

Освіта під час війни: досвід українських шкіл

ОСВІТА ПІД ЧАС ВІЙНИ:

досвід українських шкіл

Ліннік О., Божинський В., Гриневич Л., Крижановська В., Ніколаєв Є., Рій Г. Освіта під час війни: досвід українських шкіл. Аналітичний звіт. Київ, ГО «Куншт», Аналітичний центр «ОсвітАналітика» Університету Грінченка, 2024. 128 с.

Аналітичний звіт презентує результати дослідження досвіду адаптації середніх шкіл України до роботи в умовах воєнного стану після 2022 року. У звіті узагальнено проблеми, з якими стикнулася середня освіта України під час повномасштабного вторгнення, окреслено практики та рішення українських шкіл, які дозволяють ефективно організувати освітній процес в умовах війни, описано декілька моделей діяльності середніх шкіл у кризових умовах.

Автори:

Олена Ліннік, доктор педагогічних наук,
експерт з освітніх реформ Міжнародної організації Save the Children

Володимир Божинський,
науковий співробітник Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Університету Грінченка
Лілія Гриневич, кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вероніка Крижановська, молодший науковий співробітник Аналітичного центру
«ОсвітАналітика» Університету Грінченка

Євген Ніколаєв, кандидат економічних наук, директор Аналітичного центру
«ОсвітАналітика» Університету Грінченка

Григорій Рій, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки», заступник директора навчально-наукового інституту «Академія вчительства» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Керівник проєкту: Анна-Вероніка Краснопольська

Фінансова менеджерка: Дар'я Кузява

Рецензентки: Ірина Когут, Анастасія Онатій

Літературна редакторка: Світлана Глущик

Верстка: Катерина Большакова

Загальна редакція: Євген Ніколаєв

Фото на обкладинці: Харківська підземна школа. В оформленні аналітичного звіту використано світлини, надані респондентами проведеного дослідження.

Цей аналітичний звіт підготовлено Громадською організацією «Куншт» у партнерстві з Аналітичним центром «ОсвітАналітика» Університету Грінченка за підтримки ІСАР Єднання у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку. Зміст аналітичного звіту не обов'язково відображає погляди ІСАР Єднання, погляди Агентства США з міжнародного розвитку або Уряду США.

ОСВІТА ПІД ЧАС ВІЙНИ: досвід українських шкіл

ЗМІСТ

Умовні скорочення та позначки.....	6
Вступне слово: контекст і методологія дослідження.....	7

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ..... 13

Адаптація шкіл США, Канади, Франції, Великої Британії та Фінляндії до навчання в період пандемії COVID-19	13
Навчання в умовах збройних конфліктів: окремі кейси країн Африки, Близького Сходу та Балкан	15
Ефіопія	15
Південний Судан.....	16
Камерун.....	17
Руанда.....	18
Сирія	18
Ізраїль.....	20
Освіта в умовах війни між Ізраїлем та ХАМАС	20
Освіта для внутрішньо переміщених учнів	22
Освітня політика для регіону міста Сдерота	23
Сектор Гази	24
Косово	25
Боснія і Герцеговина	25

РОЗДІЛ 2. ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 28 |

Рішення органів влади, спрямовані на організацію діяльності закладів освіти та здійснення освітнього процесу в нових умовах	28
Законодавчі зміни в організації освіти осіб з особливими освітніми потребами	32
Упровадження реформи «Нова українська школа» під час війни	34
Оновлення змісту освіти	34
Підвищення кваліфікації вчителів відповідно до цілей реформи	35
і нових державних стандартів	35
Оновлення освітнього середовища.....	36
Фінансування загальної середньої освіти в умовах повномасштабного вторгнення.....	37
Міжнародні відносини в освітній сфері під час війни	39

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ОСВІТИ	43
Масштаби руйнувань українських шкіл	43
Втрати людського капіталу в середній освіті України	44
Навчальні втрати та шляхи їх подолання	47

РОЗДІЛ 4. КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ШКІЛ ТА ДОСВІД ЇХ ВИРІШЕННЯ	51
Недоступність очного навчання для багатьох дітей	52
Відсутність повноцінно облаштованих укриттів	52
Довготривале перебування в укритті після завершення уроків за розкладом	55
Переривання освітнього процесу через часті та тривалі повітряні тривоги й відключення електроенергії	56
Ускладнений доступ до української освіти для дітей за кордоном	57
Складна організація навчання дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України	58
Невідповідність календарно-тематичного планування навчальних занять реальному освітньому процесу	59
Невиконання вимог санітарного регламенту щодо тривалості онлайн-уроків	59
Погіршення психоемоційного стану учнів та вчителів	60

РОЗДІЛ 5. ДОСВІД АДАПТАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ ДО ВОЄННОГО СТАНУ	63
Ключові рішення щодо відновлення освітнього процесу після початку повномасштабного вторгнення	64
Міграція учнів	68
Формати навчання, в яких працюють школи під час війни	69
Безпека учасників освітнього процесу	71
Освітні втрати	73
Організація психологічної підтримки	76
Робота з внутрішньо переміщеними особами	78

РОЗДІЛ 6. МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	83
Дистанційне навчання	83
Змішане навчання	84
Індивідуальне навчання	85
Моделі навчання в українських школах під час війни	86
1. Очне навчання	87
2. Дистанційне навчання	88
2.1. Синхронна модель	88
2.2. Асинхронна модель	89

2.3. Синхронно-асинхронна модель.....	89
3. Змішане навчання	90
3.1. Ротаційна модель змішаного навчання.....	90
3.2. Гнучка модель змішаного навчання.....	90
3.3. Модель збагаченого віртуального середовища	92
3.4. Модель синхронного навчання в очному та дистанційному форматах	93
4. Індивідуальне навчання	94
4.1. Навчання на індивідуальній формі здобуття освіти.....	94
4.2. Навчання за індивідуальною освітньою траєкторією	94

РОЗДІЛ 7. МОДЕЛІ ВІДНОВЛЕННЯ ОСВІТИ В ГРОМАДАХ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ ТИМЧАСОВИХ ОСВІТНІХ ПРОСТОРІВ ТА ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ЦЕНТРІВ.....

Модель 1. Тимчасовий освітній простір, що виконує функцію школи.....	97
Модель 2. Цифровий освітній центр для консультацій та позашкільної діяльності	98

РОЗДІЛ 8. НОВІ ФОРМАТИ ШКІЛ.....

Релокована школа з пансіоном.....	103
Метро-школи	105
Підземна школа	107
Мережева школа.....	108

РОЗДІЛ 9. НОВІ ПЕДАГОГІЧНІ ПРАКТИКИ.....

Висновки. Уроки війни для освіти.....	114
Додаток 1. Опитувальники для проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю та фокус-груп	119
1. Опитувальник для проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю з керівниками шкіл.....	119
2. Опитувальник для проведення фокус-групових інтерв'ю з керівниками шкіл.....	120
Додаток 2. Школи, представники яких взяли участь у фокус-групових інтерв'ю, проведених у рамках цього дослідження	122
Додаток 3. Кількість зруйнованих та пошкоджених шкіл в Україні	124
Додаток 4. Кількість учнів у школах України	125
Додаток 5. Кількість вчителів у школах України	126

Умовні скорочення та позначки

б.д.	Джерело без дати оприлюднення
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВПО	Внутрішньо переміщені особи
Держстат	Державна служба статистики України
ДПА	Державна підсумкова атестація
ЗСУ	Збройні сили України
КМУ	Кабінет Міністрів України
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МЗС	Міністерство зовнішніх справ України
МОН	Міністерство освіти і науки України
н. р., навч. рік	Навчальний рік
НУШ	Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа».
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ТОТ	Тимчасово окуповані території
(‡)	Символ «подвійний друкарський хрестик», взятий у дужки, використовується на позначення того, що джерелом інформації є матеріали інтерв'ю та/або фокус-груп, проведених в рамках цього дослідження.

ВСТУПНЕ СЛОВО: КОНТЕКСТ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система середньої освіти України від початку повномасштабного вторгнення росії стикається з безпрецедентними викликами і проблемами (на тлі вже наявних освітніх втрат, зумовлених відсутністю очного навчання під час пандемії COVID-19), серед яких, зокрема, падіння якості освіти, руйнування шкіл, масова міграція населення (учнів, їхніх батьків, учителів), окупація територій, на яких проживають українські здобувачі й педагоги; колаборація частини педагогів з окупаційною владою, скорочення фінансування сфери освіти, відсутність ресурсів на належну реалізацію реформи «Нова українська школа», подеколи деструктивні та/або популістські рішення освітньої політики, брак учителів з окремих предметів, нестача укриттів, погіршений психоемоційний стан учасників освітнього процесу, робота в умовах постійного стресу, неможливість відновлення очного навчання в окремих регіонах України тощо. Пошкодження електростанцій, об'єктів теплогенерації призвели до перебоїв з електропостачанням, відсутності гарячої води, нестабільного зв'язку, проблем з опаленням, що стало складним викликом для організації освітнього процесу у змішаному та дистанційному форматах¹.

Простежується чітка кореляція між активними фазами бойових дій, руйнуванням освітньої інфраструктури і зростанням кількості біженців. За перші сто днів від початку повномасштабного вторгнення росіян (24 лютого — 2 червня 2022 року), коли російські війська намагалися захопити Київ, Чернігів, Суми, Харків та встановили контроль над Херсоном, Маріуполем, Бердянськом і Мелітополем, українські школи зазнали наймасштабніших руйнувань. Атаки продовжилися влітку 2022 року, коли агресор покинув північні території України, відвів війська від столиці і сконцентрував усі зусилля на захопленні міст Сєвєродонецька та Лисичанська. За літо кількість зруйнованих і пошкоджених будівель подвоїлась. Восени 2022 року українські війська зуміли організувати вдалі контрнаступальні дії в Харківській та Херсонській областях, звільнивши важливі населені пункти, в тому числі єдиний окупований росіянами обласний центр — Херсон. У цей час росіяни змінили тактику і розпочали масштабні ракетні удари по об'єктах критичної інфраструктури. Вся територія України, починаючи з жовтня 2022 року і фактично впродовж усієї зими, зазнавала ракетних атак, зброя агресора влучала і в українські школи.

Взимку 2022/2023 років росіяни прагнули захопити місто Бахмут на Донеччині, яке зуміли взяти під свій контроль лише навесні 2023 року. Влітку 2023 року українські війська зосередилися в Запорізькій області, де спробували просунути до Азовського моря та перервати стабільне залізничне сполучення з окупованим Кримом. У цей час зросла кількість руйнувань шкіл у Запорізькій області. Восени та взимку 2023/2024 років росіяни продовжили своє просування в Донецькій області, де захопили Авдіївку. У цей час вони посилили ракетні та артилерійські атаки на прикордонні території Сумської та Харківської областей, прагнучи відвоювати втрачені

¹ Riy, G., & Nikolaiev, Ye. (2023). Ukrainian education during a full-scale invasion: First year. <https://ukrainian-studies.ca/2023/05/18/ukrainian-education-during-a-full-scale-invasion-first-year/>

позиції в цьому регіоні. З кожним днем російської «спеціальної воєнної операції» об'єкти освітньої інфраструктури України зазнають усе більших пошкоджень та руйнувань (Рис. 1).

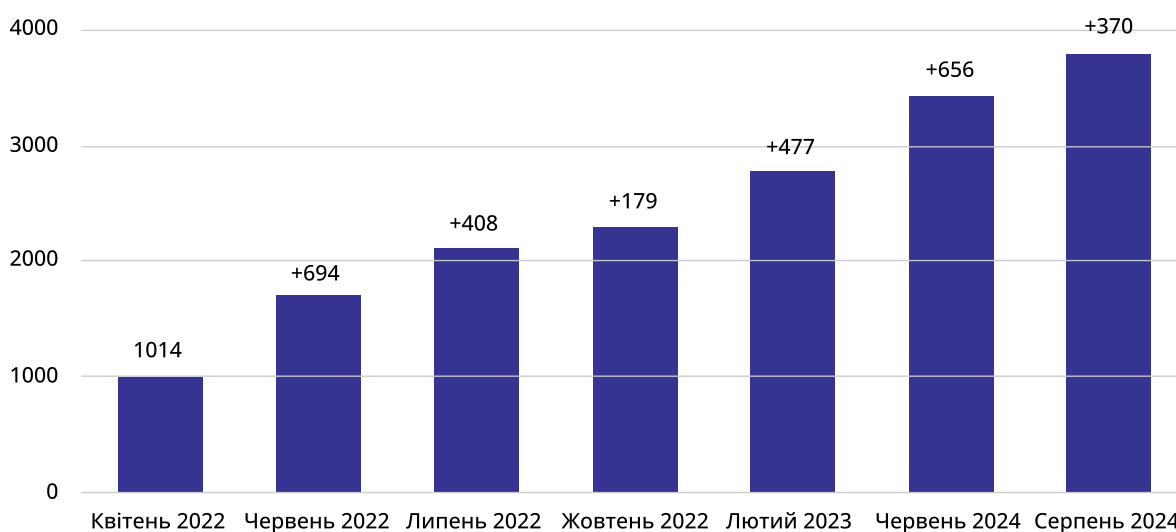

Рисунок 1. Динаміка пошкодження закладів освіти в Україні, од.²

За даними Спеціального представника Генерального секретаря ООН у справах дітей і збройних конфліктів, у 2023 році було вчинено 1 650 атак на школи та лікарні в різних «гарячих» точках³; атак зазнали 243 школи України. За цим показником Україна посіла перше місце у світі, більш як удвічі випередивши Пакистан, де здійснено 117 атак (Рис. 2).

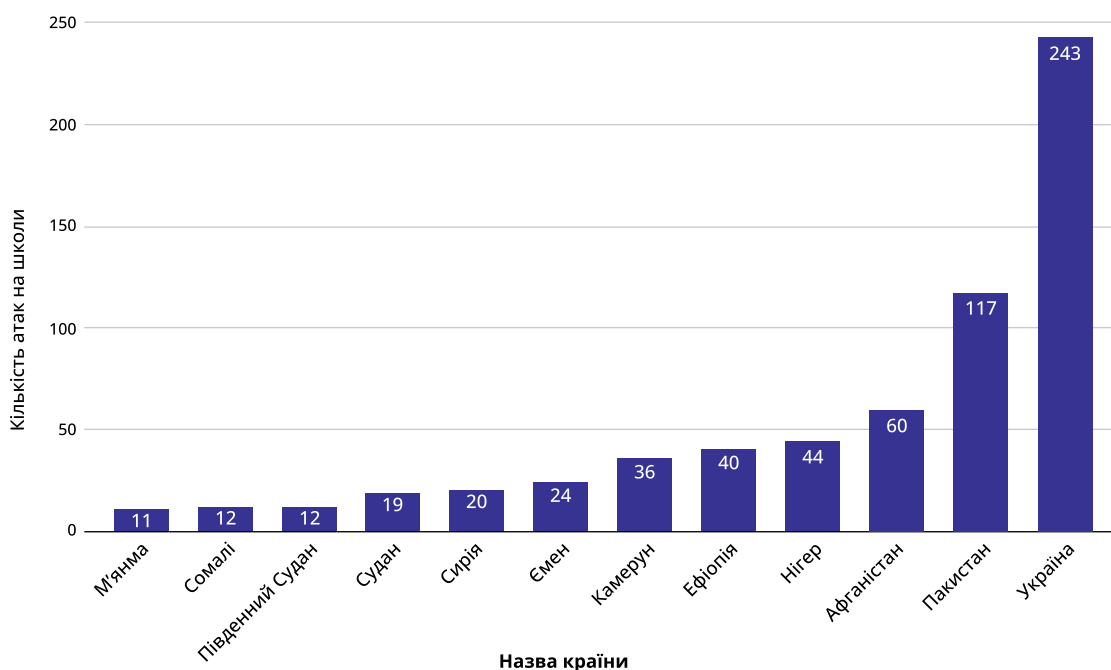

Рисунок 2. Кількість атак на школи в окремих країнах, 2023 р.⁴

² Освіта під загрозою. (б.д.). <https://saveschools.in.ua/>. Наведено сукупну кількість пошкоджених шкіл станом на кожен дату.

³ United Nations. (2024). Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. <https://undocs.org/en/S/2024/384>

⁴ United Nations. (2024). Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. <https://undocs.org/en/S/2024/384>

Війна негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу. Початок повномасштабних воєнних дій в Україні спровокував найбільшу кризу біженців у Європі з часів Другої світової війни. За два роки понад 6,5 млн осіб виїхали за межі України. Ще 3,5 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО)⁵. Лише за 2023 рік новими ВПО стали приблизно три чверті мільйона осіб зі східних та південних областей України, де тривали активні бойові дії⁶. За однією з оцінок, у січні 2024 року за кордоном перебували 4,9 млн українців, переважно це жінки віком 35–44 роки та діти, що знайшли притулок у Німеччині (30% від загальної кількості) або Польщі (22%) та інших країнах⁷. Трохи більше половини з них висловлюють бажання повернутися в Україну⁸. Натомість 18% учнів з України після завершення школи мають намір поїхати вчитися за кордон⁹.

У світі існує чимало прикладів руйнівного впливу війн та громадянських конфліктів на систему освіти. Лише за останні 20–30 років воєнні дії та гуманітарні кризи дестабілізували або повністю унеможливили навчання дітей у Балканських країнах, Південному Судані, Непалі, Ізраїлі, Сирії, Ємені та ін. Статистика свідчить, що під час війни доступ до освіти можуть втрачати від 40% школярів¹⁰. У деяких із наведених країн навчання зупинялося на місяці або роки, освітні системи руйнувалися повністю і потребували довготривалого відновлення.

Україна, на щастя, уникла такого апокаліптичного сценарію. Її система середньої освіти продемонструвала дивовижну стійкість. Одразу після нападу РФ 24 лютого 2022 року в усіх українських закладах освіти було оголошено позачергові канікули. Вже за кілька тижнів школи почали відновлювати освітній процес. Канікули тривали найдовше в регіонах, наближених до активних бойових дій, але й там школи налагодили роботу найпізніше у вересні 2022 року.

Освітній процес в умовах воєнного стану загалом відбувається, іноді перериваючись повітряними тривогами. Став у пригоді набутий під час пандемії COVID-19 досвід дистанційної роботи і навчання, який допоміг школам ефективно працювати у змішаному режимі, долучати до уроків учнів, які виїхали до інших регіонів України, за кордон або мають особливі освітні потреби. Школи використовують в освітньому процесі широкий спектр сучасних українських та міжнародних технологічних рішень, програмного забезпечення, онлайн-інструментів і платформ, впроваджують різні моделі синхронного та асинхронного навчання. Заклади освіти, що мають укриття, відновили очне навчання, напрацювавши алгоритми дій на випадок нових надзвичайних ситуацій. Переформатовується система підвезення учнів до шкіл у сільській місцевості. Помітна частина учнівства набуває унікального мульти

⁵ UNHCR. (2024). Ukraine emergency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>

⁶ UNHCR. (2024). Global Trends 2023. P. 9. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2024-06/global-trends-report-2023.pdf>

⁷ Михайлишина, Д., Самойлюк, М., Томіліна, М., Мироненко, О., & Левченко, Є. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Аналітична записка. Центр економічної стратегії. С. 4. https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/refugees_wave_three.pdf

⁸ Там само. С.5–6.

⁹ Когут, І., Нікуліна, О., Сирбу, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. CEDOS, savED. С. 70. <https://cutt.ly/eezjcd3E>

¹⁰ UNICEF. (2015). Conflict drives 13 million children out of school in the Middle East and North Africa. <https://www.unicef.org/mena/press-releases/conflict-drives-13-million-children-out-of-school>

культурного досвіду з одночасного навчання у місцевій школі країни перебування та — дистанційно — у своєму українському закладі. Реалізуються десятки, якщо не сотні, масштабних громадських, державних та міжнародних ініціатив з подолання освітніх втрат, надання вчителям та їхнім учням психологічної допомоги, оснащення укриттів, відбудови та матеріально-технічного забезпечення пошкоджених або зруйнованих шкіл.

Українські школи накопичили значний досвід пошуку та реалізації унікальних освітніх рішень щодо адаптації до роботи в умовах воєнного стану. Подібні рішення стосуються визначення форматів навчання (очне; дистанційне; різні моделі змішаного навчання), форм здобуття освіти, які школа пропонує учням (інституційна; сімейна; екстернат), планування освітнього процесу і складання розкладу занять, системи мотивації та психологічної підтримки учнів і вчителів, взаємодії з батьками, убезпечення всіх учасників освітнього процесу та ін. Проте цей досвід недостатньо вивчено, він залишається маловідомим для широкого загалу. Це зумовлює необхідність дослідження й систематизації апробованих в Україні рішень щодо навчання у кризових умовах та буде корисним і для інших країн, що мають подібні складні умови.

У цьому контексті метою нашого дослідження є вивчення та узагальнення досвіду адаптації середніх шкіл України до роботи в умовах воєнного стану після 2022 року.

Для досягнення мети визначено такі дослідницькі завдання.

1. Узагальнити міжнародний досвід організації шкільної освіти у кризових умовах.
2. Проаналізувати політику МОН щодо організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в умовах повномасштабного військового вторгнення.
3. Виявити основні проблеми, з якими стикаються школи під час адаптації до воєнних умов.
4. Описати типові рішення щодо адаптації освітніх закладів до умов війни.
5. Охарактеризувати основні моделі навчання в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану.

Під «типовими рішеннями» маємо на увазі практики та рішення українських шкіл, які дозволяють ефективно організувати освітній процес в умовах війни (важливо, що ці практики/рішення не обов'язково є «зразковими» чи «найкращими»).

Оригінальність наведених завдань пов'язана з тим, що попри достатню висвітленість моделей змішаного навчання у міжнародних публікаціях, Україна має власний емпіричний досвід організації освітнього процесу в умовах війни. Частина рішень, апробованих Україною на рівні окремих шкіл та освітньої політики загалом, аналогічні тим, які застосовувалися іншими країнами, проте інша їхня частина є унікальними кроками, здійсненими у надзвичайних обставинах. Відповідні паралелі з міжнародним досвідом окреслено в основному тексті цього аналітичного звіту.

Пропоноване увазі читачів дослідження спирається на декілька різномірних джерел інформації, опрацьованих у рамках теоретичного (кабінетного) й емпіричного етапів роботи.

Під час кабінетного етапу дослідження експерти проєкту узагальнили міжнародний досвід функціонування системи освіти в умовах громадянських конфліктів та війн шляхом контент-аналізу міжнародних публікацій. Огляд цього досвіду дозволяє виявити аналогії з відповідними рішеннями, втіленими в Україні. Вже «зафіксований» та оприлюднений пласт українського досвіду вивчено на основі різноманітних джерел інформації (таких як аналітичні публікації та звіти, наукові статті, книги, медіа), де також наведено окремі релевантні статистичні дані. Динаміку прийняття рішень освітньої політики України окреслено на основі огляду актів законодавства та окремих політичних документів органів влади.

В емпіричній частині дослідження ми провели серію напівструктурованих фокус-груп та глибинних інтерв'ю з керівниками різних українських шкіл для виявлення відмінностей у підходах до організації освітнього процесу в різних регіонах України та ідентифікації унікальних рішень, прийнятих закладами освіти в умовах воєнного стану. Опитувальники для проведення інтерв'ю та фокус-груп наведено в Додатку 1. Вибір цих шкіл ґрунтувався на критерії наявності у них унікального досвіду, як-от внутрішнє переміщення до іншого регіону України закладу освіти загалом, робота у підземних приміщеннях метрополітену, великий масштаб роботи у дистанційному форматі та ін.¹¹. Серія фокус-груп із керівниками закладів загальної середньої освіти (Додаток 2) відбулася завдяки допомозі регіональних підрозділів Державної служби якості освіти України. Наші колеги запропонували для участі у фокус-групах школи, які мають практики, цінні в контексті цього дослідження, надавши загальну та контактну інформацію про ці заклади освіти.

У рамках нашого дослідження проведено сім онлайн-фокус-груп із керівниками різних українських шкіл. На шести фокус-групах ми спілкувалися з менеджментом комунальних середніх шкіл, згрупованих за регіональним критерієм. У сьомій фокус-групі взяли участь представники приватного сектору середньої освіти. Загалом у фокус-групах взяли участь представники 47 закладів загальної середньої освіти:

- фокус-група «Захід-1»¹²: Волинська, Рівненська, Львівська і Хмельницька області; в онлайн-зустрічі взяли участь представники шести шкіл;
- фокус-група «Захід-2»: Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська і Чернівецька області; в онлайн-зустрічі взяли участь представники семи шкіл;
- фокус-група «Північ»: Житомирська, Сумська, Чернігівська, Київська області

¹¹ Індивідуальні інтерв'ю проведено з керівниками таких закладів освіти:

- Апостолівський ліцей № 1, Дніпропетровська область;
- Богданівська гімназія Великодимерської громади, Київська область;
- Дистанційна школа «Оптима»;
- Загальцівський ліцей Бородянської селищної ради, Київська область;
- Київська гімназія східних мов № 1, м. Київ;
- Ліцей № 16 Мелітопольської міської ради, Запорізька область;
- Маріупольський ліцей міста Києва;
- Михайло-Коцюбинський ліцей, Чернігівська область;
- Червонодолинський ліцей Широківської сільської ради, Миколаївська область;
- школи в метро, м. Харків (інтерв'ю з директоркою Департаменту освіти Харківської міської ради).

¹² Групування областей України у макрорегіони для проведення фокус-груп здійснено відповідно до вибірки, описаної у: Державна служба якості освіти України. (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. С. 4.

<https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

та м. Київ; в онлайн-зустрічі взяли участь представники дев'яти шкіл;

- фокус-група «Центр»: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська і Черкаська області; в онлайн-зустрічі взяли участь представники семи шкіл;
- фокус-група «Південь»: Запорізька, Миколаївська, Одеська і Херсонська області; в онлайн-зустрічі взяли участь представники шести шкіл;
- фокус-група «Схід»: Дніпропетровська, Донецька, Луганська і Харківська області; в онлайн-зустрічі взяли участь представники шести шкіл;
- фокус-група «Приватні школи», в якій узяли участь представники шести шкіл з різних регіонів України.

Інформація про школи, з якими було проведено фокус-групові інтерв'ю (наша вибірка не є репрезентативною), дає змогу зробити декілька спостережень:

- Частка учнів, які перебувають за кордоном, для шкіл, розташованих на умовно віддаленій від бойових дій території України, коливається навколо 10%. Для шкіл, розташованих ближче до районів бойових дій, ця частка становить 30% і вище.
- Школи мають у середньому 7% учнів зі статусом ВПО.
- Третина шкіл декларує наявність очного навчання у весняному півріччі 2024 року; половина шкіл працює у змішаному режимі; 15% шкіл пропонують учням повноцінне дистанційне навчання.

Учасники інтерв'ю та фокус-груп поділилися з нами окремими нормативними і методичними матеріалами своїх шкіл, які ми опрацювали в ході дослідження, а також світлинами, які використано в оформленні цієї публікації. Частина унікального досвіду, яким поділилися респонденти, оформлено у звіті у вигляді кейсів. Посилання на матеріали проведених інтерв'ю та фокус-груп як джерело інформації далі в тексті позначаються символом подвійного друкарського хрестика, взятого в дужки: (§). Цитати, в яких респонденти наводили «чутливу» інформацію, відверто говорили про власні порушення певних правил або чинного законодавства, ми подаємо анонімно.

Характеристику моделей організації освітнього процесу в середніх школах в умовах війни здійснено на основі узагальнення проаналізованого досвіду та успішних кейсів. Ці моделі пропонують різні «набори рішень» для різних регіонів України, залежно від безпекових та ресурсних умов, у яких перебувають заклади загальної середньої освіти. За допомогою методу педагогічного моделювання було описано моделі організації освітнього процесу як цілісної системи, властивостями якої є відкритість до впливу зовнішніх умов, адаптивність і гнучкість. У моделях відображено основні характеристики освітнього процесу, ролі та взаємодії учасників освітнього процесу, умови їх застосування, переваги та недоліки, структуру та функції освітнього середовища. За допомогою моделей (матричних та схематичних) описано також алгоритми адаптації шкіл до освітнього процесу.

Цей аналітичний звіт оприлюднюється в україно- та англomовній версіях.

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

Термін «криза» має грецьке походження. Його вживали в медицині на позначення переломного моменту, коли пацієнт або одужує, або травмується, або помирає. Пізніше його почали використовувати також у політиці, економіці, психології та інших науках¹³ на «позначення моменту, коли сфера втрачає свій нормальний порядок і стає проблематичною»¹⁴. Проте основним у розумінні кризи є не складний період (англ. *hard times*), а поворотний момент (англ. *turning point*), коли вирішується доля цілої сфери. За аналогією з первинним (грецьким) значенням цей термін може мати не лише негативні, а й позитивні наслідки¹⁵.

Освіта в умовах кризи може розглядатися на трьох стадіях: на етапі запобігання кризі, реагування на кризу та в післякризовий період¹⁶. Наше дослідження розглядає освіту на етапах кризового реагування та адаптації. Для функціонування закладів освіти в таких умовах вживається ще один термін — «освіта в умовах надзвичайних ситуацій» (англ. *emergency education*). Зазвичай він стосується організації функціонування системи освіти населення, яке постраждало від непередбачуваних ситуацій, як-от збройні конфлікти чи стихійні лиха¹⁷, коли діти не мають доступу до своїх національних систем освіти¹⁸. Для ЮНЕСКО він означає «кризову ситуацію, спричинену воєнними конфліктами або катастрофами, які дестабілізували, дезорганізували або зруйнували систему освіти і які потребують інтегрованого процесу кризового та післякризового реагування»¹⁹.

Прикладами освіти в умовах кризи, що можуть бути релевантними для адаптації українських шкіл до умов воєнного стану, є організація навчання у школах Північної Америки та Європи на тлі закриття шкіл та обмежень фізичних контактів під час пандемії COVID-19, а також країн Африки, Близькосхідного регіону та Балкан, які нещодавно потерпали або продовжують перебувати у стані воєнного конфлікту. У цьому розділі проаналізовано досвід реагування на кризові явища та адаптацію систем загальної середньої освіти в окремих країнах цих регіонів.

Адаптація шкіл США, Канади, Франції, Великої Британії та Фінляндії до навчання в період пандемії COVID-19

Основною моделлю забезпечення безперервності освітнього процесу під час запровадження карантинних обмежень в окремих країнах Північної Америки та Європи

¹³ Zembylas, M., Baildon, M., & Kwek, D. (2022). Responsive education in times of crisis. *Asia Pacific Journal of Education*, 42(sup1), 1–5. <https://doi.org/10.1080/02188791.2022.2066224>

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Kariyawasam, A. (n.d.). Even in times of crisis, education is a fundamental human right. UNESCO MGIEP. <https://mgiep.unesco.org/article/even-in-times-of-crisis-education-is-a-fundamental-human-right>

¹⁷ Sinclair, M. (2007). Education in emergencies. *Commonwealth Education Partnerships*. <https://www.cedol.org/wp-content/uploads/2012/02/52-56-2007.pdf>

¹⁸ Ibid. P. 4.

¹⁹ Ibid.

стало змішане навчання²⁰. Зокрема, під час пандемії розвинені країни приймали такі рішення для забезпечення освітнього процесу:

- надавали учням ноутбуки та забезпечували доступ до мережі Інтернет²¹; навчання було організовано здебільшого асинхронно, учні отримували додому друковані матеріали, якими, проте, користувались мало²² (США);
- створили міжвідомчу робочу групу з питань освіти (Education Taskforce), яка розробила моделі адаптації навчання, що включали можливість зміни кількості учнів у класах, виокремлення менших когорт, запровадження гнучкого розкладу та змішаного навчання для підтримки соціального дистанціювання²³ (Канада);
- запровадили спеціальну систему «Безперервність освіти», що спрямовувалася на забезпечення безперервності навчального процесу під час дії карантинних обмежень²⁴; продовжили навчання в очному форматі у школах для дітей важливих для функціонування країни професійних працівників²⁵ (Франція);
- забезпечували щоденними обідами учнів із малозабезпечених сімей²⁶; рекомендували школам продовжити навчальний рік за рахунок літніх канікул та перебування учнів у відпочинкових таборах, а також збільшити навчальний день задля часткового надолуження пропущеного навчального матеріалу²⁷ (Велика Британія);
- відкрили електронну адресу для надання школам консультацій стосовно коронавірусу²⁸; надавали підтримку вчителям та учням щодо дистанційного формату навчання²⁹; передали місцевим органам влади право ухвалювати рішення про форми освітнього процесу; оновили Єдину рамкову навчальну програму для загальної середньої школи, у якій наводився перелік знань та вмінь, пов'язаних із цифровою компетентністю, роботою з даними та інформацією³⁰ (Фінляндія).

²⁰ Siripipatthanakul, S., Muthmainnah, M., Asrifan, A., Siripipattanakul, S., Kaewpuang, P., Sriboonruang, P., Limna, P., Jaipong, P., & Sitthipon, T. (2023). Blended Learning and Online Learning During the COVID-19 Pandemic In Asrifan, A. & Faradillah, N. (Ed.), *Interdisciplinary Research: Collaborative Insights* (Vol. 1, pp. 44-54). India: Island Publishers. <https://ssrn.com/abstract=4375583>

²¹ National Center for Education Statistics (NCES). (2022). U.S. Education in the Time of COVID. <https://nces.ed.gov/surveys/annualreports/pdf/Education-Covid-time.pdf>

²² Reimers, F. M. (2022). Primary and secondary education during COVID-19: Disruptions to educational opportunity during a pandemic. P. 387. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-81500-4>

²³ Rizk, J., Gorbet, R., Aurini, J., Stokes, A., & McLevey, J. (2022). Canadian k-12 schooling during the covid-19 pandemic: Lessons and reflections. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 201. <https://journalhosting.ucalgary.ca/index.php/cjeap/article/view/74146>

²⁴ *Je suis professeur: Comment mettre en œuvre la continuité pédagogique?* (n.d.). Ministère de l'Éducation Nationale et de la Jeunesse. <https://www.education.gouv.fr/je-suis-professeur-comment-mettre-en-oeuvre-la-continuite-pedagogique-307146>

²⁵ Reimers, F. M. (2022). Op. cit. P. 386.

²⁶ McInerney, L. (2020). The impact of Coronavirus on education in the UK. <https://www.cambridge.org/partnership/research/The-impact-of-Coronavirus-on-education-in-the-UK>

²⁷ Defeyter, M. A., von Hippel, P., Shinwell, J., Mann, E., Henderson, E., Brownlee, I., Pepper, G., Stretesky, P., Long, M., McKenna, J., Daly-Smith, A., Lalli, G., Bundy, D., & Drake, L. (2020). Covid-19: Back to School, Rebuilding a Better Future for All Children. <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/3787/pdf/>

²⁸ Finnish National Agency for Education. (2020). Education in Finland and the coronavirus. <https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/education-finland-and-coronavirus>

²⁹ *Finland: Covid-19 and vocational education and training*. (2020, July 13). CEDEFOP. <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/finland-covid-19-and-vocational-education-and-training>

³⁰ Reimers, F. M. (2022). Op. cit. P. 108

На основі аналізу практик інших країн з організації навчання під час карантину можемо виділити декілька варіантів змішаного навчання³¹:

- поєднання різних форматів навчання в межах одного класу (основне очне навчання з використанням різних методів роботи з електронними ресурсами, онлайн-курсами);
- поєднання навчання у класі із самостійним вивченням матеріалу вдома;
- дистанційне навчання з одночасним використанням друкованих матеріалів та електронних ресурсів;
- комбінація очного та дистанційного навчання в межах класу або всієї школи (коли частина учнів, об'єднаних у когорті, або цілі класи навчаються у певні дні або з певних предметів очно або дистанційно залежно від визначеної пріоритетності).

Основною перевагою такої моделі навчання у кризових умовах було забезпечення продовження навчального процесу, гнучкості, можливості враховувати навчальний темп учнів³². Водночас основними викликами стали недостатня забезпеченість учасників освітнього процесу необхідними технічними засобами, низький рівень цифрової компетентності (крім Фінляндії), недостатнє залучення учнів до навчання в онлайн-форматі, проблеми з відчуттям залученості до навчального процесу та комунікації між учнями та вчителями, а також зниження рівня відвідуваності³³.

Навчання в умовах збройних конфліктів: окремі кейси країн Африки, Близького Сходу та Балкан

Ефіопія

У листопаді 2020 року спалахнув внутрішній конфлікт в Ефіопії, який ще називають Тиграйською війною. Протистояння між федеральною адміністративною одиницею Тиграй та місцевою керівною партією і центральним урядом завершилося в листопаді 2022 року. Конфлікт став відлунням громадянської війни в Ефіопії, гаряча фаза якої завершилася ще на початку 1990-х років, а також збігся в часі з початком пандемії COVID-19.

Негативний вплив на освітню систему країни чинили низька розгалуженість освітньої інфраструктури, глобальне потепління, проблема голоду та внутрішнє переміщення дітей. За даними ЮНІСЕФ, наприкінці 2022 року кількість дітей шкільного віку, які не відвідували школи в Ефіопії, зросла до 3,6 млн осіб. Кількість пошкоджених шкіл становила понад 8,7 тис.³⁴. У регіоні Тиграй більше 20 тис. вчителів мали

³¹ Ліннік, О. (2023). Змішане навчання як стратегія адаптації освітнього процесу в школі до війни. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка, 39(1). С. 25–32.

³² Cobo, C., Sabarwal, S., Boni, A., & Abu-Jawdeh, M. (2023). Why blended learning is (still) relevant. <https://blogs.worldbank.org/en/education/why-blended-learning-still-relevant>

³³ Siripipathanakul, S. et al. (2023). Op. cit.

³⁴ Increasing number of children pushed out of education in Ethiopia due to severe drought, conflict and forced displacement—Ethiopia | reliefweb. (2022, December 7). <https://reliefweb.int/report/ethiopia/increasing-number-children-pushed-out-education-ethiopia-due-severe-drought-conflict-and-forced-displacement>

понад дворічну затримку з виплатою заробітної плати³⁵. Після підписання договору про припинення вогню відкрилися лише 65% шкіл³⁶. Навчальні заклади у регіоні Тиграй не функціонували протягом двох років³⁷.

Освітня інфраструктура країни зазнала великих втрат. За даними одного з опитувань, 90,8% респондентів та їхніх сімей були переміщеними і втратили можливість відвідувати заклади освіти³⁸. Коли школи почали відновлювати свою роботу, а жителі — повертатися до своїх домівок, деякі сім'ї не могли дозволити собі оплатити навчання своїх дітей, уніформу, підручники, навчальне приладдя³⁹. Низьке фінансування шкіл через спрямування значних сум на військові потреби унеможливило швидке відновлення шкіл та освітнього процесу в Ефіопії⁴⁰.

У Східній частині Тиграю 80,5% шкіл було пошкоджено, що змусило учнів відвідувати інші школи, які вціліли або не мали значних пошкоджень. Велика відстань, яку необхідно було долати пішки щодня для відвідування школи, була причиною зменшення кількості учнів та вчителів⁴¹.

Уряд Ефіопії та міжнародні донорські організації спрямували свої зусилля на відбудову шкіл, надання психоемоційної підтримки учням, зменшення гендерної нерівності в доступі до навчання, підвищення рівня відвідуваності шкіл та покращення якості освітнього процесу⁴².

Ужиті заходи привели до значного зростання рівня відвідуваності в деяких школах країни. Однак освітня система країни й надалі потребує фінансової та адміністративної підтримки. Негативні наслідки кризи відобразилися на результатах національного екзамену учнів випускних класів 2022/2023 навчального року, згідно з якими майже половина (43%) учасників не набрали необхідного бала для продовження навчання⁴³.

Південний Судан

9 липня 2011 року Республіка Південний Судан здобула свою незалежність після двох десятиліть громадянської війни⁴⁴. Проте 15 грудня 2013 року громадянська війна етнічного характеру спалахнула знову між племенами Дінка та Нуер. У 2018 році було укладено мирний договір. Офіційно війну було оголошено завершеною

³⁵ Hou, M. (2023). The biggest education crisis in Ethiopia.

<https://borgenproject.org/the-biggest-education-crisis-in-ethiopia/>

³⁶ UNESCO. (2023). Education in Emergencies (EiE) scoping note for Ethiopia: national priorities for action and system strengthening. P.4. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389047.locale=en>

³⁷ Atsbeha, M., & Novak, D. (2023). In Ethiopia's Tigray, Children Return to School but Trauma Remains.

<https://learningenglish.voanews.com/a/in-ethiopia-s-tigray-children-return-to-school-but-trauma-remains/6995762.html>

³⁸ Assefa, Y., Tilwani, S. A., & Moges, B. T. (2023). The impact of armed violence on educational institutions, students' educational attainment and the role of actors in governance of the education process. *Cogent Education*, 10(1), 2189503. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2189503>

³⁹ Tekulu, F. B., Asgedom, D. B., Gebre, H. T., Desta, G. M., Shifare, T. H., Gebremariam, H., & Hadigu, T. B. (2023). *The effect of war on educational institutions of eastern Tigray zone, Tigray state, Ethiopia*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2784163/v1>

⁴⁰ Assefa, Y. et al. (2023). Op. cit.

⁴¹ Tekulu, F. B. et al. (2023). Op. cit.

⁴² Ibid.

⁴³ Tiruneh, D. T., & Molla, T. (2023, November 23). *Ethiopia's education system is in crisis – now's the time to fix it*. The Conversation. <https://theconversation.com/ethiopias-education-system-is-in-crisis-nows-the-time-to-fix-it-217817>

⁴⁴ *The South Sudan crisis, explained: 5 things to know in 2024*. (n.d.). <https://concernusa.org/news/south-sudan-crisis-explained/>

22 лютого 2020 року⁴⁵. Але це не покращило безпекову ситуацію на вулицях Південного Судану⁴⁶.

Збройний конфлікт вплинув на освітню спроможність країни. 3,4 млн дітей постраждали, більшість із них стали тимчасово переміщеними особами і потерпали від голоду та бідності⁴⁷. Відвідування шкіл значно погіршилося: школи, що зазнали впливу війни, в середньому втратили 85 дітей на рік. Загальна кількість учнів, втрачених цими школами за чотири роки, становить 340 дітей на школу, що еквівалентно 73,9% усіх учнів⁴⁸.

Владі країни з допомогою міжнародних гуманітарних організацій вдалося відбудувати частину пошкоджених шкіл та створити тимчасові приміщення для навчання. Це дозволило продовжити навчальний процес у тих регіонах Південного Судану, де це можливо. Урядовці також розробили навчальні матеріали з англійської мови, математики та інших предметів відповідно до стандартів Південного Судану, а для місцевих учителів провели спеціальні тренінги з надання психологічної підтримки, важливості дотримання гігієни, принципів рівності та основ мінної безпеки⁴⁹.

Головними проблемами середньої освіти Південного Судану залишаються брак фінансування, необхідність залучення довгострокових інвестиційних програм в освіті, доступ до освітніх закладів та гендерна нерівність⁵⁰.

Камерун

Конфлікт у Камеруні сягає своїм корінням колоніальних часів, коли території країни перебували у складі Британської та Французької імперій⁵¹. Криза загострилася у жовтні 2016 року, коли було жорстоко придушено вимоги вчителів та юристів щодо реформи освітньої та судової систем англомовних регіонів⁵². Люди вийшли на мирні протести проти того, щоб працювати і навчатися французькою. У відповідь на це уряд вжив жорстоких заходів, які призвели до загибелі мирних жителів⁵³. У жовтні 2022 року розпочалися переговори між франкомовною та англомовною сторонами, однак це не зупинило конфлікту, що забрав життя 6 тис. мирних жителів та зумовив внутрішнє переміщення 630 тис. осіб⁵⁴.

Навчальний процес у регіоні став проблематичним через недоступність деяких шкіл та високий рівень небезпеки. У регіонах з англомовним населенням школи були змушені закриватися через постійну стрілянину, шкільні пожежі, викрадення та вбивства школярів, вчителів, батьків та цивільних осіб, а також тиск на франкомовних вчителів⁵⁵.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ *Back to school: How we get kids to class during conflict.* (2015). Mercy Corps. <https://europe.mercycorps.org/en-gb/blog/south-sudan-school-during-conflict>

⁴⁸ Mayai, A. T. (2022). War and Schooling in South Sudan, 2013-2016. https://archive.nyu.edu/bitstream/2451/63844/2/JEIE_Vol8No1_War-and-Schooling-in-South-Sudan_March2022.pdf

⁴⁹ *Back to school: How we get kids to class during conflict.* (2015).

⁵⁰ Mayai, A. T. (2022). Op. cit.

⁵¹ Atabong, A. B. (2023). Explainer: The causes of Cameroon's six-year separatist conflict. <https://www.reuters.com/world/africa/causes-camereroons-six-year-separatist-conflict-2023-10-05/>

⁵² Kinkoh, H. (2023). Time to resolve Cameroon's persistent yet forgotten crisis. <https://issafrica.org/iss-today/time-to-resolve-camereroons-persistent-yet-forgotten-crisis>

⁵³ Atabong, A. B. (2023). Op. cit.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Agbor, M. N., Etta, M. A., & Etonde, H. M. (2022). Effects of armed conflicts on teaching and learning: Perspectives of secondary school teachers in Cameroon. *Journal of Education*, 86, 1–19. <https://doi.org/10.17159/2520-9868/i86a09>

Ключовим рішенням уряду був тиск на сепаратистські групи з вимогою знизити рівень напруги і дати змогу школам знову працювати у штатному режимі. Це дало результат, і школи після років закриття почали відкриватися⁵⁶.

Однак конфлікт призвів до падіння рівня відвідуваності камерунських шкіл у регіоні. Постійна ситуація небезпеки та відчуття страху за своє життя є основними причинами нерегулярного відвідування шкіл вчителями та учнями. Останнє зумовило зниження якості викладання та подальше завищення вчителями результатів навчання учнів для нібито компенсації прогалин у знаннях навчального матеріалу⁵⁷.

Руанда

На початку 1990-х років близько 85% населення Руанди становила етнічна група хуту (Hutu), решту — тутсі (Tutsi), невелика кількість тва (Twa) та корінних жителів Руанди⁵⁸. Історично так склалося, що група тутсі була привілейованою⁵⁹. З огляду на це, хуту почали вимагати справедливості та рівності, що призвело до революції у 1959 році. У 1990 році біженці з числа тутсі утворили повстанську групу та вторглися в Руанду. Бої тривали до укладення мирної угоди у 1993 році. 6 квітня 1994 року було збито літак, на борту якого перебували президент Руанди та його колега з Бурунді. Екстремісти звинуватили в цьому біженців тутсі і розпочали геноцид: за 100 днів у 1994 році було вбито близько 800 тисяч представників тутсі⁶⁰.

Етнічний конфлікт у Руанді призвів до закриття шкіл по всій країні. В середньому під час збройного конфлікту учні не змогли відвідувати школу протягом року. Крім того, після відновлення навчання спостерігалось зменшення кількості учениць, що було пов'язано з фінансовими проблемами в сім'ях: у повоєнний період через патріархальне виховання ресурси зосереджувалися на хлопчиках, яких відправляли на навчання першими⁶¹.

Уряд Руанди, маючи на меті покращити показники за Індексом людського капіталу Світового банку, пріоритизував розвиток освіти і запровадив заходи, спрямовані на збільшення кількості років, проведених руандійською дитиною в школі⁶².

Сирія

Конфлікт у Сирії розпочався у 2011 році як антиурядові протести, котрі президент Башар Асад вирішив придушити військами. Ці протести стали частиною «Арабської весни». У 2012 році внутрішній сирійський конфлікт переріс у регіональний, а після залучення військових зуесиль Ірану, США, Росії та Туреччини — міжнародний⁶³. Наразі конфлікт перебуває в замороженому стані. Країну поділено на чотири умовні території, які контролюють різні сторони конфлікту. Більшу частину країни контро-

⁵⁶ CGTN Africa. (2023, June 16). *Schools at the heart of Cameroon's separatist conflict*. <https://africa.cgtn.com/schools-at-the-heart-of-camerouns-separatist-conflict/>

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ *Rwandan genocide—Facts, response & trials*. (2023). HISTORY. <https://www.history.com/topics/africa/rwandan-genocide>

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Rwanda genocide: 100 days of slaughter. (2014). *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506>

⁶¹ Guariso, A., & Verpoorten, M. (2019). Armed conflict and schooling in Rwanda: Digging deeper. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 25(1), 20180033. <https://doi.org/10.1515/peps-2018-0033>

⁶² *How to prioritize education in a time of crisis*. (2022). World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/en/education/how-prioritize-education-time-crisis>

⁶³ 10 років війни у Сирії. 10 головних питань. (2021). <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56392809>

лює режим Асада, решту ділять між собою сирійська опозиція, курдські загони та угруповання «Ісламська держава»⁶⁴.

Освітня система країни до 2011 року була досить розгалуженою та нараховувала понад 20 тис. шкіл, рівень освіченості населення був одним із найвищих серед країн регіону⁶⁵, у 2009 році на освіту витрачалося понад 5% ВВП країни⁶⁶. За понад десятиліття війни в Сирії 7 тис. шкіл було пошкоджено або знищено⁶⁷, 2,4 млн дітей не залучено до освітнього процесу, понад мільйон із них перебувають на територіях, які не контролює уряд Асада⁶⁸.

Головними проблемами середньої освіти країни є недоступність, низька відвідуваність, гендерна нерівність, переміщення, брак навчальних приміщень, незадовільна економічна ситуація, психоемоційний стан учнів та вчителів⁶⁹.

Серед викликів можна виокремити брак стандартизованих навчально-методичних матеріалів на всій території Сирії, єдиної навчальної програми (зараз кожна програма узгоджується із владою, яка контролює регіон), недоступність приватних шкіл для більшості населення через високу плату, зменшення кількості вчителів тощо⁷⁰.

Сирійський уряд спільно з міжнародними донорськими організаціями спробував налагодити освітній процес в умовах перманентного воєнного конфлікту. Близько-східне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт адаптувало до сирійської програми свої навчальні матеріали для навчання в домашніх умовах та у громадських центрах⁷¹. За підтримки міжнародних організацій навчання для сирійських дітей організовано при таборах для біженців, що розташовані на півночі країни⁷².

На територіях, які контролює уряд Асада, навчання відбувається у відносно безпечних умовах, однак нестача місць у класах призвела до запровадження навчання у дві зміни. Проблемою на цих територіях залишається залучення до навчання внутрішньо переміщених осіб.

Нестабільною є ситуація з навчанням на територіях, які контролюють опозиційні до уряду сили: бракує кваліфікованих вчителів, класи мають низьку наповнюваність, сирійський уряд не визнає результатів навчання та будь-яких документів, виданих опозиційним урядом. Окремі громадські організації намагаються вирішити проблеми навчання на цих територіях, але їм теж бракує кваліфікованих кадрів.

Школи на територіях, контрольованих курдами, зазнали найбільших пошкоджень, однак навчальний процес триває. Навчальна програма в цих регіонах є курдською і викладається курдською, арабською та сирійською мовами.

⁶⁴ Al Hessian, M., Bengtsson, S., & Kohlenberger, J. (2016). Understanding the Syrian educational system in a context of crisis? *Vienna Institute of Demography Working Paper*. https://epub.oeaw.ac.at/Oxc1aa5576_Ox003cd018.pdf

⁶⁵ Al-Arabi, A. (2023). The Current State of Education in Syria: A Mediocrity Contest. <https://assafirarabi.com/en/57192/2023/12/26/the-current-state-of-education-in-syria-a-mediocrity-contest>

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ UNICEF. (2018). Education: Every child has the right to learn. <https://www.unicef.org/syria/education>

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Al-Arabi, A. (2023). Op. cit.

⁷¹ Al Hessian, M., Bengtsson, S., & Kohlenberger, J. (2016). Op. cit.

⁷² Reliefweb. (2023). Schools in Northern Syrian Camps. Edition 06/ 2022–2023 Thematic Report. URL: <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/schools-northern-syria-camps-edition-06-2022-2023-thematic-report-enar>

На контрольованих угрупованням «Ісламська держава» територіях повністю змінено навчальний процес, і про нього мало відомо⁷³. Сирійські біженці отримали доступ до шкіл та навчального процесу в сусідніх Туреччині, Йорданії та Лівані. Навчання також відбувається у школах на півночі країни, де розташовано табори для біженців⁷⁴.

Ситуація в середній освіті Сирії залишається складною та негативно впливає на успішність учнів. Проведене тестування з читання та математики учнів середніх шкіл засвідчило наявність значних освітніх втрат: більше половини учнів 6 і 7 класів та третина учнів 8 класів не можуть прочитати просте оповідання на сім-десять речень, що еквівалентно підготовці на рівні 2 класу⁷⁵.

Ізраїль

Ізраїльсько-палестинський конфлікт розпочався після проголошення єврейськими лідерами створення держави Ізраїль у 1948 році. Як наслідок, Йорданія окупувала Західний берег, а Єгипет — Сектор Гази. Єрусалим було розділено між Йорданією та Ізраїлем. Після другої війни у 1967 році Ізраїль окупував Східний Єрусалим та Західний берег, більшу частину сирійських Голанських висот, півострів Синай, Сектор Гази, хоча пізніше покинув частину цих територій. У 1990-х роках вдалося досягти домовленостей щодо врегулювання конфлікту, проте напруженість між Ізраїлем та палестинцями, що проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі, залишилася⁷⁶. Починаючи з 2007 року, Газою керує ісламістський рух ХАМАС.

Попри перманентний стан воєнного конфлікту, Ізраїль зумів побудувати стабільну систему освіти, основними характеристиками якої є вдале поєднання обов'язкової середньої освіти з інноваційними методами навчання, сприятливим навчальним середовищем, інклюзивністю та орієнтованим на учнів підходом⁷⁷. Сталість ізраїльської системи середньої освіти засвідчили результати тестування PISA 2022 року, які, попри пандемію COVID-19, в середньому були такими самими, як у 2018 році⁷⁸. За даними PISA-2022, в освітній системі Ізраїлю рівень успішності учнів залишався високим, їхнє відчуття залученості покращилося, вони зазвичай почувалися безпечніше і менше ставали жертвами булінгу та інших негативних явищ у своїх школах⁷⁹.

Освіта в умовах війни між Ізраїлем та ХАМАС

7 жовтня 2023 року ісламістський рух ХАМАС атакував Ізраїль⁸⁰. Бойові дії, що почалися з цієї події, стали наймасштабнішими в Ізраїлі з часу Війни Судного дня

⁷³ Al Hessian, M., Bengtsson, S., & Kohlenberger, J. (2016). Op. cit.

⁷⁴ *Schools in Northern Syria Camps — Edition 06 / 2022-2023 Thematic Report — Syrian Arab Republic | reliefweb*. (2023). <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/schools-northern-syria-camps-edition-06-2022-2023-thematic-report-enar>

⁷⁵ International Rescue Committee. (2017). Impact of war on Syrian children's learning. <https://www.rescue.org/sites/default/files/document/1434/educationreportlearninglevelssyrianchildrenfinal.pdf>

⁷⁶ BBC News Україна. (2021). Ізраїльсько-палестинський конфлікт: з чого все почалося і що відбувається. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57059768>

⁷⁷ Secret Israel. (n.d.). What Makes Israel's Education System So Unique? <https://www.secret-israel.com/travel/what-makes-israels-education-system-so-unique/>

⁷⁸ OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I and II) — Country Notes: Israel. <https://www.oecd.org/publication/pisa-2022-results/country-notes/israel-056c6cf0/>

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Гуйські Й. (2023). ХАМАС розпочав війну проти Ізраїлю – і Газа заплатить ціну за свою зухвалість. https://lb.ua/world/2023/10/07/578474_hamas_rozpochav_viynu_proti_izrailyu-i.html

1973 року⁸¹, спричинивши щонайменше 39 тис. жертв і вимушене переміщення понад 100 тис. ізраїльтян та 2,3 млн палестинців⁸².

Війна 2023 року зупинила роботу закладів освіти на декілька тижнів. Навчання в очному форматі могло проводитися у школах у відносно безпечній зоні, які мали бомбосховища і могли розмістити учнів та працівників школи під час ракетної небезпеки⁸³. Якщо школа не мала укриття, інженерно-технічні фахівці визначали найбільш захищені зони в кожному закладі освіти, де можна сховатись у разі ракетної небезпеки. У районах лінії зіткнення освітню діяльність було дозволено з обмеженнями. Ще однією проблемою шкіл був брак вчителів, спричинений масовою мобілізацією резервістів: понад 2 тис. вчителів та співробітників ізраїльських шкіл було мобілізовано⁸⁴. Учні відвідували школу два-три рази на тиждень, що спричинило складнощі для працюючих батьків⁸⁵.

25 жовтня 2023 року на переважній частині ізраїльської території школи відновили роботу. В Єрусалимі, Тель-Авіві та Хайфі навчання розпочалося у змішаному форматі, залежно від доступу до бомбосховищ і кількості вчителів. Навчання не проводилося у школах, що розташовувалися поблизу кордону з Газою. В обмеженому форматі навчання відновилося на кордоні з Ліваном, де існувала загроза вторгнення радикальних угруповань⁸⁶. Міністерство освіти запустило віртуальну школу для надання освітніх послуг учням⁸⁷.

Станом на 23-й день конфлікту понад 75% шкіл повернулося до очного навчання. У закладах спеціальної освіти цей показник становив понад 84%. Територіальний розподіл відкритих для очного навчання закладів освіти був таким:

- Єрусалим: 98%;
- Тель-Авів: 77%;
- Хайфа: 65%;
- Північний регіон: 93%;
- Центральний регіон: 84%;
- Південний регіон: 36%⁸⁸.

30 жовтня 2023 року було змінено графік проведення іспитів на атестат зрілості. Зимові іспити було перенесено на березень 2024 року, а іспити на атестат зрілості в літній час відкладено на три тижні — на кінець травня 2024 року. Час, відведений на складання цих іспитів, було збільшено на 15%.

На тлі надзвичайного стану було відкрито Центр емоційної допомоги консультативно-психологічної служби при Міністерстві освіти. Центр працює цілодобово

⁸¹ Marin, M. (2023). Residents of Philly region grieve for loved ones in Israel and Gaza as war intensifies. *The Philadelphia Inquirer*. <https://www.inquirer.com/news/philadelphia/israel-hamas-war-family-philadelphia-20231012.html>

⁸² https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%9393Hamas_war

⁸³ Fiske, G. (2023). Schools in Tel Aviv permitted by municipality to fully reopen, but not all can. <https://www.timesofisrael.com/schools-in-tel-aviv-permitted-by-municipality-to-fully-reopen-but-not-all-can/>

⁸⁴ Fiske, G. (2023). School system grapples with unprecedented challenges during wartime. <https://www.timesofisrael.com/school-system-grapples-with-unprecedented-challenges-during-wartime/>

⁸⁵ Fiske, G. (2023). Schools in Tel Aviv permitted by municipality to fully reopen, but not all can. <https://www.timesofisrael.com/schools-in-tel-aviv-permitted-by-municipality-to-fully-reopen-but-not-all-can/>

⁸⁶ Fiske, G. (2023). In-person schooling resumes across much of Israel on Wednesday. <https://www.timesofisrael.com/in-person-schooling-to-resume-across-much-of-israel-on-wednesday/>

⁸⁷ <https://www.gov.il/he/pages/schools-for-evacuated>

⁸⁸ <https://www.gov.il/he/pages/status18>

(24/7), надаючи підтримку, супровід та допомогу тисячам батьків, здобувачів освіти та педагогів силами консультантів психологічної консультативної служби та експертів з підтримки та психологічної допомоги у кризових ситуаціях⁸⁹.

Міністерство освіти постійно проводить збір ідей та практик, зумовлених війною, для включення їх до планів готовності до надзвичайних ситуацій⁹⁰. Міністерство зв'язалося з директорами закладів освіти, вчителями та іншими освітніми фахівцями для узагальнення їхнього досвіду управління освітніми системами під час війни. Ця процедура є частиною механізмів удосконалення системи освіти, які дозволять їй ефективно реагувати на складні ситуації.

Освіта для внутрішньо переміщених учнів

Через початок воєнних дій в Ізраїлі близько 200 тис. осіб стали біженцями. Це призвело до збільшення кількості учнів у школах, які розташовано подалі від зони активних бойових дій. Як наслідок, такі школи працювали позмінно, з ранковими та післяобідніми заняттями.

Під час канікул школи за рішенням Міністерства освіти організували безкоштовні заходи для внутрішньо переміщених учнів. Заняття для евакуйованих учнів 1–3 класів включали розвивальні заняття, настільні ігри та рухову активність. Заняття для здобувачів 4–6 класів включали поїздку (без проживання), розвивальні заходи та перегляд культурних шоу. Заняття для учнів 7–12 класів відбувались у молодіжних комплексах місцевих органів влади. У цих комплексах проходили різноманітні культурні заходи, творчі, пекарські та кулінарні майстер-класи, поїздки та інші заходи для молоді⁹¹.

В Ізраїлі послідовно впроваджувалася політика створення нових шкіл для евакуйованих здобувачів освіти. Школи для таких учнів відкрили у містах Ейлаті, Хайфі, Нетанії, в регіонах Тамар та Сдот-Негев, у менших населених пунктах, а також при Тель-Авівському університеті⁹².

«Система освіти зобов'язана надати освітню допомогу всім здобувачам освіти, яких було евакуйовано зі своїх домівок на півдні та півночі країни через війну. Ми не економимо бюджетів та ресурсів, щоб дозволити їм навчатися, як і решті дітей Ізраїлю, де б вони не були», — повідомив Міністр освіти Ізраїлю Йоав Киш.

Міністр освіти оголосив про створення дирекції, яка надає інформацію, супроводжує та підтримує сім'ї з півдня та півночі, що були змушені евакуюватися через

⁸⁹ <https://www.gov.il/he/pages/hard-media10-10-23>

⁹⁰ <https://www.gov.il/he/pages/lessons-learned>

⁹¹ <https://www.gov.il/he/departments/news/pesach-vacation>.

⁹² <https://www.gov.il/he/pages/eilat-school23>; <https://www.gov.il/he/pages/eshkolot>; <https://www.gov.il/he/pages/new-school-netanya>; <https://www.gov.il/he/pages/new-school>; <https://www.gov.il/he/pages/school-dor-nevo>; <https://www.gov.il/he/pages/school-ein-gedi>; <https://www.gov.il/he/pages/daed-sea-school>; <https://www.gov.il/he/pages/kfar-sil-ver>; <https://www.gov.il/he/pages/school8>.

небезпечну ситуацію⁹³. Ця дирекція координує допомогу для сімей, забезпечує контакти з іншими державними установами і надає дітям освітні, психологічні послуги та відпочинкові розваги протягом усього періоду їх перебування в центрах прийому та екстреної допомоги. Така робота передбачає проведення особистих бесід зі здобувачами освіти, формування плану підтримки, що включає терапевтичні емоційні вправи, спілкування з батьками, шанобливе ставлення до здобувача освіти і його родини, створення мережі підтримки з боку спільноти під керівництвом батьківських комітетів, участь волонтерів.

Починаючи з 31 грудня 2023 року, Міністерство освіти роздало 18 тисяч ноутбуків здобувачам освіти, які евакуювалися або проживають на лінії зіткнення⁹⁴.

Освітня політика для регіону міста Сдерота

Одним із міст, наближених до Сектора Гази, є місто Сдерот (Рис. 3), заклади освіти якого було закрито упродовж чотирьох місяців після нападу. Міністерство освіти і муніципалітет Сдерота відкрили всі заклади освіти в місті лише 3 березня 2024 року⁹⁵. Це сталося після того, як командування тилу дозволило відкрити заклади освіти в місті, а Міністерство освіти підготувалося до повернення працівників закладів освіти до міста одночасно з підготовкою закладів освіти. На прохання муніципалітету Міністерство освіти відкрило спеціальний кол-центр для сімей, які вирішили залишитися за межами міста, для координації та подальшої взаємодії з місцевою владою.

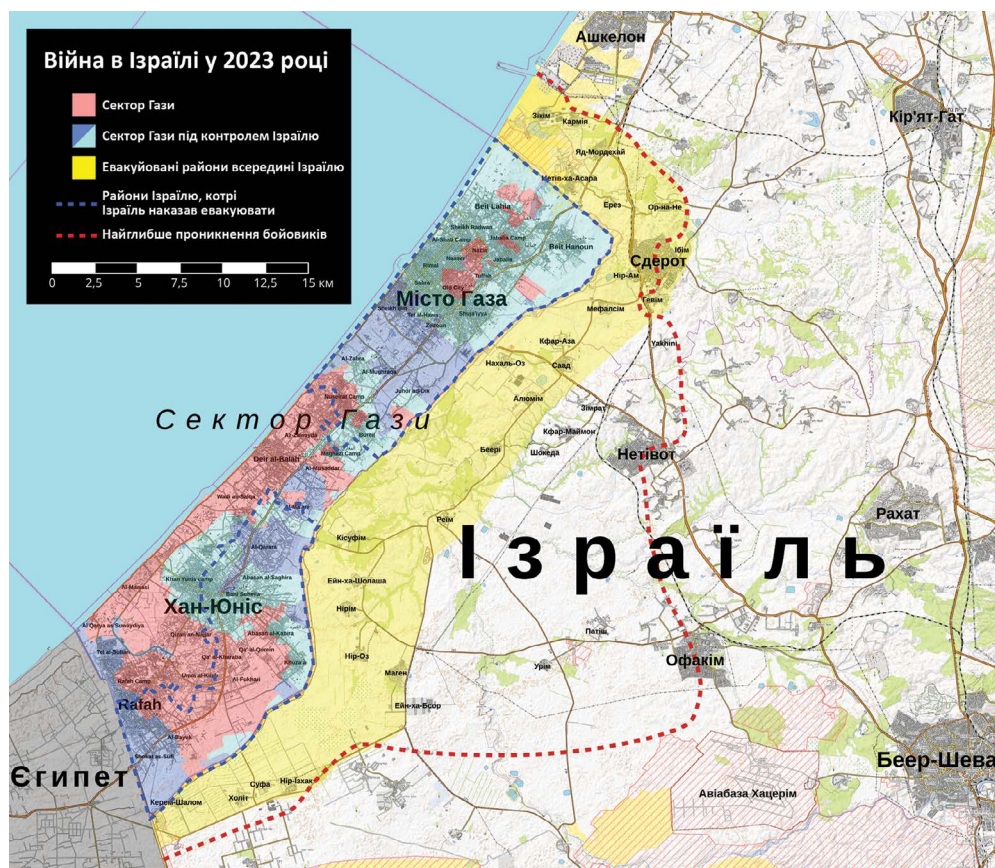

Рисунок 3. Бойові дії в Ізраїлі у 2023 р. охопили місто Сдерот і його околиці⁹⁶

⁹³ <https://www.gov.il/he/pages/help-for-families>.

⁹⁴ <https://www.gov.il/he/pages/computer-north>.

⁹⁵ <https://www.gov.il/he/departments/news/education-sderot>

⁹⁶ Карта бойових дій станом на 31 липня 2024 року. (2024). Вікіпедія. <https://cutt.ly/fezd6gr4>

Після початку війни між Ізраїлем і ХАМАС школи регіону було закрито на п'ять місяців. На початку березня 2024 року Міністр освіти Ізраїлю заявив про повну підтримку міста Сдерота у відкритті закладів освіти навіть в умовах недостатньої кількості педагогів та привітав жителів міста з безпечним і успішним поверненням до навчання. Мер Сдерота заявив про вимогу до уряду та армії про абсолютну безпеку та необхідність відновлення відчуття безпеки в місті для його мешканців, які хочуть повернутися⁹⁷.

У квітні 2024 року уряд Ізраїлю затвердив бюджет у розмірі приблизно 467 млн доларів на реалізацію національної програми «Освіта для відродження»⁹⁸, метою якої є відновлення, розвиток та перебудова системи освіти для близько 30 тис. учнів у Сдероті та інших поселеннях навколо Гази.

Національна програма «Освіта для відродження» має на меті розширення освітніх можливостей, включаючи соціально-емоційні, терапевтичні, соціально-громадські та освітні ініціативи. Крім цього, акцент зроблено на відновленні та розвитку фізичної інфраструктури, забезпеченні професійними педагогічними працівниками, в тому числі психологами. План також передбачає збільшення кількості класних кімнат і навчальних приміщень, будівництво спортивних об'єктів, лікувальних агроферм, а також реконструкцію та адаптацію закладів освіти, включаючи новий центр для обдарованих здобувачів освіти. Все це допоможе забезпечити як індивідуальний, так і груповий психологічний супровід для здобувачів освіти, які стикнулися з емоційними викликами та освітніми прогалинами.

Бюджет програми «Освіта для відродження» розподілено на чотири роки до 2028 року за такими напрямками:

- 268 млн доларів — на педагогічні, терапевтичні та соціально-емоційні ініціативи;
- 55 млн доларів — на забезпечення професійного викладацького складу, освітніх консультантів, у тому числі психологів;
- 6,9 млн доларів — на збільшення кількості адміністративного персоналу у школах регіону Ткума на півдні Ізраїлю;
- 71,7 млн доларів — на будівництво та реконструкцію закладів освіти, включаючи класні кімнати, спортивні споруди та адаптацію приміщень для обдарованих здобувачів освіти;
- 64,8 млн доларів — на неформальну освіту, включаючи позашкільні заняття.

Сектор Гази

Війна з Ізраїлем фактично зруйнувала систему освіти в Секторі Гази. Тут школи було закрито 6 листопада 2023 року, з посиленням ізраїльської військової операції, а місцевий міністр освіти заявив про призупинення 2023/2024 навчального року. Таким чином, без доступу до навчання в Секторі Гази залишилися понад пів мільйона дітей. За даними Міністерства освіти, станом на січень 2024 року близько 300 шкіл було пошкоджено або знищено. Місцеве населення (2,3 млн) зазнало масштабних переміщень через війну, понад 85% покинули свої домівки. Освітній процес не

⁹⁷ <https://www.gov.il/he/pages/education-sderot>

⁹⁸ <https://www.gov.il/he/pages/tkuma-education>; <https://www.gov.il/he/pages/edu-tkuma>; <https://www.jns.org/israel-ap-proves-five-year-plan-to-rebuild-gaza-border-region/>

відновлено навіть у дистанційному форматі, адже перебої з електроенергією та зв'язком, масштабне переміщення населення не дозволяють це зробити⁹⁹.

Косово

Конфлікт у Косові розпочався у 1998 році між етнічними албанцями, етнічними сербами та югославським урядом. У 1999 році, здавалося, конфлікт було вирішено завдяки втручанням військ НАТО, але заворушення тривали й надалі. У 2004 році в багатьох містах Косова спалахнули антисербські протести, внаслідок яких загинуло 30 жителів. У лютому 2008 року Косово проголосило свою незалежність від Сербії¹⁰⁰.

Під час війни освіта використовувалася як інструмент формування безпечного простору й надавала молодшому поколінню відчуття стабільності у кризовий час. Кілька албанських родин та імамів відкрили свої домівки і мечеті для створення таємних шкіл, щоб продовжити навчання дітей. Щоденна рутинна, зумовлена розкладом занять, утримувала учнів на цілий день і надавала відчуття стабільності¹⁰¹.

Під час конфлікту освіта виступала як інструмент соціальної мобільності, підтримки патріотизму і національного будівництва. Підручники з історії, таємні школи влада Косова використовувала для збереження власної мови та культури. З іншого боку, сербський уряд також використовував освітню систему для утиску та контролю албанського населення¹⁰².

Міжнародні неурядові установи та місцеві громадські організації вбачали у розвитку шкільної освіти інструмент примирення та підвищення свідомості різних етнічних груп через мультикультурні навчання для вчителів та використання різноманітних популяризаційних заходів культурної свідомості громад меншин¹⁰³.

У перші повоєнні роки уряд Косова поклав край сегрегаційним заходам у місцевих школах, де раніше навчання албанських та сербських учнів було розділеним. ЮНІСЕФ надав 700 наметових шкіл¹⁰⁴, 30 тис. парт, 60 тис. стільців, 2 тис. дошок, підручники та інші необхідні речі з огляду на те, що 45% шкіл Косова було зруйновано або пошкоджено. Особливу увагу було приділено розмінуванню закладів освіти та перегляду подвійної навчальної програми для етнічних сербів та етнічних албанців¹⁰⁵.

Боснія і Герцеговина

Війна у Боснії і Герцеговині почалася навесні 1992 року і тривала до кінця 1995 року. Боротьба розпочалась протистоянням боснійських сербів, об'єднаних сил боснійських мусульман та хорватів. Однак з осені 1992 року до весни 1994 року також точився конфлікт між силами боснійських хорватів та боснійських мусульман¹⁰⁶.

⁹⁹ Al Jazeera (2024). How Israel has destroyed Gaza's schools and universities.

<https://www.aljazeera.com/news/2024/1/24/how-israel-has-destroyed-gazas-schools-and-universities>

¹⁰⁰ Encyclopedia Britannica (n.d.). Kosovo conflict. <https://www.britannica.com/event/Kosovo-conflict>

¹⁰¹ Mitra, K. (2023). The Role of Education in Post-Conflict Kosovo: A Proposal for an Analysis of How Experts Understand the Role that Education Has Played in Peacebuilding.

<https://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4345&context=capstones>

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ UNICEF (n.d.) High Performance Tents. <https://www.unicef.org/innovation/productinnovation/highperformancetents>

¹⁰⁵ Bird, C. (1999). Back to school in Kosovo as fires of ethnic hatred still burn.

<https://www.theguardian.com/world/1999/sep/01/balkans1>

¹⁰⁶ IRMCT (n.d.) War in Bosnia 1992–1995. <https://www.irmct.org/specials/war-bosnia/>

Після завершення війни та об'єднання в єдину державу під назвою Боснія і Герцеговина етнічне та культурне розмежування трьох народів спричинило проблему в організації освітнього процесу. Було впроваджено тимчасове рішення за принципом «Дві школи під одним дахом», коли «всередині однієї шкільної будівлі різні приміщення та навчальні програми призначено для учнів, які належать до різних груп»¹⁰⁷. Це рішення підтримала міжнародна спільнота як компроміс, доки не буде відновлено єдиної національної освітньої системи¹⁰⁸.

Розділення дітей за етнічними ознаками та дискримінація залишалися серйозними проблемами у школах. З точки зору поваги до прав людини такі обставини продовжували ускладнювати доступ до якісної освіти та не сприяли розвитку інклюзивного, багатокультурного та толерантного суспільства¹⁰⁹.

Країна активно брала й надалі бере участь у програмі підтримки та співробітництва IPA, метою якої є підтримка бенефіціарів у прийнятті та здійсненні політичних, інституційних, правових, адміністративних, соціальних та економічних реформ, необхідних для відповідності цінностям Європейського Союзу (ЄС) та поступового узгодження з правилами, стандартами, політикою ЄС, сприяючи тим самим їх стабільності, безпеці та процвітанню¹¹⁰. IPA у 2013 році сприяла інклюзивності у школах по всій країні, включаючи ті, що намагаються подолати дискримінацію та/або сегрегацію¹¹¹. Зокрема, програма допомогла підвищити кваліфікацію вчителів з питань інклюзії, міжкультурного навчання, студентоцентризму тощо¹¹².

Дослідники відзначають, що в «останнє десятиліття було розпочато кілька структурованих інтеграційних проєктів. Перший із них розпочато у Брчко, де боснійські та сербські учні навчаються за одними партами і в одних класах, а також розпочався процес перегляду шкільних підручників з метою отримання однакових текстів для всіх учнів. Водночас Педагогічний інститут Боснії і Герцеговини в Сараєві намагається створити клімат поваги до всіх трьох основних культур, присутніх у країні, поширюючи мультикультурну поезію і романи»¹¹³. Проте наслідки політики «Дві школи під одним дахом» залишаються проблемою. У центральній та південній частинах країни досі існує понад тридцять шкіл такого типу¹¹⁴.

¹⁰⁷ Tolomelli, A. (2015). "Two schools under one roof". The role of education in the reconciliation process in Bosnia and Herzegovina. *Ricerche Di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, Vol 10, 89–108. <https://doi.org/10.6092/ISSN.1970-2221/4685>

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). (n.d.). Overview – Instrument for Pre-accession Assistance. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Project Fiche – IPA National programmes / Component I. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/d0f04245-7d17-4dda-8dc7-037b959c77ad_en?filename=8pf_educationbih2012.pdf

¹¹³ Bravi, L. (2023). The school in Bosnia and Herzegovina after the wars in the Balkans. Processes of conflict and peace in education. *Educazione Interculturale*, 21(1), 29–36. <https://doi.org/10.6092/issn.2420-8175/17034>

¹¹⁴ Ibid.

Незважаючи на міжнародні зобов'язання щодо забезпечення доступу до освіти для всіх в умовах воєнних конфліктів та зобов'язання не використовувати об'єкти освітньої інфраструктури в бойових діях, освіта зазнає негативного впливу війни. Найбільшим викликом в умовах воєнного стану у сфері освіти є забезпечення безперервності навчального процесу в школах. ЮНЕСКО наголошує, що «відновлення доступу до освіти має вирішальне значення для психологічного розвитку дітей та підлітків, які постраждали від війни та стихійних лих»¹¹⁵.

Попри це, нищення освітньої інфраструктури, вимушена міграція, погані безпекові умови, прихід до влади в окремих регіонах різних політичних груп, інколи терористичних за своєю суттю, проблеми з фінансово-економічним станом населення тощо призводять до неможливості в таких країнах забезпечувати повноцінний освітній процес, погіршення психоемоційного стану учнів та вчителів (особливо із вразливих груп населення), зниження рівня відвідуваності, зростання гендерної нерівності в освіті, сегрегації та тривалого закриття шкіл. Із наведених вище прикладів лише досвід часів пандемії та впровадження змішаного формату навчання в Ізраїлі дозволив продовжити навчальний процес у місцевих школах, незважаючи на атаку з боку терористичної групи ХАМАС у жовтні 2023 року. Також можемо вказати на зусилля урядів окремих країн та міжнародних донорських організацій щодо продовження навчання, адаптації освітніх програм для різних категорій учнів з метою їх використання у навчанні в таборах для тимчасово переміщених осіб або мігрантів за кордоном, а також налагодження постконфліктного навчання для збереження миру та його розбудови через створення єдиних освітніх програм для окремих шкіл різних етнічних груп у постконфліктний період.

¹¹⁵ UNESCO Digital Library. (2003). Education in situations of emergency, crisis and reconstruction: UNESCO strategy; working paper. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132305.locale=en>

РОЗДІЛ 2. ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації 24 лютого 2024 року змусила органи влади України всіх рівнів терміново приймати політики реагування на виклики, що виникли у сфері загальної середньої освіти. Огляд таких політик здійснено далі в розділі.

Рішення органів влади, спрямовані на організацію діяльності закладів освіти та здійснення освітнього процесу в нових умовах

Першим публічним кроком Міністерства освіти і науки України після початку повномасштабного вторгнення була рекомендація припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні¹¹⁶. МОН також підготувало роз'яснення про роботу закладів освіти в умовах воєнного стану¹¹⁷.

Кількість вимушено переміщених освітян та здобувачів була величезною і на початку повномасштабного вторгнення РФ не піддавалася підрахунку. Тому Верховна Рада України прийняла закон¹¹⁸, яким гарантувала здобувачам право на здобуття освіти у найбільш безпечній для них формі, а працівникам закладів освіти — право працювати дистанційно та отримувати заробітну плату, перебуваючи при цьому будь-де, як в Україні, так і за кордоном.

Цим самим законом Міністерству було надано особливі повноваження нормативного регулювання в умовах війни практично всіх питань у сфері освіти, не врегульованих законом¹¹⁹.

Верховна Рада звільнила учнів випускних 11 класів від проходження державної підсумкової атестації у 2022, 2023 та 2024 роках¹²⁰.

МОН видало декілька наказів¹²¹, що встановили спрощені, «дебюрократизовані»

¹¹⁶ МОН. (2022). Сергій Шкарлет: Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. <https://mon.gov.ua/news/sergiy-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvit-niy-protses-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>

¹¹⁷ Кабінет Міністрів України. (2022). Роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану. <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>

¹¹⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» № 2126-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20>

¹¹⁹ МОН отримало повноваження видавати накази за спрощеною процедурою — без їх державної реєстрації Міністерством юстиції України (крім наказів, що стосуються прав, свобод, законних інтересів та обов'язків громадян і юридичних осіб).

¹²⁰ Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX (2020), підпункт 14 пункту 3 розділу X. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

¹²¹ Наказ МОН «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» № 274 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22>; наказ МОН «Про деякі питання замовлення та виготовлення документів про загальну середню освіту в умовах воєнного стану в Україні» № 432 (2022). <https://cutt.ly/Xel4z8AX>; наказ МОН «Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» № 438 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0438729-22>; наказ МОН «Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році» № 232 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0283-22>; наказ МОН «Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2022/2023 навчальному році» № 19

правила для зарахування учнів до іншої середньої школи, уможливили оплату праці вчителів, які працюють дистанційно, вказали на можливість оголошення простою¹²² в закладах освіти, які не можуть провадити освітню діяльність внаслідок збройної агресії РФ, впорядкували питання видачі документів про здобуття загальної середньої освіти, звільнили учнів 4 і 9 класів від проходження державної підсумкової атестації.

Простій — це призупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідвратною силою або іншими обставинами (стаття 34 Кодексу законів про працю України). Час простою не з вини працівника оплачується у розмірі не менше двох третин посадового окладу (стаття 113 Кодексу законів про працю України).

Замовлення, виготовлення, видача дублікатів та виправлених документів про базову та повну загальну середню освіту, виданих закладами освіти, які не провадять освітню діяльність внаслідок збройної агресії російської федерації, відбувалися згідно з порядком, встановленим для закладів освіти, що перебувають на тимчасово окупованих територіях України¹²³.

Зважаючи на те що питання забезпечення учнів підручниками не втратило своєї актуальності, МОН визначило особливості проведення конкурсного відбору шкільних підручників¹²⁴, згідно з якими в умовах воєнного стану конкурс на підготовку та друк підручників має відбуватися за скороченою в часі процедурою.

Місцевим органам влади доручено вирішувати питання працевлаштування переміщених працівників на вакантні посади в разі подання ними відповідної заяви, а також вести облік здобувачів освіти за місцем їх перебування (навчання).

Заклади освіти, що функціонували в умовах повномасштабного вторгнення, продовжили (вже на основі нової нормативно-правової бази) приймати вимушених переселенців, влаштовувати їх на проживання в пансіонатах, гуртожитках, організувати їх харчування.

Деякі накази МОН «воєнного часу» було прийнято за спрощеною процедурою, однак згодом скасовано через позицію Міністерства юстиції щодо необхідності дотримання процедури державної реєстрації цих наказів. Один із цих документів визначав порядок видачі учням, їхнім батькам, законним представникам або іншим особам документів про здобуття освіти¹²⁵.

(2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0167-23>

¹²² Постанова КМУ «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» № 221 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2022-%D0%BF>

¹²³ Наказ МОН «Про затвердження Порядку обліку та видачі документів про загальну середню освіту державного зразка особам, які здобули загальну середню освіту у навчальних закладах на тимчасово окупованій території України у 2014 році» № 570 (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0541-14>

¹²⁴ Наказ МОН «Про внесення змін до Порядку конкурсного відбору підручників (крім електронних) та посібників для здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників» № 449 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-22>

¹²⁵ Наказ МОН «Про деякі питання видачі документів про загальну середню освіту в умовах воєнного стану

Іншим документом було затверджено порядок видачі свідоцтв про здобуття базової та повної загальної середньої освіти здобувачам, які у 2022 році перебувають за кордоном, через закордонні дипломатичні установи України¹²⁶. Через скасування цього документа легальна процедура вручення випускникам документів про загальну середню освіту за межами України була відсутня з грудня 2022 по липень 2023 років. У 2023 році питання було остаточно врегульовано¹²⁷.

МОН приділило багато уваги наданню методичних рекомендацій¹²⁸, що стосувалися найрізноманітніших питань: організації освітнього процесу та тривалості навчального року, проведення оцінювання та державної підсумкової атестації, переведення учнів на наступний рік, навчання і видачі документів про здобуття освіти, відновлення втрачених документів про освіту, питань трудових відносин та оплати праці вчителів тощо.

1 липня 2022 року набрав чинності закон¹²⁹, яким:

- було призупинено дію норми щодо граничної верхньої межі кількості учнів у класі (наповнюваності класу) державного, комунального закладу освіти, крім здобуття освіти за очною (денною, вечірньою) формою. Часткове зняття законом граничної чисельності дітей у класі фактично створило ситуацію, коли в одному класі є діти, що навчаються очно (не більше 30 осіб), і необмежена кількість дітей, що навчаються дистанційно, за сімейною та іншими формами;
- засновникам державних та комунальних шкіл надано право продовжити без проведення конкурсу строк дії строкового трудового договору (контрак-

в Україні» № 466 (2022). Наказ скасовано наказом МОН № 1022 (2022).

¹²⁶ Наказ МОН та МЗС «Про затвердження Порядку міжвідомчої взаємодії з питань вручення здобувачам освіти, які перебувають за межами України, документів про базову середню освіту та повну загальну середню освіту, виданих в умовах воєнного стану в Україні» № 538/192 (2022). Наказ скасовано наказом МОН та МЗС № 997/3964 (2022).

¹²⁷ Наказ МОН та МЗС «Про затвердження Порядку міжвідомчої взаємодії з питань вручення здобувачам освіти, які перебувають за межами України, документів про базову середню, повну загальну середню та професійну (професійно-технічну) освіту, виданих в умовах воєнного стану в Україні» № 419/165 (2023).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0986-23>

¹²⁸ Накази МОН:

- «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти» № 289 (2022).
<https://cutt.ly/Yel482Yi>
- «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року» № 290 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290729-22>
- «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» № 563 (2023).
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0563729-23>

Листи МОН:

- «Щодо написання заяв про відпустки без збереження заробітної плати у зв'язку із введенням в Україні правового режиму воєнного стану» № 1/3292-22 (2022). https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/85846/
- «Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання» № 1-3370-22 (2022).
<https://cutt.ly/pel49aSt>
- «Про перенесення атестації педагогічних працівників у 2022 році» № 1/3454-22 (2022). <https://cutt.ly/gel49AnD>
- «Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу» № 1/3725-22 (2022).
<https://cutt.ly/Hel49X1J>
- «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» № 1/3737-22 (2022). <https://cutt.ly/Gel43sEj>
- «Щодо зарахування до першого класу закладу загальної середньої освіти» № 1/4202-22 (2022).
<https://cutt.ly/Oel47xKl>
- «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році» № 1/9530-22 (2022).
<https://cutt.ly/Rel4430N>
- «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» № 1/13749-23 (2023).
<https://cutt.ly/5el7DX4n>

¹²⁹ Закон України «Про внесення зміни до розділу Х “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про повну загальну середню освіту” щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану» № 2315-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2315-20>

ту), укладеного з керівником відповідного закладу освіти, але не більше ніж на шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні¹³⁰.

У 2023 році Верховна Рада України прийняла п'ять законів, якими закріплено, зокрема, такі норми:

- Підвищення кваліфікації вчителів в обсязі не менше 15 годин на п'ять років має спрямовуватися на вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у частині надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу¹³¹.
- Гарантується право на використання в освітньому процесі поряд з державною мовою тільки офіційних мов Європейського Союзу¹³², що означає повне припинення викладання російською мовою.
- Державна підсумкова атестація з державної мови та математики обов'язкова для випускників 4, 9, 11 класів, а для випускників 9, 11 класів — також з історії України та іноземної мови. Перелік іноземних мов та можливих інших предметів, з яких складається ДПА, визначає МОН. Державні освітні стандарти повинні передбачати вільне володіння державною мовою, необхідний рівень математичної компетентності, знання історії України, володіння іноземною мовою (крім російської)¹³³.
- Особи, які проживали на тимчасово окупованій території України, мають право на визнання в Україні результатів навчання, здобутих на такій території, в уповноважених установах¹³⁴.

Згідно з рішенням уряду¹³⁵, у 2023–2024 роках низка міністерств спільно з Національною поліцією, Державною службою з надзвичайних ситуацій та органами місцевого самоврядування реалізують експериментальний проєкт «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі», мета якого — підвищення рівня безпеки в освітньому середовищі, запобігання, раннє виявлення, припинення та усунення негативних явищ та їх шкідливих наслідків щодо безпеки учнів. Для цього передбачено запровадити та організувати діяльність у закладах загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі.

¹³⁰ Наприклад, київська міська влада прийняла відповідне рішення, дозволивши, однак, продовжувати строк контракту з директорами шкіл не на шість, а на 12 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Див. Рішення Київської міської ради «Деякі питання призначення керівників та педагогічних працівників закладів освіти в умовах воєнного стану» № 5017/5058 (2022). <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/5017-5058.pdf>

¹³¹ Закон України «Про внесення зміни до статті 51 Закону України “Про повну загальну середню освіту” щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників у питанні надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу» № 3051-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3051-20>

¹³² Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» № 3504-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20>

¹³³ Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про повну загальну середню освіту” щодо державної підсумкової атестації та державних стандартів» № 3439-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3439-20>

¹³⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» № 3482-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3482-20>

¹³⁵ Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проєкту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі”» № 867 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF>

МВС та МОН затвердили порядки, що регулюють важливі питання взаємодії працівників освіти, поліції та служби з надзвичайних ситуацій задля створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти¹³⁶.

МОН у 2023 році видало декілька наказів, які стосуються різноманітних відносин у сфері загальної середньої освіти в умовах воєнного стану.

Одним із них було змінено Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти¹³⁷. Зміни полягали, зокрема, у врегулюванні роботи педагогічних працівників в умовах дистанційного навчання, що може виконуватися поза робочими приміщеннями чи територією закладу освіти, в будь-якому місці за вибором працівника. При цьому різниця часу між тривалістю навчального заняття (академічна година) та тривалістю заняття, яке організовує педагогічний працівник у синхронному режимі, є робочим часом педагогічного працівника і використовується ним для підготовки до таких занять, оцінювання навчальних досягнень учнів, проведення консультацій тощо.

У напрямі продовження політики цифровізації освітнього процесу було затверджено нове Положення про вебплатформу дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»¹³⁸, яке уможлиблює оприлюднення освітніх матеріалів, що є у вільному доступі з відкритою ліцензією. Одним із завдань вебплатформи є забезпечення можливості вимірювання та надолуження прогалин у знаннях здобувачів освіти. Платформа забезпечує дистанційне навчання здобувачів повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти, а її функціональні можливості буде доповнено кабінетом вчителя для методичної підтримки під час освітнього процесу та модулем професійного розвитку.

Законодавчі зміни в організації освіти осіб з особливими освітніми потребами

У 2022 році Кабінетом Міністрів України було прийнято декілька важливих рішень¹³⁹ щодо організації освітнього процесу на період воєнного стану в Україні для осіб з особливими освітніми потребами, зокрема:

¹³⁶ Наказ МВС та МОН «Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти» № 685/1013 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23>; наказ МОН та МВС «Про затвердження Порядку взаємодії закладів освіти, територіальних органів та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України з питань функціонування класів безпеки» № 1436/940 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2117-23>

¹³⁷ Наказ МОН «Про затвердження Змін до Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» № 201 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0455-23>

¹³⁸ Наказ МОН «Про затвердження Положення про вебплатформу дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»» № 746 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1094-23>

¹³⁹ Постанова КМУ «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530 і від 15 вересня 2021 р. № 957» № 483 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2022-%D0%BE>; постанова КМУ «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності спеціальних закладів загальної середньої освіти» № 979 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-2022-%D0%BE>

«Особа з особливими освітніми потребами — особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» (Закон України «Про освіту» № 2145-VIII (2017), пункт 20 частини першої статті 1).

Теоретично особливі освітні потреби наявні у широкого кола здобувачів: у дуже талановитих дітей, тих, які перебувають за кордоном тощо. На практиці цей термін в Україні застосовується передусім щодо здобувачів з інвалідністю.

- Гранична кількість дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах або групах не застосовується, а школа не може відмовити в організації інклюзивного навчання та створенні інклюзивної групи.
- Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги чи допомога можуть надаватися фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічними працівниками школи (за умови дотримання безпеки учасників освітнього процесу).
- Допускається застосування змішаної форми здобуття освіти в інклюзивних класах.
- До школи можуть подаватися не оригінали, а копії документа, що посвідчує особу, та висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи.
- Засідання команд психолого-педагогічного супроводу в школах можуть проходити в режимі онлайн або у змішаному очно-дистанційному форматі.
- У школах можуть формуватися тимчасові інклюзивні міжкласні групи.
- Спеціальні школи і навчально-реабілітаційні центри незалежно від напряму (профілю) їхньої діяльності можуть зараховувати дітей з особливими освітніми потребами незалежно від категорії (типу) їхніх особливих освітніх потреб (труднощів) та дітей, які не мають особливих освітніх потреб, і додатково створювати для них класи, зокрема змішані та інклюзивні.

Упровадження реформи «Нова українська школа» під час війни

З 2017 року в Україні реалізовується реформа загальної середньої освіти «Нова українська школа» (НУШ). Упровадження реформи здійснюється за трьома основними напрямками: оновлення змісту освіти; професійний розвиток вчителів відповідно до цілей реформи і нових державних стандартів; оновлення освітнього середовища. Ці напрями зазнали негативного впливу повномасштабної війни, яка принесла нові виклики, що потребують невідкладних заходів.

Оновлення змісту освіти

Реформа НУШ спрямована на перехід від традиційного знаннєвого до компетентнісного підходу, який включає оновлені академічні знання, вміння їх застосовувати для вирішення практичних завдань, а також формування ставлень на основі цінностей. Також реформа передбачає розвиток соціально-емоційних та інших «м'яких» навичок.

Затверджені рамкові документи – Державний стандарт початкової освіти¹⁴⁰ (2018 рік) і Державний стандарт базової освіти¹⁴¹ (2020 рік) визначають очікувані компетентнісні та практико-орієнтовані результати і пропонують основний зміст для подальшого розроблення навчальних програм і підручників. Вони передбачають варіативність змісту та можливість інтеграції навчальних предметів.

На першому етапі реалізації реформи НУШ у початковій школі (2017–2020 роки) було досягнуто позитивних результатів. Учні пілотних шкіл, які навчалися за новим Державним стандартом, продемонстрували кращий розвиток «м'яких» навичок, перевершуючи учнів інших шкіл більш ніж на 10% у таких сферах наскрізних умінь, як співпраця, прийняття рішень, розв'язання проблем, уміння аргументувати свою позицію, ініціативність та креативність¹⁴².

Серед інших результатів можна відзначити позитивне сприйняття реформи стейкхолдерами в освіті, покращення навчальних досягнень учнів початкових класів.

Для відстеження результатів реформи було заплановано циклічне загальнодержавне моніторингове дослідження якості освіти. Перший цикл його відбувся у 2018 році, наступні цикли планувалися на 2020 і 2022 роки. Проте у 2020 році пандемія перервала моніторинг, і його другий етап було проведено у 2021 році, після року дистанційного навчання, який показав зниження рівня читацької та математичної компетентності випускників початкової школи¹⁴³.

Через руйнівний вплив повномасштабної війни, переведення значної частини учнів на дистанційне та змішане навчання важко визначити вплив нових підходів до навчання на освітні досягнення учнів. Основний етап третього циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти відбувся

¹⁴⁰ Постанова КМУ «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» № 87 (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BE>

¹⁴¹ Постанова КМУ «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» № 898 (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BE>

¹⁴² Linnik, O., Hrynevych, L., & Staragina, I. (2022). Diagnosing Soft Skills in Primary School Students within the Context of the New Ukrainian School Reform. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(4 Sup.1), 18–35. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.4Sup1/657>

¹⁴³ Hrynevych, L., Linnik, O., & Herczyński, J. (2023). The New Ukrainian School reform: Achievements, developments and challenges. *European Journal of Education*, 58(4), 542–560. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ejed.12583>

навесні 2024 року в тих регіонах, де безпекова ситуація дозволяла провести тестування. Результати цього моніторингу допоможуть відстежити зміни в успішності учнів з читання та математики, викликані, зокрема, повномасштабним вторгненням, у порівнянні з даними попередніх двох циклів (2018 та 2021 років).

Підвищення кваліфікації вчителів відповідно до цілей реформи і нових державних стандартів

Нові підходи до професійного розвитку сучасного вчителя закріплено в основних нормативно-правових документах, прийнятих із впровадженням реформи НУШ. Серед них — Закон України «Про освіту» (2017 рік), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 рік), постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» (2019 рік).

Основними змінами в системі безперервного професійного розвитку стали: збільшення вдвічі мінімальної тривалості підвищення кваліфікації (не менше 150 годин упродовж п'яти років); запровадження цільової субвенції на підвищення кваліфікації вчителів; розширення палітри послуг з підвищення кваліфікації через залучення інших суб'єктів підвищення кваліфікації; введення педагогічної інтернатури; розбудова мережі центрів професійного розвитку педагогічних працівників; запровадження супервізії; проведення незалежної сертифікації вчителів; розроблення нового професійного стандарту вчителя.

Водночас залишається необхідність у доопрацюванні певних аспектів. Зокрема, принцип «гроші за вчителем» закріплено в законодавстві, але не реалізовано на практиці. Критерії якості курсів підвищення кваліфікації для провайдерів потребують уточнення та моніторингу з боку Міністерства освіти і науки України. Реалізація педагогічної інтернатури затримується через відсутність фінансування.

Професійна підготовка вчителів початкової школи НУШ здійснювалася через централізоване підвищення кваліфікації у змішаному форматі, що включало дистанційні курси та очне навчання з тренерами на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. У 2018–2019 роках МОН було створено команди тренерів НУШ для вчителів початкової школи¹⁴⁴. Навколо тренерів НУШ сформувалися спільноти педагогів, які продовжували розвиватися, підвищувати кваліфікацію і стали основною рушійною силою впровадження реформи в початковій школі.

Впровадження реформи в базовій школі припало на 2022 рік — початок повномасштабного вторгнення росії. Фінансування реформи було скорочено через повномасштабну війну, що ускладнило її підтримку та реалізацію. Було призупинено фінансування цільової субвенції на НУШ. Цільове централізоване підвищення кваліфікації вчителів базової школи не проводилося.

Результати дослідження стану впровадження реформи НУШ у 5–6-х класах¹⁴⁵ свідчать про те, що 40% опитаних педагогів не володіють достатніми знаннями щодо основних аспектів реформи та не розуміють, чим вона відрізняється від попе-

¹⁴⁴ Інститут освітньої аналітики (2019). Освітня реформа: результати та перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 228 с. <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/materiali-komunikatsijnih-zahodiv/2019-2/>

¹⁴⁵ Пасько, І., Божинський, В., & Бондаренко, П. (2024). «Нова українська школа» в 5–6-х класах: виклики впровадження. ГО «Смарт освіта». Київ. 190 с. <https://tinyurl.com/5xhfusxx>

редніх підходів в освіті, хоча 96% опитаних пройшли різноманітні курси підвищення кваліфікації. Вчителі-предметники мають потребу в проходженні цільових курсів з роботи за новим Державним стандартом у базовій середній школі, методик компетентнісно-орієнтованого навчання, підвищення мотивації учнів до навчання, створення розвивального безпечного середовища, підвищення рівня цифрових навичок.

Під впливом війни, крім традиційних змістових напрямів професійного розвитку, актуальністю набули перша домедична допомога, мінна безпека, психологічна підтримка в кризових ситуаціях. Майже 70% учителів висловлюють бажання підвищити свою кваліфікацію в галузі надання психологічної підтримки собі та/або своїм учням, а також вказують на необхідність розроблення чіткого алгоритму дій учителів у складних ситуаціях.

Оновлення освітнього середовища

З 2018 року уряд запровадив субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа». Вона включає фінансування, зокрема, за такими напрямками, як підвищення кваліфікації вчителів та поліпшення ресурсного забезпечення шкіл.

У зв'язку з відсутністю у 2022 році цільової субвенції та централізованого підвищення кваліфікації вчителів базової школи, реформа, хоча формально і тривала, фактично перетворилася на імітацію справжнього впровадження. Також значна частина підручників не відображали повною мірою вимог нового Державного стандарту базової освіти, оскільки використовували старі підходи.

Проте з 2023 року, попри повномасштабну війну, Міністерство освіти і науки відновило підтримку реформи, зокрема шляхом цільового фінансування. Також у 2024 році МОН, Міністерство фінансів України та Світовий банк уклали угоди за програмою LEARN — «Підвищення доступності та стійкості освіти в умовах кризи в Україні», яка включає підтримку впровадження реформи в базовій і старшій профільній школі.

Окремим викликом реформи стала підготовка мережі академічних і професійних ліцеїв для впровадження трирічної старшої школи. У зв'язку з міграційними процесами, демографічною кризою та безпековими проблемами багатьом громадам складно прогнозувати кількість учнів і планувати розвиток власної мережі шкіл.

У 2025 році розпочнеться пілотування реформи старшої профільної школи по всій Україні, що включатиме апробацію нових підходів до навчання, розроблення вибіркового курсів і тестування навчальних матеріалів. У 2024 році представлено концепцію трирічних академічних ліцеїв¹⁴⁶, розроблену у співпраці з Директоратом освіти і навичок ОЕСР.

¹⁴⁶ МОН (2024). 25 майбутніх ліцеїв і концептуальні засади реформи: відбувся національний форум щодо профільної середньої освіти. <https://tinyurl.com/3h55xtwk>

Фінансування загальної середньої освіти в умовах повномасштабного вторгнення

Переважна більшість середніх шкіл в Україні є комунальними і фінансуються з місцевих бюджетів. Оскільки місцеві бюджети мають недостатньо власних надходжень для повноцінного фінансування шкільної освіти, вони отримують на цю мету додаткові кошти у вигляді декількох субвенцій¹⁴⁷ з державного бюджету України. Найбільшою за розміром є так звана освітня субвенція, кошти якої спрямовуються на оплату праці вчителів. Мета інших субвенцій — надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, підтримка реалізації реформи «Нова українська школа», забезпечення пожежної безпеки в закладах загальної середньої освіти та ін.

Через початок повномасштабного вторгнення українська влада була змушена скоротити видатки державного бюджету, спрямувати їх на потреби оборони. Тому у 2022 році освітню субвенцію та деякі інші субвенції було скорочено на 10% (Рис. 4), а субвенцію «Нова українська школа», субвенцію на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів» та субвенцію на забезпечення пожежної безпеки було скасовано¹⁴⁸.

Школи, які почали реалізовувати реформу НУШ у 5 класах, не було забезпечено засобами навчання і мультимедійним обладнанням, вчителі не пройшли підвищення кваліфікації за рахунок коштів субвенції, ремонти і встановлення протипожежних систем упродовж 2022 року не фінансувалися.

Рисунок 4. Розмір освітньої субвенції у 2022–2024 рр.¹⁴⁹

Починаючи з 2016 року, за рахунок освітньої субвенції не фінансуються заклади загальної середньої освіти (крім закладів початкової школи та приватних закладів загальної середньої освіти), кількість учнів у яких становить менше 25 осіб.

¹⁴⁷ Субвенція є дотацією (безповоротним наданням коштів) місцевим бюджетам з державного бюджету, призначеною для використання з певною метою. Джерело: Юнін, О. С., Круглова, О. О., Савельєва М. О., Юніна, М. П., & Миронюк, С. А. (2018). Фінансово-економічний словник. Видавець К. О. Біла. С. 58, 143–144.

¹⁴⁸ Постанови КМУ «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» № 245 та № 401 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2022-%D0%BF>; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2022-%D0%BF>

¹⁴⁹ Укладено за даними законів про державний бюджет України на 2022, 2023, 2024 рр., з урахуванням рішень КМУ щодо перерозподілу видатків державного бюджету України у 2022 р. Гривні переведено у євро за типовим офіційним курсом валют Національного банку України на відповідний рік.

У 2024 році прийнято рішення посилити цю політику: з 1 вересня 2025 року з освітньої субвенції не будуть фінансуватися школи, які мають менше 45 учнів, а з 1 вересня 2026 року — ті, де навчається менше ніж 60 осіб¹⁵⁰.

Окрім освітньої субвенції, у 2023 році з державного бюджету фінансувалися субвенції на:

- надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами (₴ 304 млн / € 7,9 млн);
- облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої освіти (₴ 1,5 млрд / € 39 млн);
- придбання шкільних автобусів (₴ 1 млрд / € 26 млн);
- надання освіти для осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я (₴ 235 млн / € 6,1 млн).

Наприкінці 2023 року поновлено фінансування реформи «Нова українська школа». На закупівлю засобів навчання для 5–6 пілотних класів (класів, що пілотують новий Державний стандарт базової середньої освіти), підвищення кваліфікації вчителів і забезпечення пілотних 7 класів виділено ₴ 473,3 млн (€ 12,3 млн). Крім того, закупівлю мультимедійного обладнання для пілотних 5–6 класів НУШ профінансовано в обсязі ₴ 1 млрд (€ 26 млн).

У 2024 році з державного бюджету фінансуються видатки за всіма основними напрямками підтримки державою системи середньої освіти, але тією мірою, якою це можливо, враховуючи війну, що триває, та макрофінансову допомогу з боку міжнародних партнерів України. Зокрема, напрямами використання коштів субвенції на облаштування безпечних умов у школах є будівництво захисних споруд цивільного захисту, передусім протирадіаційних укриттів, протирадіаційних укриттів або сховищ для шкіл, у яких освітній процес здійснюється за дистанційною та/або змішаною формою навчання¹⁵¹.

У контексті фінансування середньої освіти в умовах воєнного стану слід також згадати про те, що МОН відкрило спеціальний рахунок у Національному банку України для надходження коштів у національній та іноземній валюті, благодійних пожертв, гуманітарної допомоги, грантів та дарунків. Кошти з цього рахунку спрямовуються на такі потреби системи освіти¹⁵²:

- відновлення роботи державних та комунальних закладів освіти, які пошкоджено/знищено внаслідок бойових дій, придбання засобів навчання та обладнання;
- придбання підручників, посібників, навчальних матеріалів;
- придбання комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення;

¹⁵⁰ Постанова КМУ «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 6 і від 27 грудня 2017 р. № 1088» № 245 (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-2024-%D0%BF>

¹⁵¹ Постанова КМУ «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах, що надають загальну середню освіту» № 419 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2023-%D0%BF>

¹⁵² Постанова КМУ «Деякі питання використання коштів з рахунка для задоволення потреб освіти і науки» № 1256 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-2022-%D0%BF>

- придбання шкільних автобусів для середніх шкіл;
- інші потреби в забезпеченні безпечного освітнього середовища.

Міжнародні відносини в освітній сфері під час війни

Міжнародне співробітництво України у сфері освіти має два головні напрями: припинення партнерства з країною-агресором і її союзниками та активізацію співпраці з міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ тощо), що виступають у ролі надавачів або адміністраторів фінансової та технічної допомоги системі загальної середньої освіти.

Урядом денонсовано міжнародні договори в галузі освіти і науки з російською федерацією¹⁵³, республікою білорусь¹⁵⁴, угоди про співробітництво в галузі освіти з колишніми країнами Радянського Союзу¹⁵⁵.

Внаслідок денонсації міжнародних договорів¹⁵⁶ громадянам інших держав, які постійно проживають на території України, було скасовано гарантії права на освіту на рівні з громадянами України та визнання еквівалентності документів про середню загальну освіту, які дають право вступу до закладів вищої освіти.

Було припинено будь-яку співпрацю щодо:

- обмінів учнями і вчителями для навчання, підвищення кваліфікації та викладацької роботи, участі в наукових і науково-методичних семінарах, конференціях, симпозіумах тощо;
- створення та діяльності закладів освіти з викладанням російською мовою в Україні, підготовки кадрів, розвитку матеріально-технічної бази, розроблення і видання підручників та іншої навчально-методичної літератури для цих закладів;
- вивчення мови, історії, літератури і культури, розвитку обміну викладачами, фахівцями в галузі російської мови і літератури, а також навчально-методичними посібниками і матеріалами;
- задоволення загальноосвітніх потреб російської національної меншини шляхом створення умов для здобуття освіти російською мовою.

Водночас прикладом налагодження ефективної співпраці України з міжнародними організаціями щодо підтримки загальної середньої освіти є проект із надання

¹⁵³ Постанова КМУ «Про припинення дії міжнародних договорів в галузі освіти і науки з Російською Федерацією» № 355 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2022-%D0%BF>

¹⁵⁴ Постанова КМУ «Про припинення дії міжнародних договорів у галузі освіти і науки з Республікою Білорусь» № 417 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2022-%D0%BF>

¹⁵⁵ Постанова КМУ «Про вихід з Угоди про співробітництво в галузі освіти» № 1033 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-2022-%D0%BF>

¹⁵⁶ Денонсовано такі договори:

- Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки і освіти, вчинена 26 липня 1995 р. у м. Москві.
- Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і вчені звання, вчинена 26 травня 2000 р. у м. Москві, та Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і вчені звання від 26 травня 2000 року, вчинений 28 січня 2003 р. у м. Києві.
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту і вчені звання, вчинена 6 лютого 1998 р. у м. Мінську.
- Угода про співробітництво в галузі освіти, вчинена 15 травня 1992 р. у м. Ташкенті.

грошової допомоги опорним закладам загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році¹⁵⁷. В рамках реалізації проєкту право на отримання за рахунок коштів ЮНІСЕФ разової грошової допомоги в розмірі 2 тис. доларів США було надано конкретним опорним школам¹⁵⁸. Напрямами використання цих коштів були закупівля та поточний ремонт обладнання для шкільних їдалень, ремонт водопровідних, вентиляційних, електричних мереж та підлоги.

Іноземні партнери надають допомогу українським школам у відновленні будівель шкіл та побудові модульних приміщень. Прикладом такої допомоги є ініціатива U-LEAD «Відбудова місцевих шкіл задля стійкості», що реалізується у партнерстві з благодійними фондами savED, «Сміливі відновлювати» та ГО «Центр інноваційної освіти «Про.Світ». У рамках цього проєкту у 12 школах встановлюють 209 нових вікон, 296 внутрішніх і зовнішніх дверей, проводять ремонт трьох дахів і 112 приміщень (класів, коридорів, спортзалів тощо), облаштовують комфортні туалетні кімнати з гарячою водою¹⁵⁹.

Також завдяки іноземним донорам деякі школи отримали модульні споруди. Зокрема, в селі Загальці Київської області було споруджено модульний дитячий садочок та модульний освітній простір. Донором, що забезпечив селище садочком, стала Угорська екуменічна служба допомоги¹⁶⁰, а завдяки програмі USAID «Мріємо та діємо», проєкту IREX та португальській компанії jr.ik було споруджено освітній простір¹⁶¹.

Партнери допомагають українським школам у створенні безпечного освітнього простору. Зокрема, уряд Литви виділив 5 млн євро для побудови укриттів у прифронтових регіонах¹⁶². У 2024 році Литва запланувала виділити 400 тисяч євро на встановлення в українських школах металодетекторів¹⁶³. Також українські школи можуть отримати допомогу в облаштуванні сучасних укриттів від благодійного фонду KSE Foundation¹⁶⁴.

За фінансової підтримки іноземних донорів школам постачають технічні прилади. Зокрема, завдяки Європейському Союзу та Республіці Корея ЮНІСЕФ доставив і надав 5 тис. планшетів для учнів початкової ланки та ще 5 тис. ноутбуків — для учнів середньої та старшої ланок¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Постанова КМУ «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проєкту щодо надання грошової допомоги опорним закладам загальної середньої освіти у 2022/23 навчальному році» № 1386 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1386-2022-%D0%BF>

¹⁵⁸ «Опорний заклад освіти — це заклад загальної середньої освіти, що має у своєму складі філії та/або здійснює підвезення здобувачів освіти, педагогічних працівників (за потреби) до цього закладу і у зворотному напрямку, а також забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу, безпечне освітнє середовище та спроможний [...] забезпечувати здобуття на належному рівні початкової, базової та/або профільної середньої освіти на рівні державних стандартів» (частина шоста статті 31 Закону України «Про повну загальну середню освіту»). «Кількість здобувачів освіти опорного закладу освіти (без урахування їх кількості у філіях) повинна становити не менш як 200 осіб» (пункт 3 Положення про опорний заклад освіти, затвердженого постановою КМУ від 19.06.2019 № 532). Опорна школа фактично є центром надання якісної середньої освіти з потужним матеріально-технічним забезпеченням для мешканців сільської місцевості.

¹⁵⁹ U-LEAD з Європою. (2023). У трьох областях України буде відновлено 12 шкіл за підтримки U-LEAD. <https://u-lead.org.ua/news/204>

¹⁶⁰ Нова українська школа. (2023). Український досвід модульних споруд для освіти – дослідження Служби освітнього омбудсмена. <https://cutt.ly/Wexfa07Y>

¹⁶¹ Суспільне. (2023). На Київщині відкрили перший в Україні модульний освітній простір. <https://cutt.ly/DexfaCMv>

¹⁶² МОН. (2024). Підтримка української освіти від UNITED24: залучаємо кошти для відбудови шкіл та створення укриттів. <https://cutt.ly/lexfalwr>

¹⁶³ Свиридюк, Ю. (2024). Литва виділить 400 тисяч євро на встановлення металодетекторів в українських школах. Суспільне: новини. <https://cutt.ly/Bexfd9u3>

¹⁶⁴ Волик, В. (2022). Українські школи отримають допомогу в облаштуванні укриттів. Суспільне: новини. <https://suspilne.media/308186-ukrainski-skoli-otrimaut-dopomogu-v-oblastuvanni-ukrittiv/>

¹⁶⁵ ЮНІСЕФ. (2023). ЮНІСЕФ доставив 10 тисяч планшетів і ноутбуків для українських школярів завдяки фінансуванню ЄС та Республіки Корея. <https://cutt.ly/9exfgldt>

Два проекти Громадської спілки «Освіторія», профінансовані TED Foundation, мають на меті відновлення навчання у школах, які постраждали від російської агресії¹⁶⁶. У 2023 році, за два місяці роботи проєкту, 60 шкіл із 17 областей отримали допомогу на суму понад 3,5 млн грн. «Серед наданої допомоги: 86 ноутбуків для вчителів, 170 планшетів для учнів, 20 роутерів і безперебійників, а ще мультимедійне обладнання, генератори тощо»¹⁶⁷.

Громадською організацією «ЕдКемп Україна» за підтримки Міжнародної гуманітарної організації Save the Children та Міжнародного фонду Education Cannot Wait було реалізовано проєкт «Змінитися за 7 місяців»¹⁶⁸, в рамках якого Бобрицька гімназія Великодимерської селищної ради та Тернопільська школа № 28 отримали допомогу в розмірі 700 тис. гривень на ремонт приміщень, а також підтримку в підвищенні кваліфікації всіх педагогічних працівників та формуванні унікальних стратегій розвитку для кожного з цих закладів.

Апостолівський ліцей № 1 (Дніпропетровська область) до та після руйнувань

¹⁶⁶ Освіторія. (2023). Освіта не може чекати: як відбудовують зруйновані школи Київщини. <https://cutt.ly/uexfjdv4>

¹⁶⁷ Детектор медіа: Media sapiens. (2023). 60 шкіл із 17 областей отримали допомогу в межах проєкту Reducation. <https://cutt.ly/eexfjcGB>

¹⁶⁸ ЮНІСЕФ. (2023). ЮНІСЕФ доставив 10 тисяч планшетів і ноутбуків для українських школярів завдяки фінансуванню ЄС та Республіки Корея. <https://cutt.ly/9exfgldt>

Михайло-Коцюбинський ліцей (Чернігівська область)

РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ОСВІТИ

Масштаби руйнувань українських шкіл

За даними Державної служби статистики України, на початку 2023/2024 навчального року в Україні нараховувалася 12 701 школа¹⁶⁹. Сюди також варто додати заклади, які опинилися в російській окупації (станом на 21 травня 2023 року — 894 школи¹⁷⁰), зруйновані заклади та заклади, що перебувають на капітальному ремонті (190 закладів) або роботу яких призупинено (405 закладів)¹⁷¹. Загалом кількість шкіл значно скоротилася порівняно з даними станом на 1 вересня 2021 року (13 991 школа)¹⁷². Школи становлять майже половину пошкоджених та більше половини зруйнованих закладів освіти в Україні з лютого 2022 року (1 621 та 192 заклади відповідно¹⁷³), що становить трохи більше 14% від загальної кількості шкіл. Тобто від початку повномасштабного вторгнення російських військ постраждала кожна сьома школа в країні (див. Додаток 3 та Рис. 5).

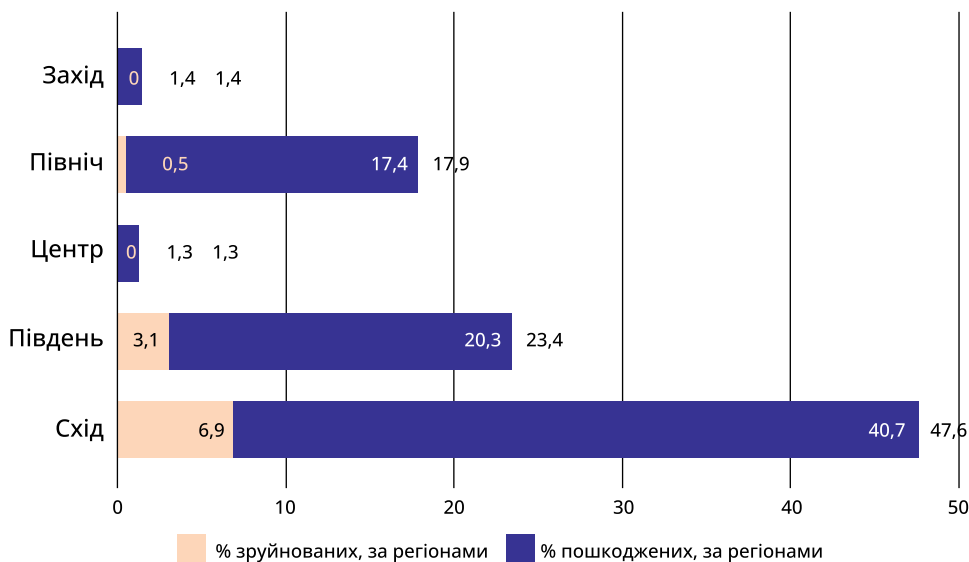

Рисунок 5. Частка зруйнованих та пошкоджених шкіл у регіонах України, станом на 26 червня 2024 року¹⁷⁴

Наймасштабніших руйнувань зазнали школи Східного (126 закладів зруйновано та 739 пошкоджено), Південного (54 заклади зруйновано та 356 пошкоджено) та Північного регіонів (12 зруйновано, 434 пошкоджено). Безрадісне лідерство за відсотком потерпілих шкіл посідають такі області України:

- Харківська область — 49,4% шкіл зазнали ушкоджень;

¹⁶⁹ Держстат. (2024). Загальна середня освіта в Україні у 2023 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/4384e54x>

¹⁷⁰ Інститут освітньої аналітики. (2023). Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. С. 21. <https://cutt.ly/KezF3wz7>

¹⁷¹ Держстат. (2024). Назв. праця. Таблиця 17.

¹⁷² Держстат. (2022). Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. Таблиця 7. <https://tinyurl.com/mvs2wz8a>

¹⁷³ Освіта під загрозою. (б.д.). <https://saveschools.in.ua/>

¹⁷⁴ Укладено за даними, вказаними у примітці до Додатка 3. Частки пораховано у відсотках до загальної кількості шкіл у 2023, а не 2021 р., тому дані на рисунку не збігаються з даними, наведеними в останній графі таблиці Додатка 3.

- Донецька область — 46,8%;
- Луганська область — 42,9%;
- Херсонська область — 41,7%;
- Миколаївська область — 31,3%¹⁷⁵.

Загальцівський ліцей Бородянської селищної ради (Київська область)

Втрати людського капіталу в середній освіті України

Станом на початок 2023/2024 навчального року в українських школах навчалось 3,9 млн учнів і працювало 390 тис. вчителів¹⁷⁶. Ці показники значно зменшилися порівняно з 2021/2022 навчальним роком. Тоді в школах України навчалось 4,2 млн учнів та працювало 435 тис. вчителів¹⁷⁷. Загалом у всіх регіонах України кількість учнів та вчителів скоротилася. Найвідчутніше це скорочення проявилось на Сході, який втратив 20% учнів та 22% вчителів, а також на Півдні, де кількість учнів скоротилася на 15,9%, а вчителів — на 18,8%¹⁷⁸.

Зменшення кількості учасників освітнього процесу в українських школах відбулося за рахунок вимушеного виїзду за кордон та перебування в окупації.

За даними ЮНІСЕФ, у березні 2022 року війна загрожувала добробуту та життю понад 7,5 млн українських дітей¹⁷⁹. Тоді 1,5 млн дітей уже покинули межі України, ще 75 тис. дітей щодня ставали біженцями¹⁸⁰. За підрахунками офісу Освітнього омбуд-

¹⁷⁵ Див. Додаток 3.

¹⁷⁶ Див. додатки 4 і 5.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ UNICEF. (2024). <https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children>

¹⁸⁰ Ibid.

смена, наприкінці 2023 року за кордоном перебував 1 млн українських школярів¹⁸¹. Ця цифра напевно є більшою, адже лише у школи країн ЄС від початку повномасштабного вторгнення інтегрувався 831 431 український учень¹⁸². Додатково варто врахувати учнів, які навчаються дистанційно з-за кордону в українських школах і не відвідують школу в країні перебування. За інформацією МОН, восени 2023 року 378,6 тис. таких учнів та учениць навчалися за дистанційною, сімейною або екстернатною формами навчання¹⁸³. Ще майже 20 тис. українських учнів депортовано або викрадено росією, і вони примусово перебувають на території держави-агресора¹⁸⁴. Загалом за межами України перебувають 25% від середньої кількості осіб, які навчалися в українських школах за останні три довоєнні роки¹⁸⁵. Найбільше учнів покинуло межі України з міста Києва (67 318), Харківської (62 801) та Дніпропетровської (47 921) областей¹⁸⁶.

У перші місяці повномасштабного вторгнення Україну залишили майже 26 тис. вчителів¹⁸⁷. Згодом частина з них повернулися в Україну. За даними різних джерел, залишалися за кордоном:

- станом на вересень 2022 року — 13 тис. вчителів¹⁸⁸;
- станом на травень 2023 року — 11,9 тис. вчителів¹⁸⁹;
- станом на вересень 2023 р. — майже 7,5 тис. педагогів¹⁹⁰;
- станом на травень 2024 р. — 7,0 тис. вчителів¹⁹¹ (Рис. 6).

¹⁸¹ Освітній омбудсмен України. (2023). Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном. Як зберегти зв'язок з Україною? <https://cutt.ly/dezGSQtK>

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Нова українська школа. (2023). Майже 400 тисяч українських учнів перебувають за кордоном — МОН. <https://cutt.ly/fezGGsmw>

¹⁸⁴ Освітній омбудсмен України. (2023). Назв. праця.

¹⁸⁵ Нова українська школа. (2023). Приблизно 25% українських учнів нині перебувають за кордоном. <https://cutt.ly/1ezGH4Od>

¹⁸⁶ Інститут освітньої аналітики. (2023). Назв. праця. С. 22.

¹⁸⁷ Укрінформ. (2022). <https://cutt.ly/yezGVMTC>

¹⁸⁸ Кабінет Міністрів України. (2022). <https://cutt.ly/2ezGNxWW>

¹⁸⁹ Інститут освітньої аналітики. (2023). Назв. праця. С. 22.

¹⁹⁰ Нова українська школа. (2023). Майже 400 тисяч українських учнів перебувають за кордоном — МОН.

¹⁹¹ Дані надано авторам дослідження Інститутом освітньої аналітики.

Область	Учні за кордоном		Вчителі за кордоном	
Харківська	2023 55 873	2024 62 801	2023 1 209	2024 1 827
м. Київ	42 165	67 318	145	427
Дніпропетровська	39 357	47 921	443	755
Одеська	31 351	40 286	422	670
Запорізька	28 627	33 682	1 148	1 832
Донецька	26 318	27 572	733	1 349
Херсонська	25 424	25 960	1 240	1 661
Київська	17 610	22 903		325
Миколаївська	14 585	19 684	305	537
Івано-Франківська	10 850	11 884	338	445
Закарпатська	9 681	10 982	75	142
Сумська	9 379	12 069	70	158
Рівненська	8 578	10 401	65	118
Черкаська	7 832	9 452	39	81
Луганська	7 770	7 359	289	350
Житомирська	7 365	12 325	140	340
Чернігівська	6 757	8 802	54	114
Полтавська	6 678	10 608	46	116
Вінницька	6 537	10 600	27	70
Львівська	6 476	14 135	99	243
Волинська	6 301	8 666	42	95
Чернівецька	6 286	9 072	32	125
Тернопільська	6 254	9 757	56	100
Хмельницька	4 909	6 918	45	48
Кіровоградська	4 256	5 311	18	51

Рисунок 6. Регіональний розподіл чисельності учнів та вчителів, які перебували за кордоном, станом на травень 2023 та травень 2024 рр.¹⁹²

Як свідчать результати дослідження аналітичного центру CEDOS, учителі, що залишилися в Україні, стикнулися зі збільшенням навантаження через дистанційне та змішане навчання, необхідністю додаткової психологічної та педагогічної підтримки учнів, роботою у складних чи небезпечних обставинах і браком можливостей для зростання заробітної плати¹⁹³.

Станом на 1 вересня 2023 року в Україні було зареєстровано 4,9 млн ВПО, з яких 4,4% (221 668) становили школярі¹⁹⁴. Варто зазначити, що кількість учнів з числа ВПО

¹⁹² Дані за 2023 р.: Інститут освітньої аналітики. (2023). Назв. праця. С. 22. Дані за 2024 р. надано авторам дослідження Інститутом освітньої аналітики.

¹⁹³ Когут, І., & Назаренко, Ю. (2024). Умови праці вчителів_ок: вплив повномасштабної війни. CEDOS. С. 50-51. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/umovy-praczi-vchytel_ok-2.pdf

¹⁹⁴ Факти. (2023). За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб — Верещук. <https://cutt.ly/tezHqNle>

від початку повномасштабного російського вторгнення в Україну зростала: якщо у 2021/2022 навчальному році їхня кількість становила 52,3 тис. осіб, то в наступному році зросла до 164,7 тис.¹⁹⁵, а на початку 2023/2024 навчального року зросла ще приблизно на 56 тис. Найбільше школярів з числа ВПО станом на кінець 2022/2023 навчального року перебували в Донецькій (40 870) та Дніпропетровській (11 227) областях, а також у місті Києві (12 096)¹⁹⁶.

Близько 26% українських територій станом на весну 2024 року окуповано¹⁹⁷. Достеменно невідома кількість українських громадян, які продовжують перебувати на цих територіях, однак є дані про те, що українські школи дистанційно відвідували 71,8 тис. школярів із тимчасово окупованих територій¹⁹⁸.

За понад два роки повномасштабної війни, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, в Україні загинуло 589 дітей (311 хлопчиків, 250 дівчаток і 28 осіб, стать яких не вдалося встановити) і зазнали поранення 1 311 дітей (595 хлопчиків, 425 дівчаток та 291 особа, стать якої не вдалося встановити)¹⁹⁹.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну продовжує завдавати збитків українським школам. Попри зміну воєнних тактик та різні фази інтенсивності воєнних дій, будівлі закладів освіти зазнають атак, що призводить до руйнувань і пошкоджень, а також чинить негативний вплив на учнів та вчителів. Хоча вся територія України щодня перебуває в небезпеці, особливо масштабні руйнування та загрозові наслідки припадають на східні та південні області України, де проходить лінія зіткнення і тривають інтенсивні бойові дії, а також частково — на північні області, які або перебували в окупації на початку повномасштабного вторгнення, або межують із країною-агресором і зазнають постійних обстрілів.

Навчальні втрати та шляхи їх подолання

Проблема подолання освітніх втрат охопила весь світ унаслідок пандемії COVID-19 (2020–2022 роки), коли учні не мали стабільного доступу до очного навчання. В Україні прогалини в результатах навчання поглибилися з початком повномасштабного вторгнення. Проте певний час це питання не озвучувалося в українському освітньому дискурсі, оскільки не було першочерговим. На першому місці були безпека та психічний стан дітей, їх фізичний доступ до освітнього процесу. З початку 2023 року проблема почала набувати ваги, ігнорувати її вже було неможливо. Вона буквально «вибухнула» в освітньому просторі та викликала багато дискусій: від термінології до самого факту наявності в учнів навчальних втрат і стратегій їх подолання. Першими важливими публікаціями в цій царині стали дослідження Українського центру оцінювання якості освіти та Державної служби якості освіти України.

Українським центром оцінювання якості освіти було проведено огляд міжнарод-

¹⁹⁵ Інститут освітньої аналітики. (2023). Назв. праця. С. 21.

¹⁹⁶ Там само.

¹⁹⁷ ТСН. (2024). Скільки території України перебуває під окупацією: Зеленський відповів. <https://cutt.ly/EezHe7zu>

¹⁹⁸ Інститут освітньої аналітики. (2023). Назв. праця. С. 21.

¹⁹⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 грудня 2023 року — 29 лютого 2024 року. С. 10. <https://cutt.ly/mezHtXtY>

них досліджень і надано визначення ключових понять: «освітні втрати», «навчальні втрати», «навчальні розриви» та «навчальні прогалини». Це було важливим кроком у формуванні термінологічного поля, оскільки в нормативних документах зазначені поняття не фігурували²⁰⁰.

Освітні втрати — втрати навчального часу, пов’язані з перериванням освітнього процесу²⁰¹.

Навчальні втрати — будь-які втрати знань, умінь, навичок та/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня.

Навчальні розриви — значна та стійка різниця в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнівства.

Навчальні прогалини — навчальний контент, з яким асоціюються навчальні втрати²⁰².

За спостереженнями вчителів початкових класів, результати навчання учнів погіршилися з таких навчальних предметів, як українська мова, іноземна мова, математика, літературне читання, та не змінилися з таких навчальних предметів та курсів: мистецтво, дизайн і технології, фізкультура, інформатика, «Я досліджую світ». У селах про погіршення результатів навчання учнів повідомляють більше вчителів, ніж у містах²⁰³.

Наприкінці 2022/2023 навчального року Державною службою якості освіти за підтримки проєкту SURGe було проведено Загальнодержавний моніторинг якості освіти в умовах воєнного стану, який виявив значні прогалини в результатах навчання дітей 6 та 8 класів з української мови та математики. Найбільша частка учнівства (62%) виконала завдання на середньому рівні²⁰⁴.

Міжнародний моніторинг PISA, результати якого було оприлюднено наприкінці 2023 року, також зафіксував зниження показників учнів 15 років з природничої, математичної та читацької компетентностей. Найбільше зниження результатів (на 38 балів²⁰⁵) відбулося з читацької грамотності, з природничо-наукових дисциплін результати знизилися на 19 балів, а з математики — на 12 балів²⁰⁶.

Отже, моніторинги, проведені в Україні, засвідчили, що результати учнів по-

²⁰⁰ Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи їх подолання. Український центр оцінювання якості освіти. 31 с. <https://cutt.ly/LezJuQOG>

²⁰¹ Державна служба якості освіти України. (2023а). Дослідження якості освітнього процесу в умовах війни у 2022–2023 навчальному році. 64 с. <https://cutt.ly/0ezJu2xM>

²⁰² Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Назв. праця.

²⁰³ Державна служба якості освіти України. (2023а). Назв. праця.

²⁰⁴ Державна служба якості освіти України. (2023b). Загальнодержавне моніторингове дослідження якості освіти в умовах воєнного стану: Звіт за результатами моніторингу. 263 с. <https://cutt.ly/4ezJkwfM>

²⁰⁵ У дослідженні PISA 20 балів — приблизний еквівалент одного року навчання. Див.: Нова українська школа. (2023). PISA-2022: короткий огляд усіх основних результатів. <https://cutt.ly/yezJRrjU>

²⁰⁶ Бичко, Г., Вакуленко, Т., Лісова, Т., Мазорчук, М., Терещенко, В., Раков, С., & Горох, В. (2023). Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022. Український центр оцінювання якості освіти. 395 с. <https://cutt.ly/UezJz67D>.

гіршилися порівняно з довоєнним періодом. Переважна більшість (85%) батьків вважають, що навчальні прогалини, які виникли у дітей внаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення, матимуть вплив на їхню освіту і майбутнє²⁰⁷.

У дослідженні Українського центру оцінювання якості освіти було названо причини навчальних втрат в Україні: проживання на тимчасово окупованих територіях, проживання в зоні активних бойових дій, зміна місця проживання, руйнування закладів освіти, повітряні тривоги, відключення електроенергії²⁰⁸.

Науковці різних країн напрацювали шляхи та інструменти подолання навчальних втрат. Зокрема, експерти ОЕСР підготували аналітичний документ із прикладами програм реформування освіти в різних країнах, які можна використати як основу розроблення стратегії подолання освітніх втрат в Україні. Цей документ пропонує такі напрями роботи:

- проводити систематичну діагностику навчальних втрат на індивідуальному рівні;
- адаптувати освітні програми;
- застосовувати технології індивідуального та групового навчання, додаткові консультації, літні школи;
- застосовувати цифрові навчальні ресурси для подолання освітніх втрат²⁰⁹.

Світовий банк спільно з міжнародними партнерами розробив модель подолання навчальних втрат після пандемії (RAPID), яка містить такі складові/настанови:

- Охоплюйте всіх дітей, щоб зберегти їх у школі.
- Регулярно оцінюйте рівень навчальних досягнень.
- Надайте пріоритет опануванню базового матеріалу.
- Підвищуйте ефективність навчання через компенсаційне навчання.
- Розвивайте психосоціальне здоров'я та добробут²¹⁰.

Ці п'ять складових покладено в основу рамкових рекомендацій з надолуження освітніх втрат, які розроблено МОН за підтримки ЮНІСЕФ²¹¹.

Також МОН розробило і затвердило скорочені навчальні програми для дітей за кордоном, які можуть застосовуватися для подолання навчальних втрат із навчальних предметів з українознавчим компонентом: з української мови, української літератури, історії України та географії²¹².

²⁰⁷ Когут, І., Нікуліна, О., Сирбу, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. CEDOS, savED. <https://cutt.ly/eezJcd3E>

²⁰⁸ Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Назв. праця.

²⁰⁹ OECD. (2023). Освіта в часи кризи — Learning during Crisis. Ознайомлення України з уроками, засвоєними різними країнами світу — Insights for Ukraine from across the Globe. <https://cutt.ly/GezJmy23>

²¹⁰ World Bank, the Bill & Melinda Gates Foundation, FCDO, UNESCO, UNICEF, and USAID. (2022). Guide for Learning Recovery and Acceleration: Using the RAPID Framework to Address COVID-19 Learning Losses and Build Forward Better. <https://cutt.ly/1ezJWo4o>

²¹¹ Міністерство освіти і науки України, ЮНІСЕФ. (2023). Рекомендації щодо організації програм з надолуження освітніх втрат. <https://cutt.ly/UezJHwmF>

²¹² Наказ МОН «Про затвердження Рекомендацій щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти» № 701 (2024). <https://cutt.ly/PezJTLE>

У дослідженні Українського центру оцінювання якості освіти пропонувалися шляхи подолання навчальних втрат з оцінюванням переваг та ризиків: другорічництво, навчання під час канікул, репетиторство за державний кошт, створення інтеграційних класів, перегляд та адаптація освітніх програм, розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем, методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати, посилення шкільної автономії та взаємодії і співпраці вчителів²¹³.

У дослідженні також було обґрунтовано необхідність розроблення системи діагностики навчальних втрат, яка включала б: стандартизовані тестування на всіх або щонайменше на ключових етапах навчання; довготривалі загальнодержавні моніторинги якості освіти на репрезентативних вибірках; локальні моніторинги успішності окремих категорій учнівства в опануванні окремих предметів, розділів освітніх програм тощо; централізовані онлайн-платформи для вимірювання навчальних втрат і надолуження навчального матеріалу²¹⁴.

В Україні напрацьовано і певний практичний досвід подолання навчальних втрат. Першим запровадив репетиторську онлайн-підтримку дітей проєкт «Навчай для України» (*Teach for Ukraine*). Станом на 2024 рік багато ініціатив в Україні розробляють системи діагностики і стратегії подолання навчальних втрат. «Освіторія» розробила онлайн-курс та тренінги для вчителів початкової школи, української мови й математики «Наздоженемо»²¹⁵.

За підтримки ГО «ЕдКемп Україна» та «Смарт-освіта» створено освітню онлайн-платформу «Повір»²¹⁶ як пілотний проєкт тьюторства для надолуження навчальних втрат та психологічної підтримки дітей. На початковому етапі проєкт орієнтовано на учнівство середніх і старших класів, на вивчення ним математики, української та англійської мови. Індивідуальне навчання організовується освітянами, які пройшли спеціальну підготовку з соціально-емоційного та етичного навчання, адже платформа, крім академічних здібностей, покликана підсилити навички стресостійкості, сприяти комунікації та роботі в команді, розвивати креативне і критичне мислення, підтримати загальне благополуччя дитини.

За підтримки проєкту SURGe розроблено та розміщено на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» діагностичні тести, спрямовані на оцінку навчальних втрат учнів з таких предметів, як українська мова, математика (алгебра та геометрія), англійська мова, історія України, географія, фізика, хімія, біологія²¹⁷.

Окремим стратегічним напрямом є консультації з подолання освітніх втрат через створену мережу цифрових освітніх центрів (за підтримки проєктів ЮНІСЕФ, SURGe, savED), а також літніх таборів (GoGlobal).

Станом на час проведення дослідження в Україні ведеться певна діяльність щодо їх надолуження. Водночас більшість ініціатив належить міжнародним проєктам та організаціям, централізована стратегія відсутня. Це не дозволяє повноцінно охопити заходами з подолання освітніх втрат усіх тих, хто цього потребує.

²¹³ Бичко, Г., & Терещенко, В. (2023). Назв. праця.

²¹⁴ Там само.

²¹⁵ <https://osvitoria.university/courses/nazdojenemo/>

²¹⁶ <https://povir.in.ua/>

²¹⁷ <https://lms.e-school.net.ua/>

РОЗДІЛ 4. КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ШКІЛ ТА ДОСВІД ЇХ ВИРІШЕННЯ

Освітній процес у школах України після початку повномасштабного вторгнення та оголошення позачергових канікул почав відновлюватися з 14 березня 2022 року. Досвід пандемії дозволив досить швидко розпочати навчання в дистанційному форматі. Згодом способи організації навчання адаптувалися залежно від локальної ситуації. Рішення про те, де і в якому форматі проводити заняття, приймали обласні військові адміністрації та заклади освіти. У 2022/2023 навчальному році відчинили свої двері для учнів 12 996 шкіл²¹⁸. «Форма навчання визначалася безпековою ситуацією у регіоні, наявністю у школі укриття та станом шкільної будівлі. ...Станом на грудень 2022 року у третині (36%) шкіл навчання відбувалося за дистанційною формою, ще у третині (36%) — за змішаною формою, а у 28% шкіл — очно»²¹⁹.

Упродовж 2022 року зусилля спрямовувались на надання доступу до освіти максимальній кількості школярів. Чимало освітніх платформ і закладів освіти різних форм власності відкривали доступ до своїх електронних освітніх ресурсів та приєднували на онлайн-уроки всіх охочих. Активізувалось наповнення освітнім контентом державної платформи «Всеукраїнська школа онлайн»²²⁰. Стартував проєкт «Навчання без меж» для 5–11 класів, створений спільно МОН, Міністерством культури та інформаційної політики, Українським інститутом розвитку освіти, українськими телевізійними каналами та онлайн-платформами. Цей проєкт передбачав запис і трансляцію на телебаченні відеоуроків з різних предметів²²¹.

Згодом МОН оприлюднило інформацію щодо особливостей організації 2022/2023 навчального року та покрокові рекомендації з підготовки до нього²²². В документі детально визначено умови, за яких освітній процес може відбуватися в очному, дистанційному форматах і за змішаною або індивідуальною формою навчання.

Важливим кроком МОН для підтримки освіти дітей за кордоном було відкриття інформаційної сторінки з роз'ясненнями для батьків та вчителів²²³. Згодом з'явилася електронна платформа з українськими навчальними програмами, перекладеними англійською мовою, та відповідями на основні запити батьків та вчителів щодо організації навчання дітей за кордоном DECIDE²²⁴. Громадська спілка «Освіторія» за підтримки ЮНІСЕФ створила платформу «Спільно для навчання» з допоміжними матеріалами та відповідями на запитання щодо навчання дітей під час війни в Україні й за кордоном²²⁵.

Попередній аналіз наукових досліджень і результати проведених нами фокус-груп та інтерв'ю дозволили визначити низку актуальних проблем, пов'язаних

²¹⁸ Когут, І., Нікуліна, О., Сирбу, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. CEDOS, savED. С. 30. <https://cutt.ly/eezjcd3E>

²¹⁹ Там само.

²²⁰ <https://lms.e-school.net.ua/>

²²¹ МОН. (2022). «Навчання без меж»: на українському телебаченні стартує освітній проєкт для школярів 5–11 класів. <https://cutt.ly/0exkyXUJ>

²²² МОН. (2022). Особливості організації 2022/23 навчального року. <https://cutt.ly/Dexkdi9B>

²²³ МОН. (2022). Організація навчання для українських дітей за кордоном та вступна кампанія. <https://cutt.ly/4exkiwZh>

²²⁴ Платформу створено за підтримки україно-швейцарського проєкту DECIDE.

²²⁵ <https://osvitanow.org/>

із процесом адаптації шкіл до умов воєнного стану. Вони включають організацію освітнього процесу, зокрема обмежений доступ до нього; навчання у дистанційному та змішаному форматах; питання безпеки; організацію освітнього процесу для учнів, які перебувають за кордоном і на окупованих територіях. Спробуємо коротко охарактеризувати кожну з проблем, навести приклади шляхів їх подолання, які застосовували на практиці наші респонденти, а також виокремити питання, які залишилися не вирішеними станом на кінець 2023/2024 навчального року.

Недоступність очного навчання для багатьох дітей

Проблема відновлення повноцінного очного навчання в українських школах існує ще з часів пандемії. Початок повномасштабного вторгнення лише її ускладнив.

У 2023/2024 навчальному році, за даними Державної служби якості освіти, 61% українських шкіл працював в очному форматі, інші працювали у змішаному режимі (24%) та дистанційно (15%). Головними перешкодами на шляху до повноцінного очного навчання названо безпекову ситуацію в регіоні, відсутність укриттів, виїзд учнів з населеного пункту, де розташована школа²²⁶.

Перехід на повноцінне очне навчання може призвести до втрати учнів, які перебувають за кордоном. Для такої категорії учнів існує можливість **обирати інший формат навчання**.

Відсутність повноцінно облаштованих укриттів

Наявність укриття є необхідною умовою роботи школи в очному форматі. Влітку 2022 року лише 8% шкіл мали укриття²²⁷. Наприкінці 2023 року кількість шкіл зі спеціально обладнаними приміщеннями зросла до 87%, переважна більшість закладів мали найпростіші укриття²²⁸.

«Найпростіше укриття — це цокольне або підвальне приміщення, інша споруда підземного простору, в якій створені умови для тимчасового перебування людей (не менше 48 годин) у разі виникнення небезпеки їх життя та здоров'ю з метою зменшення непрямої дії звичайних засобів ураження під час воєнних (бойових) дій та/або терористичних актів».

Стаття 32 Кодексу цивільного захисту України

²²⁶ Державна служба якості освіти України. (2023). Як заклади освіти розпочали 2023/2024 навчальний рік. <https://sqe.gov.ua/2023-2024-nr-monitoring/>

²²⁷ Слово і діло. (2022). Скільки українських шкіл мають укриття – оцінка МОН. <https://cutt.ly/vexkn1w3>

²²⁸ Всеосвіта. (2024). Скільки шкіл в Україні вже мають надійні укриття? У Міносвіти назвали кількість. URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/99100>

Лише у школах, які ще на етапі будівництва проєктувалися як заклади особливо-го типу, наприклад школи-інтернати(‡), або які розташовані поблизу об'єктів атомної енергетики чи військової інфраструктури(‡), не було особливих проблем з облаштуванням укриттів, адже в них уже були приміщення, спроектовані як укриття ще на етапі будівництва.

«Укриття у нас з'явилося за рахунок більшою мірою батьків, тому що міська рада нам досить мало виділила коштів, а наш заклад знаходиться у приміщенні, побудованому ще в 1871 році. У нас повністю відсутні будь-які підвальні приміщення. Ми взяли в оренду приміщення сусідньої фабрики, буквально 50 метрів [від нас], і облаштували його під укриття, але воно не може забезпечити одночасне перебування усіх учасників освітнього процесу, тому ми навчаємося у змішаному форматі на основі ротаційної моделі».

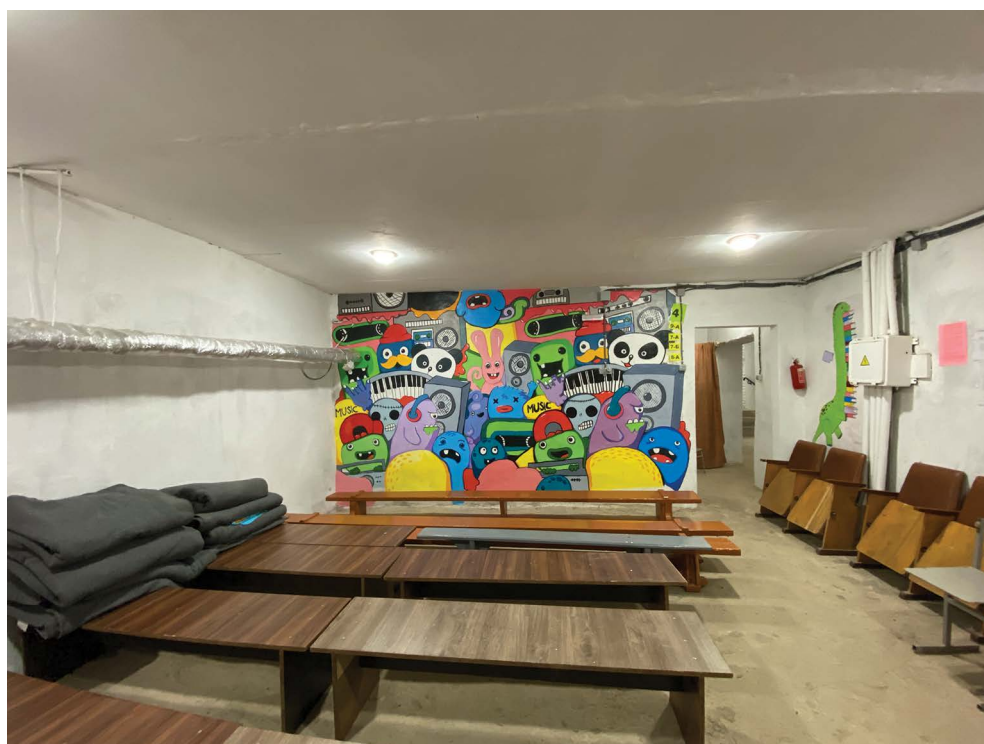
Проте наявність укриття не означає, що воно може вмістити всіх учасників освітнього процесу і що там створено необхідні умови для продовження освітнього процесу під час повітряної тривоги. Керівники шкіл змушені були облаштовувати найпростіші укриття на ту кількість місць, яку дозволяли їхні приміщення, а також шукати додаткові підвальні приміщення в будівлях, розташованих поблизу. У випадку нестачі в укритті місця для одночасного розміщення всіх учнів школи застосовують гнучкий графік, коли навчання в очному форматі проводиться для окремих класів кілька днів на тиждень(‡). Або ж навчання організовували позмінно: наприклад, здійснювали підвіз учнів та вчителів до школи сусідньої громади, де було укриття та генератор, для проведення занять у другу зміну(‡). Ще один варіант — зібрати зранку учнів очно на частину уроків, а в другу зміну дистанційно провести решту уроків(‡).

«У нашій школі маленьке укриття, а на змішану форму виходять 950 учнів, то ми практично працюємо у три зміни. Ми надали пріоритет початковій школі, учні котрої відвідують школу кожного дня, десь по 2,5 години. Учні 5–11 класів навчаються два дні на тиждень очно і три — дистанційно. Така форма допомагає нам охопити усіх дітей навчанням».

Тетяна Завтур, директорка Одеського ліцею № 81(‡)

Не вирішеним у багатьох школах залишається питання облаштування повноцінних укриттів, які б дозволили не переривати освітній процес під час частих повітряних тривог.

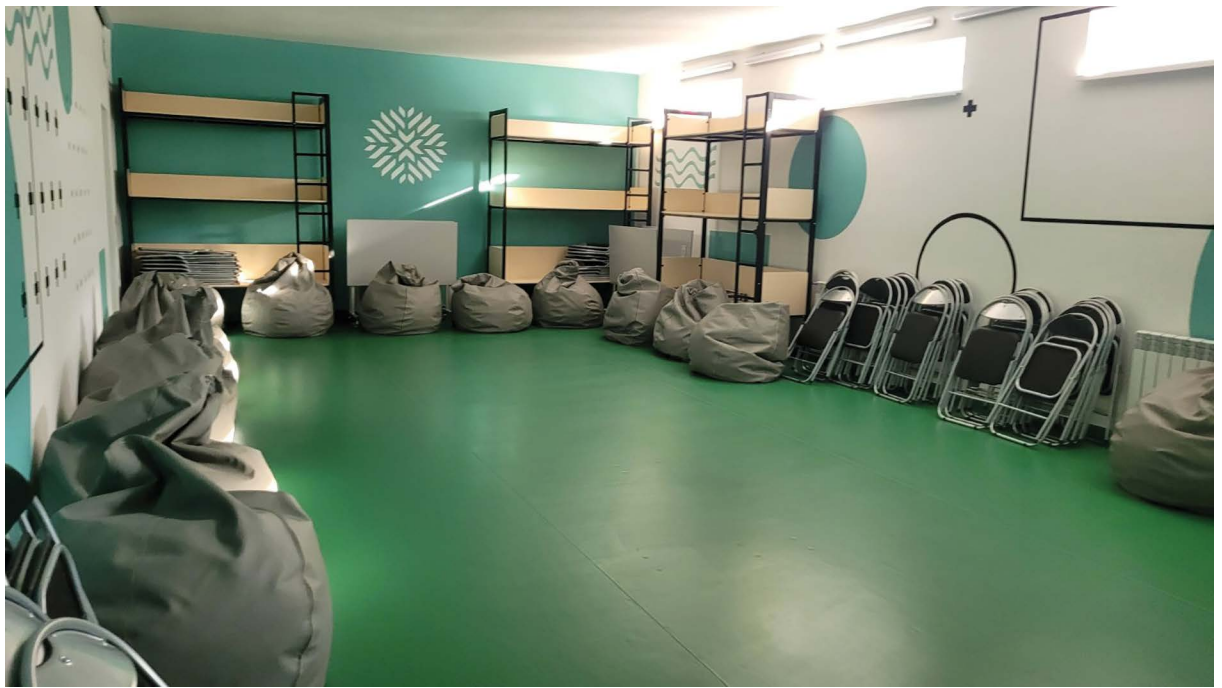
Незрозуміло, як надалі працюватимуть школи, де не вдається облаштувати укриття. На час підготовки цього дослідження відомо, що МОН розробляє політику «Школа офлайн»²²⁹, у рамках якої планується надати таким закладам можливість працювати дистанційно, але лише в разі дотримання певних умов (як-от достатня кількість класів, певна мінімальна кількість учнів у класі²³⁰). Непослідовна комунікація цього питання влітку 2024 року призвела до значних побоювань освітянської спільноти щодо ймовірності ліквідації окремих шкіл, які не матимуть мінімально необхідної кількості учнів на очній та/або дистанційній формі навчання.

Укриття Нововолинського ліцею № 8 (Волинська область)

²²⁹ МОН. (2024). Школа офлайн: повертаємо дітей до очного навчання. <https://offlineschool.mon.gov.ua/>

²³⁰ МОН. (2024). Перегляд мережі дистанційних шкіл. <https://tinyurl.com/2d4bv2vw>

Укриття Прилиманського ліцею Авангардівської селищної ради (Одеська область) облаштоване завдяки співфінансуванню від громади та проєкту DECIDE

Довготривале перебування в укритті після завершення уроків за розкладом

У випадках, коли повітряна тривога триває довгий час, батьки можуть забажати забрати свою дитину з укриття до відбою тривоги. Чинне законодавство забороняє це робити: вихід з укриття здійснюється лише «в разі надходження інформації про відсутність небезпеки»²³¹. Відповідні роз'яснення надавали МОН²³² та Освітній омбудсмен²³³. Попри це, директори та вчителі часто порушують ці заборони, апелюючи до «людського фактора» та стверджуючи, що не можуть не віддати дитину її батькам.

«Декілька разів було так, що тривога тривала до п'яти годин і батьки починали розбирати дітей з укриття, тому ми скоригували меню таким чином, що на другу страву ми готуємо таке, що буде без гарніру і можна буде просто покласти на хліб і зробити бутерброд. Місць в укритті хоч і достатньо, але забезпечити повноцінний обід ми не можемо»(‡).

²³¹ МВС. (2018). Вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, пункт 15 глави 4 розділу VII. Затв. наказом № 579. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#n534>

²³² Освіторія медіа. (2023). Чи можна забирати дитину зі шкільного укриття під час тривоги: коментар представника МОН. <https://tinyurl.com/3rjc6kys>

²³³ Освітній омбудсмен України. (2022). Як діяти закладу освіти та учасникам освітнього процесу під час повітряної тривоги. <https://tinyurl.com/5asayht2>

«Не знаю як, але ми дітей віддаємо «під зошити», «під розписку» батькам. Хоча я знаю, що наш пан міністр сказав дітей не віддавати. Ну я би хотів подивитися, як це — дітей не віддати батькам. Ми зробили зошити на кожний клас, вони знаходяться в укриттях, і батьки у них розписуються, коли забирають своїх дітей під час тривоги з укриттів... Буває так, що якщо тривога затягнулася, то усі класи розбирають протягом однієї-двох годин додому. Якщо це на початку навчальних занять, то в принципі батьки дітей не забирають. Я помітив, що батьки учнів молодших класів не забирають, бо усі діти охоплені групами продовженого дня. Середні класи бувають, що дітей забирають отак з 4, 5, 6 уроку»(‡).

Окремі представники опитаних у рамках дослідження шкіл заявили, що не віддають дітей батькам до закінчення повітряної тривоги.

«Не відпускаємо дітей з укриття під час повітряної тривоги ні під розписку, ніяк. Це не додало школі популярності»(‡).

Окремо варто розглядати питання облаштування додаткових технічних умов та організації індивідуальної психоемоційної підтримки для учнів з особливими освітніми потребами під час їх тривалого перебування в укритті. Крім того, не унормовано оплату праці вчителів, які інколи змушені залишатися в укриттях поза робочим часом.

Не вирішено питання чітких інструкцій щодо порядку дій у випадку, якщо в момент централізованого підвезення дітей до школи оголошується повітряна тривога²³⁴(‡).

Переривання освітнього процесу через часті та тривалі повітряні тривоги й відключення електроенергії

Якщо проблему тривог частково вдалося вирішити через створення та облаштування укриттів у закладах освіти, то з осені 2022 року, коли росіяни розпочали масовані ракетні обстріли об'єктів електроенергетики в Україні, відключення електроенергії та стабільний доступ до мережі Інтернет поставили під загрозу організацію як очного, так і дистанційного навчання. Існує досвід адаптації розкладу уроків відповідно до графіка відключень: наприклад, одні уроки (з важливих для учнів предметів)

²³⁴ Розділ «Перевезення організованих груп дітей» відповідного нормативного документа, затвердженого постановою КМУ № 176 (1997), зі змінами, ніяк не врегульовує зазначене питання.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF#n232>

проводили синхронно, а інші – асинхронно²³⁵. Деякі школи отримали генератори, що дозволило працювати під час відсутності централізованого енергопостачання.

Ускладнений доступ до української освіти для дітей за кордоном

На початку повномасштабного вторгнення росіян проблема ускладненого доступу до української освіти для дітей за кордоном була особливо актуальною, адже перебування в нових умовах за кордоном, облаштування побуту, різні часові пояси та призвичаювання до життя в новому суспільстві відвертали увагу учнів від навчання в українській школі. Для дітей, які опинилися за межами України, українські школи створили можливості навчатися дистанційно. Проте за рішенням органів влади окремих європейських країн українські учні з 2022/2023 навчального року були зобов'язані відвідувати школи в країнах перебування. Дистанційне навчання в українських школах у поєднанні з очним у країні перебування спричинило надмірне навантаження дітей.

«32 учні на сімейній формі, з них 31 — за кордоном. Приєднуються до онлайн-уроків під час повітряних тривог. Зберігають зв'язок із нашою школою, бо не знають, чи будуть далі за кордоном, чи повертатимуться. Мали випадок, що дівчина повернулася, походила місяць в школу і знову поїхала за кордон».

Людмила Дейко, директорка Богданівської гімназії(‡)

Для врегулювання цієї ситуації було запропоновано три рішення.

По-перше, для учнів, які перебувають за кордоном і навчаються в іноземних школах, МОН затвердило освітню програму з опанування «українознавчих» предметів²³⁶. Деякі українські школи, як засвідчили результати нашого дослідження, користуються цією програмою, інші — ні.

По-друге, МОН доручило місцевим органам влади визначити класи та школи (не більше п'яти шкіл на одну область України), у яких цю «скорочену» програму можуть дистанційно з-за кордону опанувати учні²³⁷. Це рішення фактично не знайшло практичної реалізації.

Третім інструментом стало переведення учнів, які навчаються за кордоном, на сімейну або екстернатну форму навчання.

²³⁵ Микола Шпак, директор Михайло-Коцюбинського ліцею(‡).

²³⁶ Наказ МОН «Про затвердження Типової освітньої програми для навчання дітей, які виїхали з України внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації і здобувають освіту одночасно в закладах освіти країни перебування та України» № 1014 (2023). <https://cutt.ly/mel7U4Ko>

²³⁷ Наказ МОН «Про забезпечення навчання учнів, які виїхали з України внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації і здобувають освіту в закладах освіти країни перебування та України» № 1022 (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1535-23>

«При нашій школі є дистанційні класи... для учнів, які навчаються в школах за кордоном. Викладається там тільки українознавчий компонент... Це у вечірні години по одному або два уроки, переважно синхронно, частково — асинхронно. І тут велика користь від Всеукраїнської школи онлайн, тобто відеоуроків сталих, до яких завжди є доступ».

Олена Яковчук, директорка Чернігівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3(‡)

Наші респонденти зауважують, що в будь-якому випадку важливо підтримувати зв'язок із учнями, які перебувають за кордоном, і заохочувати їх продовжувати навчання в українських школах, щоб цілком їх не втратити. Щоправда, можуть виникати сумніви в належній якості такої освіти.

«Освіта на сімейній формі є досить формальною. Вона більше виконує роль психологічної підтримки і забезпечує стійкість учням, що хочуть та зможуть потім повернутись в Україну і продовжити навчання тут. Перезарахування оцінок відбувається дуже рідко... Школа вважає, що легше та більш ефективно проводити тестування з визначення рівня опанування предмета учнем. Якісне та повноцінне навчання в Україні в другу зміну для учнів за кордоном дуже важко, для учнів потрібно проводити консультації».

Оксана Проскура, директорка Гімназії східних мов № 1 м. Києва(‡)

Складна організація навчання дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України

У Білій книзі, що присвячена дослідженню освіти на тимчасово окупованих територіях України, визначено такі характерні риси освітнього процесу:

- відсутність шкіл, які працюють за українськими освітніми програмами в режимі офлайн: переважну більшість закладів було переміщено, і вони забезпечують часткове навчання в онлайн-форматі;
- учні мають обмежений доступ до української освіти через небезпеку, обмежений доступ до Інтернету, позицію батьків або осіб, що їх замінюють, а також загальний вплив окупаційної влади;

- більшість учителів перемістилися в інші регіони України й за кордон, працюють дистанційно або на нових місцях перебування²³⁸.

Вкрай ускладненим є доступ до української системи освіти для учнів, які перебувають на ТОТ. Підтримка стабільного зв'язку з ними є першочерговим завданням для шкіл, у яких навчаються ці учні. Як правило, вчителі та адміністрація таких шкіл застосовують індивідуальний підхід до їх навчання.

Необхідно виходити з того, що в цій ситуації учень зазвичай не може регулярно відвідувати онлайн-заняття, інтернет-комунікація з ним ускладнена, замість навчальних онлайн-платформ для взаємодії мають використовуватися зручні для учня месенджери(†). Крім того, навчання в українських школах є потенційно небезпечним для життя як учнів, так і їхніх батьків, адже першочерговим завданням росіян на окупованих українських територіях є залучення дітей до російської системи освіти.

Невідповідність календарно-тематичного планування навчальних занять реальному освітньому процесу

Розклад уроків, робота у дві або три зміни, переривання занять через повітряні тривоги, періодична відсутність електрики, освітлення і доступу до Інтернету у випадку змішаного або дистанційного навчання, потреба підлаштовувати навчальні програми під індивідуальні потреби учнів унеможливають належне застосування календарного планування як управлінського інструмента. Вочевидь, адаптація календарно-тематичного планування та способів його використання до умов воєнного стану потребує окремих роз'яснень та методичних рекомендацій від органів державної влади.

Невиконання вимог санітарного регламенту щодо тривалості онлайн-уроків

Окремі керівники закладів освіти визнають, що в умовах дистанційного або змішаного формату навчання вони **змушені порушувати норми Санітарного регламенту**²³⁹ щодо максимальної тривалості уроків у синхронному онлайн-форматі, щоб встигнути вичитати навчальну програму(†). Значні освітні втрати (переривання освітнього процесу через повітряні тривоги або відключення електроенергії) лише посилюють проблему.

²³⁸ Гришук, Р., Красненко, М., Мозгова, Я., Куляша, М., Губеладзе, І., Васютинський, В., Штегельський, В., Єлігулашвілі, М., Захарова, Л., Сегол, Р., Ганаженко, Д., Семенова, К., & Мироненко, Ю. (2024). Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях. Біла книга. Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану освіти на тимчасово окупованих територіях. Київ, Благодійний фонд «Солом'янські котики», 157 с. <https://tinyurl.com/2p99awua>

²³⁹ «В умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації іншого характеру безперервна тривалість навчальних занять при організації дистанційного навчання у синхронному форматі не повинна перевищувати для учнів: 1–2 класів — 2 навчальних занять по 30 хвилин або 3 — по 20 хвилин; 3–4 класів — 2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 — по 30 хвилин, або 4 — по 20 хвилин; 5–6 класів — 2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 — по 35 хвилин, або 4 — по 25 хвилин; 7–9 класів — 2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 — по 40 хвилин, або 4 — по 30 хвилин, або 5 — по 25 хвилин; 10–11 класів — 3 навчальних занять по 45 хвилин або 4 — по 35 хвилин, або 5 — по 30 хвилин, або 6 — по 25 хвилин» (Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти, пункт 10 розділу V. Затв. наказом МОЗ № 2205 (2020)). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#n564>

Погіршення психоемоційного стану учнів та вчителів

Війна та перманентний стрес, у якому перебувають учасники освітнього процесу, негативно вплинули на їхній психоемоційний стан²⁴⁰.

Як правило, базові обов'язки щодо надання психологічної підтримки учнів у школах покладено на вчителів. Тому керівники шкіл спрямували зусилля на підвищення кваліфікації вчителів у сфері психологічної підтримки та роботи з учнями з особливими освітніми потребами(‡).

«У канікулярний період в березні провели для частини вчителів (21 особа) заняття про розпізнавання психологічних проблем учнів: до яких служб звертатись, як спілкуватися з батьками тощо. Всього у нас 42 педагоги, враховуючи сумісників».

Микола Шпак, директор Михайло-Коцюбинського ліцею(‡)

У школах є психологи і соціальні педагоги, які також проводять тренінги та індивідуальні консультації за запитами. Проте не завжди учні мають намір та впевненість звернутися до таких працівників. До того ж представники психологічної служби в закладах середньої освіти стикаються з ускладненим доступом до учнівства, серед іншого і через дистанційний формат роботи закладів²⁴¹.

Особливу увагу керівництво шкіл звертає на учнів з числа ВПО, які можуть мати зовсім інший досвід проживання в умовах війни, втрати близьких родичів та рідних домівок, ніж їхні однолітки з тих частин України, які менше постраждали. З такою категорією учнів та їхніми батьками організовується окрема робота представників школи та психолога, особливо коли під час повітряних тривог у таких дітей можуть траплятися панічні атаки. Рятівними в таких випадках є нетрадиційні способи допомоги та відволікання уваги, як-от арттерапія або іпотерапія.

«У школі є внутрішньо переміщені учні, що дійсно пережили страшні події, і в них трапляються панічні атаки. Для цього в укритті є окремі кімнати, де з ними може працювати психолог, медичний працівник та класний керівник.

На території закладу освіти є власні конюшні, що функціонують вже 12 років. Така іпотерапія після тривалих повітряних тривог та у разі панічних атак учнів допомагає їм заспокоїтися

²⁴⁰ Укрінформ. (2024). Освіта під час війни. Презентація результатів другого року дослідження. <https://tinyurl.com/2248dnu5>

²⁴¹ Когут, І., Будзь, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2024). Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни. Аналітичний звіт за підсумками дослідження. Київ. Центр інноваційної освіти «Про.Світ». С. 6–9. <https://tinyurl.com/ye2b3tdr>

і отримати дозу позитиву. Догляд за тваринами, годування чи пещення їх допомагає учням стабілізувати їх емоційний стан. Крім того, така можливість співпраці та догляду за тваринами допомагає учням, зокрема внутрішньо переміщеним, адаптуватись».

Оксана Волощук, директорка Звенигородського ліцею(‡)

Важливими є також програми міжнародної підтримки з цього напрямку, як, наприклад, програма підтримки ментального здоров'я «Ти як?».

Нагальними залишаються питання організації інтенсивних очних тренінгів для вчителів шкіл, а також залучення психологів, адже в деяких школах ці посади залишаються вакантними або заповнюються силами студентів.

Як і учні, **вчителі також зазнають негативного психоемоційного впливу, до того ж вони працюють в умовах надмірних навантажень.** Опитування освітян, проведене восени 2023 року, засвідчило негативну тенденцію: 87% учасників опитування серед учителів висловили потребу в більшому часі на відновлення своїх сил порівняно зі звичайним режимом. Тільки 8% респондентів відзначили, що ця потреба не відчутна. Згідно з опитуванням, 78% вчителів зізналися, що вони відчують спустошення та постійну втому. 82% учасників опитування відзначили, що їхні тривоги зросли після початку повномасштабної війни²⁴².

Наші респонденти звернули увагу на такі рішення, які дозволили їм зменшити навантаження на вчителів та покращити їхній психоемоційний стан.

- Можливість обирати оптимальний формат викладання: «Ми пішли таким шляхом, що в першу чергу запропонували вчителям обрати для себе, який формат викладання для них може виявитися найефективнішим і оптимальним... Навантаження вчителів відбувається відповідно до проведення уроків позмінно. Розклад уроків враховує онлайн та офлайн-завантаження вчителів, перехід вчителя між змінами»²⁴³.
- Можливість самостійно планувати навчальне навантаження: «Нам допомогла норма, що у надзвичайній ситуації вчитель самостійно визначає навчальний час. Тому 30 хвилин урок плюс 15 хвилин консультація. Причому уроки вранці, консультації по обіді за тими ж предметами, за якими вранці були уроки»²⁴⁴.
- Перенесення відпусток: «Директор запропонувала брати відпустку вчителям під час канікул впродовж навчального року, на що відгукнулись 90% педагогічного колективу»²⁴⁵.

²⁴² Освіторія медіа. (2023). 87% українських учителів потребують більше часу на відновлення: результати опитування. <https://tinyurl.com/2wrr2a63>

²⁴³ Оксана Проскура, директорка Гімназії східних мов № 1 м. Києва(‡).

²⁴⁴ Людмила Герасименко, директорка Дніпрорудненської спеціалізованої школи I-III ступенів «Талант»(‡).

²⁴⁵ Там само.

- Залучення вчителів до позаурочних активностей, таких як вивчення іноземних мов, волонтерські ініціативи та тімблдінг.
- Запрошення до закладу психологів та тренерів — представників міжнародних/благодійних ініціатив з підтримки ментального здоров'я вчителів²⁴⁶.
- Заохочення до участі у тренінгах із надання психологічної допомоги учням та своїм колегам.

Загалом питання, пов'язані з психоемоційною підтримкою учасників освітнього процесу, потребують глибшого дослідження, врахування різних умов, у яких перебувають учасники освітнього процесу, та розроблення окремих загальноукраїнських програм.

²⁴⁶ Віктор Мішин, директор Червонодолинського ліцею(†).

РОЗДІЛ 5. ДОСВІД АДАПТАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ ДО ВОЄННОГО СТАНУ

У цьому розділі описано типові рішення, які приймалися керівниками шкіл для відновлення освітнього процесу під час війни. Перед початком дослідження гіпотетично припускалося, що в кожній фокус-групі, які було сформовано за регіонами розташування шкіл, ці рішення будуть аналогічними. Ця гіпотеза справдилася частково. Для груп Західних регіонів та Центрального регіону рішення справді були схожими як на початку повномасштабного вторгнення, так і на другому році життя шкіл у воєнних умовах. Натомість у регіонах, розташованих на лінії зіткнення, на окупованих та деокупованих територіях, кожне рішення є унікальним. У дослідженні ставилося завдання пошуку спільного у процесах перелаштування освітнього процесу залежно від регіону розташування школи. Такі спільні риси вдалося встановити, проте об'єднавчим чинником виступив не регіон розташування, а умови, в яких опинилася школа.

У ході дослідження з'ясувалося, що дії шкіл з адаптації до умов війни залежать від таких умов:

1. Розташування школи на підконтрольній/окупованій території; тимчасова окупація регіону у 2022 році з наступною його деокупацією.
2. Наявність пошкоджень/руйнувань приміщень школи.
3. Наявність у школі укриття.
4. Рівень безпеки регіону, в якому розташована школа (віддаленість від лінії фронту, обстріли).

Наші запитання для інтерв'ю та фокус-груп формувалися таким чином, щоб охопити перші важливі рішення на початку повномасштабної військової агресії РФ, а також проаналізувати спосіб організації освітнього процесу станом на 2023/2024 рік. У цьому розділі описано діапазон прийнятих школами рішень за такими напрямками:

1. Які рішення допомогли відновити освітній процес на початку повномасштабного вторгнення?
2. Як відбувалася міграція учнів?
3. У яких форматах школи працюють на момент проведення дослідження?
4. Як забезпечується безпека учасників освітнього процесу?
5. Які основні причини виникнення та які способи подолання освітніх втрат?
6. Як організовано психологічну підтримку учасників освітнього процесу?
7. Яка підтримка надається учням-ВПО?
8. Як відбувається навчання учнів, які перебувають за кордоном?

Логіка опису результатів дослідження будується навколо цього переліку запитань: ми порівняли рішення за кожним із них, озвучені у фокус-групах, та описали їх.

Ключові рішення щодо відновлення освітнього процесу після початку повномасштабного вторгнення

Повномасштабне військове вторгнення агресора на територію України поставило керівництво шкіл в умови, коли необхідно було приймати рішення щодо безпеки дітей та педагогів, продовження чи призупинення освітнього процесу, евакуації закладу та співробітників тощо. На державному рівні було оголошено канікули на два тижні. Місцеві органи влади надавали розпорядження керівникам щодо дій у форс-мажорних обставинах, щоправда, такі розпорядження часто надходили постфактум, оскільки події розвивалися дуже швидко. Результати нашого дослідження продемонстрували, що чітка і злагоджена координація відбувалася не в усіх регіонах України: школи, які опинилися під окупацією або поблизу лінії бойових дій, часто залишалися без чітких інструкцій щодо дій в таких обставинах, тому приймали рішення самостійно. Автономія керівництва шкіл щодо організації освітнього процесу дозволяла їм скорочувати або подовжувати канікули, організовувати для дітей заняття онлайн, використовувати всі доступні канали спілкування. В окремих випадках керівники брали на себе відповідальність і поза межами своїх повноважень, без погодження із засновником школи приймали рішення про дострокове припинення навчального року, видачу учням документів, допомогу з евакуацією. Прийняття таких рішень зумовлювалося порушенням вертикальних зв'язків, відсутністю готових алгоритмів діяльності, а в окремих випадках — тим, що органи управління освітою йшли на співпрацю з окупаційною владою.

«У перші дні після російського вторгнення ми перебували у великому ступорі. Було відсутнє світло, різні чутки: там рухається, там наступають, там вже біля Херсона, там за Херсоном, там рухається на Снігурівщину... Потім у наше село зайшли наші хлопці, наші ЗСУ. Стало спокійніше».

Віктор Мушин, директор Червонодолинського ліцею(‡)

Короткий опис рішень щодо відновлення освітнього процесу, які приймалися закладами освіти з урахуванням рекомендацій представників засновника (якщо такі надавалися) і залежали від умов, в яких опинився заклад освіти, наведено в Табл. 1.

Ключові рішення щодо відновлення освітнього процесу після повномасштабного вторгнення відносно умов, у яких перебувала школа

Умови, в яких перебувала школа	Ключові рішення щодо відновлення освітнього процесу
Школа на окупованій території	<p>Дострокове припинення навчального року та видача документів учням (альтернатива — тривалі канікули).</p> <p>Сприяння евакуації частини педколективів.</p> <p>Відновлення освітнього процесу в дистанційній формі.</p> <p>«Переміщення» закладу в іншу будівлю на підконтрольній території в межах області (нетипове рішення).</p>
Школу зруйновано частково, відсутнє електропостачання, перебої з доступом до інтернет-зв'язку; можуть бути наявні альтернативні та модульні приміщення ²⁴⁷	<p>Призупинення освітнього процесу до відновлення комунікацій, згодом — переведення навчання у дистанційний формат.</p> <p>Пошук та обладнання модульних приміщень для проведення очних занять; використання доступних приміщень меншого розміру для проведення очних консультацій.</p>
Школу зруйновано, альтернативні приміщення для організації навчання відсутні або до них немає доступу	Оголошення канікул на два тижні і більше (за необхідності), відновлення навчання у дистанційному форматі; окремі заклади освіти (здебільшого приватні) приймають рішення про роботу в змішаному форматі.
Школу збережено, але доступ до неї обмежений (через недостатню місткість укриття або часті обстріли)	
Школу збережено, вона розташована у відносно безпечному регіоні, є укриття	

У найскладніших умовах опинилися заклади на окупованих територіях. Вони були змушені припинити 2021/2022 навчальний рік достроково. Деякі з них знаходили можливість переміщення на підконтрольну Україні територію. Проте для закладів середньої освіти це не є типовим рішенням. Керівники закладів освіти приймали рішення про дострокову видачу документів учням, щоб вони могли евакуюватися і продовжити навчання у більш безпечних регіонах України. Окремі заклади освіти продовжили канікули до стабілізації ситуації (деокупації або евакуації закладу освіти).

²⁴⁷ Під альтернативними приміщеннями маємо на увазі будівлі, що мають укриття та придатні до використання для організації освітнього процесу: інші школи, модульні будівлі, дім культури, бібліотеку, заклад дошкільної освіти, сільську раду тощо. Модульні будівлі — ті, що будуються зі збірних готових конструкцій (модулів).

«Ми з моїм заступником об'їздили всю Миколаївщину, вручали випусникам свідоцтва про закінчення школи. Були випадки, що вручали атестат прямо на трасі: обирали зелене місце і вручали там дітям документи, це було зворушливо до сліз».

Віктор Мушин, директор Червонодолинського ліцею(‡)

Відповідно до рекомендацій МОН, усі школи одразу після 24 лютого 2022 року оголошували канікули на два тижні і більше.

Приміщення багатьох шкіл у віддалених від бойових дій регіонах до кінця 2021/2022 навчального року, особливо якщо вони мали укриття, за свідченнями учасників дослідження, використовувалися в гуманітарних цілях — як місце тимчасового перебування ВПО, пункт підтримки військових, збору гуманітарної допомоги тощо.

Школи, будівлі яких зазнали повної руйнації внаслідок обстрілів та які не мали змоги перебраться в альтернативне приміщення для відновлення очного чи змішаного навчання, переходили у дистанційний формат роботи.

Результати проведеного дослідження дозволили виокремити чотири стратегії адаптації освітнього процесу, які застосовувалися школами на початку повномасштабного вторгнення росії. Одна школа могла практикувати одну чи декілька стратегій.

Стратегія 1. Дострокове припинення навчального року (заклади на окупованих та деяких прифронтових територіях) та відновлення освітнього процесу з нового навчального року в дистанційному форматі.

Стратегія 2. Переміщення закладу освіти з окупованої території у будівлю на підконтрольній території (заклади на окупованих територіях).

Стратегія 3. Відновлення освітнього процесу у дистанційній формі (заклади на підконтрольних територіях).

Стратегія 4. Відновлення навчання у змішаному форматі (заклади на відносно безпечних територіях, за наявності укриття).

Аналіз досвіду шкіл, які взяли участь у фокус-груповому дослідженні, дозволив визначити алгоритми прийняття рішень щодо адаптації освітнього процесу до війни (Рис. 7).

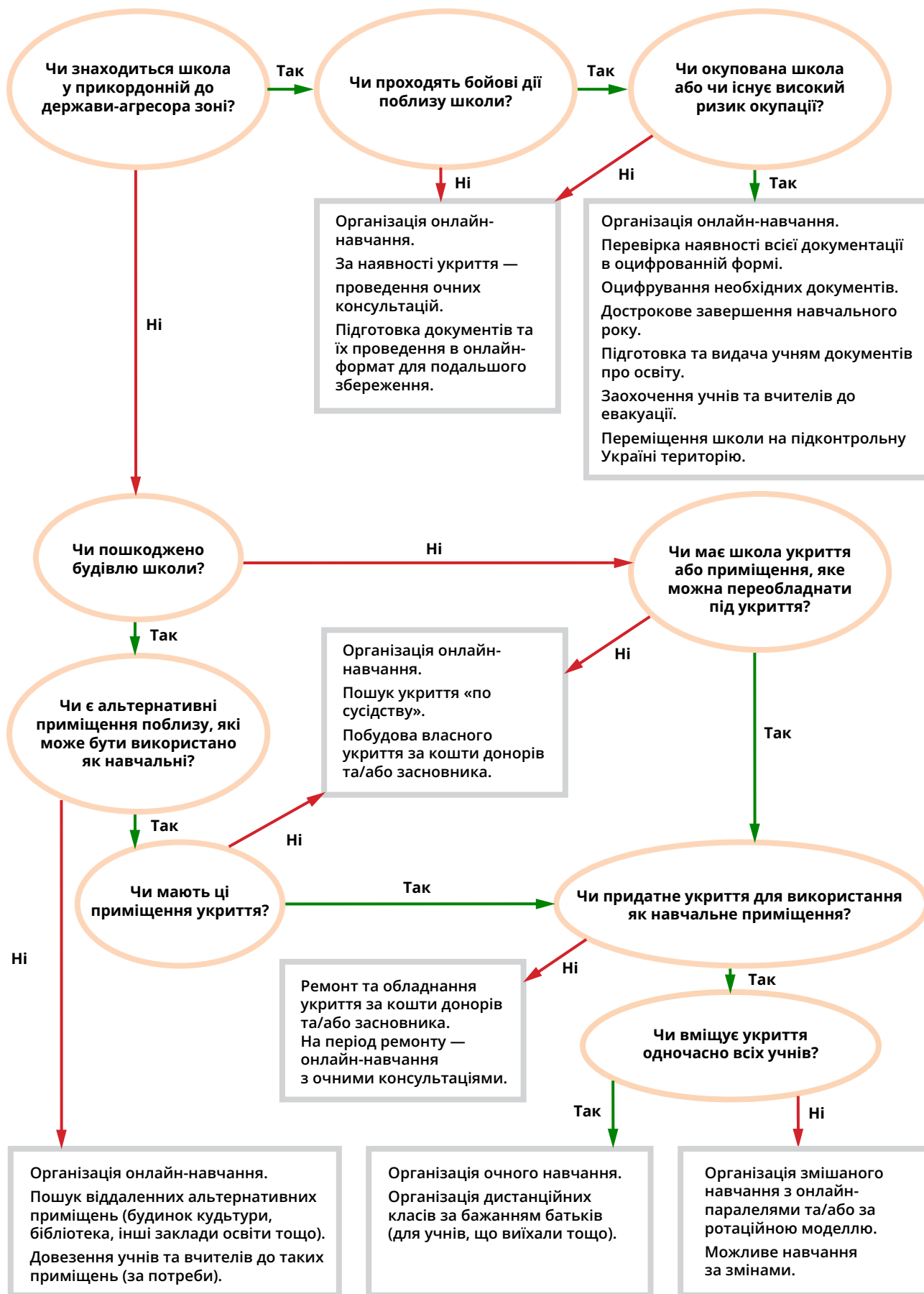

Рисунок 7. Алгоритми прийняття школами рішень щодо адаптації освітнього процесу до умов війни

Міграція учнів

З початком повномасштабного військового вторгнення здобувачі освіти масово евакуювалися на більш безпечні території України і за кордон (Табл. 2).

Таблиця 2

Міграція учнів залежно від умов, у яких перебуває школа

Умови, в яких перебуває школа	Міграція учнів
Школа на окупованій території	Масова евакуація дітей в інші регіони України і за кордон; частина дітей залишається на ТОТ разом з батьками; школи сприяють евакуації дітей.
Школу зруйновано, немає альтернативних приміщень / неможливий доступ до них	Велика частина учнів цих шкіл евакуювалися в інші регіони країни або за кордон; ті, хто не виїхав, залишаються на дистанційному/змішаному навчанні у своїй школі або переходять до інших закладів.
Школу зруйновано частково або є альтернативні приміщення	
Школу збережено, але доступ до неї обмежений (через недостатню місткість укриття або часті обстріли)	Прийняття на навчання незначної кількості учнів-ВПО, організація дистанційного навчання для учнів за кордоном.
Школу збережено, вона розташована у відносно безпечному регіоні, є укриття	

На початку повномасштабного вторгнення тимчасово переміщені учні могли навчатися у двох українських школах паралельно: очно у школі за новим місцем проживання та дистанційно — за попереднім, пізніше деякі з них повністю переходили в заклади освіти за новим місцем проживання.

Школи в усіх регіонах приймали внутрішньо переміщених учнів на навчання, організували дистанційне навчання для власних та нових учнів, які переїхали за кордон. Багато закладів, розташованих близько до західних кордонів України, ставали пунктами тимчасового перебування для учнів-ВПО, які згодом разом з батьками виїжджали за кордон.

Формати навчання, в яких працюють школи під час війни

Під форматами навчання в цьому дослідженні маються на увазі як форми здобуття освіти в закладі (дистанційна, очна та індивідуальна), так і спосіб організації освітнього процесу загалом (через поєднання цих форм), а також нові моделі роботи шкіл, які з'явилися у відповідь на виклики війни. Основні рішення закладів освіти узагальнено в Табл. 3.

Таблиця 3

Формати навчання, в яких працює школа, залежно від умов, у яких вона перебуває

Умови, в яких перебуває школа	Формати навчання
Школа на окупованій території	Дистанційно; деякі діти, перебуваючи в окупації, навчаються дистанційно в українських школах.
Школу зруйновано, немає альтернативних приміщень / неможливий доступ до них	Дистанційно, в деяких випадках учні приєднуються до платформ інших закладів освіти з офіційним зарахуванням або без нього. Створення консультаційних очних пунктів.
Школу зруйновано частково або є альтернативні приміщення (інша школа, модульна будівля)	Дистанційно або змішано (консультації або декілька змін навчання залежно від кількості альтернативних приміщень та місткості укриття); навчання у другу зміну у приміщенні іншого закладу освіти.
Школу збережено, але доступ до неї обмежений (через недостатню місткість укриття або часті обстріли)	Змішана форма навчання. Синхронне очне та дистанційне навчання; очне навчання у першу/другу (іноді й третю) зміну.
Школу збережено, вона розташована у відносно безпечному регіоні, є укриття необхідної місткості	Навчання очне, крім випадків переходу в дистанційний формат на вимогу органів місцевого самоврядування; очно з дистанційними паралелями за бажанням учнів/батьків.

Школи, евакуйовані з ТОТ, станом на першу половину 2024 року працюють дистанційно. Деякі діти, залишаючись на ТОТ, навчаються дистанційно в українських школах.

Наявний кейс переміщення Маріупольського ліцею до міста Києва та організації його діяльності як закладу освіти, в якому учні навчаються та проживають(†).

Заклади освіти, що перебувають у зоні активних бойових дій або поблизу неї, за наявності укриттів практикують відкриття консультаційних пунктів.

Деякі школи, що зазнали руйнувань, тимчасово працюють на базі приміщень інших закладів або в тимчасово створених приміщеннях / модульних школах, обла-

штованих за допомогою донорської підтримки міжнародних і благодійних організацій. Навчання в таких закладах відбувається переважно у змішаному форматі. Часто учні навчаються у декілька змін.

Більшість шкіл, укриття яких не вміщує одночасно всіх учнів, працюють у змішаному форматі. Популярні варіанти «змішування» форматів навчання в рамках одного класу:

- тиждень проводиться очне навчання, потім тиждень — дистанційне навчання;
- три дні на тиждень очне навчання, два дні — дистанційне.

Досвід Володимирецького ліцею «Колегіум», Рівненська область(‡)

У закладі було п'ять випускних класів, 50% учнів були з інших населених пунктів.

Керівний склад школи провів опитування серед батьків щодо можливості організації очного формату навчання. У ході опитування було вирішено вивести 1, 9 та 11 класи на очну форму навчання з вересня 2022 року, решта класів залишилися на дистанційній формі.

Кожен клас (кабінет) мав усе необхідне для організації змішаного та дистанційного навчання, тому вчителі мали змогу працювати в обох режимах. Учні могли використовувати шкільну техніку в школі для потреб навчання.

Через територіальну наближеність закладу до АЕС десять років тому було збудовано укриття. Воно має два блоки і дає змогу проводити уроки під час тривоги (із затримкою 10–15 хвилин на переміщення учнів та педагогічного колективу в укриття та відновлення проведення уроку).

Часто педколективи шкіл пріоритизують навчання в очному форматі для початкових (особливо першого) та випускних класів (учні цих класів більшу частину часу або весь час навчаються очно).

Деякі школи практикують синхронне очне та дистанційне навчання за допомогою прямої відеотрансляції уроків (частина учнів перебуває у класному приміщенні, інша частина підключається на урок наживо через інтернет). Цей спосіб роботи дуже складно реалізувати на практиці, тому небагато закладів освіти його застосовують.

Часто порушуються вимоги санітарного регламенту щодо максимальної тривалості дистанційних уроків (див. детальніше у Розділі 4).

Досвід Апостолівського ліцею № 1 Дніпропетровської області(‡)

У липні 2022 року заклад було повністю зруйновано трьома ракетами С-300. Тимчасово школі надали приміщення в дитячому садочку. Зараз школа має кілька аудиторій у ліцеї № 3, де працюють вчителі і є одне приміщення для навчання учнів. Укриття розраховано на 50 учнів. У ліцеї склали графік очного навчання. В один день можуть очно навчатися тільки два класи. Тільки в одному класі із 29 батьки написали згоду на очне навчання їхніх дітей. Це один перший клас. Учні ходять на навчання три дні на тиждень. Інший перший клас на паралелі навчається дистанційно.

У приміщенні будинку культури заплановано організувати цифровий центр з подолання навчальних втрат для учнів трьох шкіл. Для ліцею передбачено побудувати модульну школу. Тоді з'явиться можливість організувати змішане навчання для всіх дітей.

Безпека учасників освітнього процесу

З початком активних бойових дій на території України головною безпековою умовою провадження освітнього процесу стала наявність укриття. Саме цей чинник впливав і впливає на вибір школою формату навчання, доступ до навчання та якість освітнього процесу загалом.

Заклади освіти відпрацювали рекомендовані МОН алгоритми створення безпечних умов та дій у разі виникнення небезпечних ситуацій. Відповідні інструкції стосуються порядку евакуації, дій під час тривоги, перевезення дітей, прийому дітей на навчання та передачі їх батькам. Подібні інструкції від органів влади могли оприлюднюватися несвоєчасно або не враховувати певних типових практичних ситуацій, тому керівники шкіл доопрацьовували їх самостійно, з урахуванням ситуації, в якій опинився заклад освіти.

Переважно діють стандартні, багаторазово відпрацьовані алгоритми дій щодо евакуації дітей в укриття. Якщо укриття мають достатньо місця, облаштовані партами, то вчителі продовжують уроки під час тривоги. За свідченнями учасників дослідження, якщо уроки проводяться дистанційно і лунає повітряна тривога, учителі припиняють заняття, а учні мають перейти в укриття за місцем свого перебування. Перевірити дотримання правил безпеки учнями під час дистанційного навчання нема можливості; під час перебування дитини вдома працівники школи не несуть відповідальність за неї.

«Майже в усіх колег (директорів шкіл) були проблеми з укриттям. Цього не можу сказати про нас, тому що наш ліцей — це колишній інтернат. Ну, звичайно, до цих закладів були зовсім інші вимоги, то у нас укриття було готове. І ми відчули, що батьки почали надавати перевагу тому закладу, де безпечно. Це все батьки враховували: чи є укриття, чи всі дозволи пройшли укриття, чи можна відпускати сюди дитину на навчання... Так, дуже багато дітей перейшло з інших закладів до нас».

Оксана Волощук, директорка Звенигородського ліцею(‡)

Навчання відбувається в умовах безпекових ризиків. Підвезення дітей до закладів освіти в інші населені пункти пов'язане з ризиком опинитися на відкритій місцевості під час повітряної тривоги або обстрілів. Водночас на маршруті відсутні укриття, інструкцій щодо дій у цих ситуаціях немає, тому автобуси прямують до місця призначення, де діти можуть спуститися в укриття. Подеколи школи приймають рішення збирати дітей для очного навчання, незважаючи на відсутність або недостатню місткість укриття.

«Ми організували в укритті місце для прийому їжі на 40 посадкових місць. Кейтеринг, який нас харчує, їхні цехи також знаходяться в укритті. Ми пробіли між собою та ними 40-сантиметрову стіну, і вони нам одразу їжу доставляють в укриття».

Наталія Бортник, директорка приватного закладу освіти КМДШ(‡)

Директор Червонодолинського ліцею Широкинської громади (Миколаївська обл.) Віктор Мушин повідомив, що з учнями в його школі проводились тренінги з питань мінної безпеки(‡).

Під час тривалих повітряних тривог батьки іноді забирають дітей зі шкільного укриття попри законодавчу заборону це робити (див. детальніше у Розділі 4).

Загалом основні алгоритми прийняття рішень дій під час проголошення сигналу повітряної тривоги описано на Рис. 8.

Рисунок 8. Алгоритми дій під час оголошення сигналу повітряної тривоги

Освітні втрати

Заклади освіти, які працюють у різних регіонах та різних умовах, мають різний рівень освітніх втрат, зумовлених втратами навчального часу через переривання освітнього процесу²⁴⁸. Як наслідок, рівень навчальних втрат (уповільнений або низький академічний прогрес конкретного учня) у них також різний. Майже всі опитані учасники нашого дослідження повідомляли про наявність таких втрат. У Табл. 5 наведено рішення шкіл щодо надолуження освітніх втрат.

²⁴⁸ Державна служба якості освіти України. (2023а). Дослідження якості освітнього процесу в умовах війни у 2022–2023 навчальному році. 64 с. <https://cutt.ly/0ezju2xM>

Рішення шкіл щодо надолуження освітніх втрат

Умови, в яких перебуває школа	Рішення, що приймали школи для надолуження освітніх втрат
Школа на окупованій території	Немає визначених рішень для надолуження втрат. Заклади освіти зосереджені на підтримці освітнього процесу та доступу до нього, особливо для учнів з ТОТ.
Школу зруйновано, немає альтернативних приміщень / неможливий доступ до них	Немає визначених рішень для надолуження втрат. Окремі заклади освіти мають консультаційні пункти для компенсації дефіциту живого спілкування учнів.
Школу зруйновано частково або є альтернативні приміщення (інша школа, модульна будівля)	
Школу збережено, але доступ до неї обмежений (через недостатню місткість укриття або часті обстріли)	Деякі заклади, що мають достатньо містке укриття, мали змогу відкрити центр з надолуження освітніх втрат за підтримки міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ, або долучитися до їх роботи, якщо в їхній місцевості такі центри вже функціонують.
Школу збережено, вона розташована у відносно безпечному регіоні, є укриття	Проблеми освітніх втрат, пов'язані переважно з тривогами та відключенням електроенергії, компенсуються через додаткові консультації, відкриття та/або долучення до роботи центру з надолуження освітніх втрат на базі закладу освіти (в окремих випадках).

Учасники всіх фокус-груп зазначали, що дистанційне навчання погано позначається на соціалізації дітей, відчуваються суттєві втрати у живому спілкуванні.

Учні зі шкіл, які були або залишаються в тимчасовій окупації, зазнали найбільших освітніх втрат. На період окупації учні втратили доступ до української освіти, а після відновлення навчання продовжили освітній процес у дистанційному форматі. Часті повітряні тривоги та відключення електроенергії унеможливають якісне дистанційне навчання.

Досвід Загальцівського ліцею Бородянської селищної ради Київської області(‡)

Дистанційне навчання призводить до величезних освітніх втрат/розривів. Тому організовано підвезення автобусом дітей та вчителів у Качалівську філію і назад на другу зміну.

Скоротили тривалість уроків, щоб «зістикувати» зміни та переїзди. Проблеми: надто короткі перерви між уроками; вчителі змушені переходити з одного формату навчання в інший (офлайн/онлайн) упродовж навчального дня.

У зону особливої уваги потрапляють також учні зруйнованих шкіл. Доступ до очного навчання у них обмежений, освітні втрати збільшуються.

Постійні відключення електроенергії зумовлюють додаткові ризики виникнення нових освітніх втрат під час дистанційного навчання.

Водночас для учнів та учителів, які навчаються дистанційно і тому перебувають на відстані, є надзвичайно цінним збереження спільноти шкіл. Це дає психологічну опору як дорослим, так і дітям. Тому політика закриття шкіл, розташованих на окупованих або прифронтових територіях, які працюють дистанційно, може спричинити додатковий стрес для всіх учасників освітнього процесу.

Школи намагаються відвернути та/або мінімізувати освітні втрати учнів за допомогою таких рішень (Рис. 9).

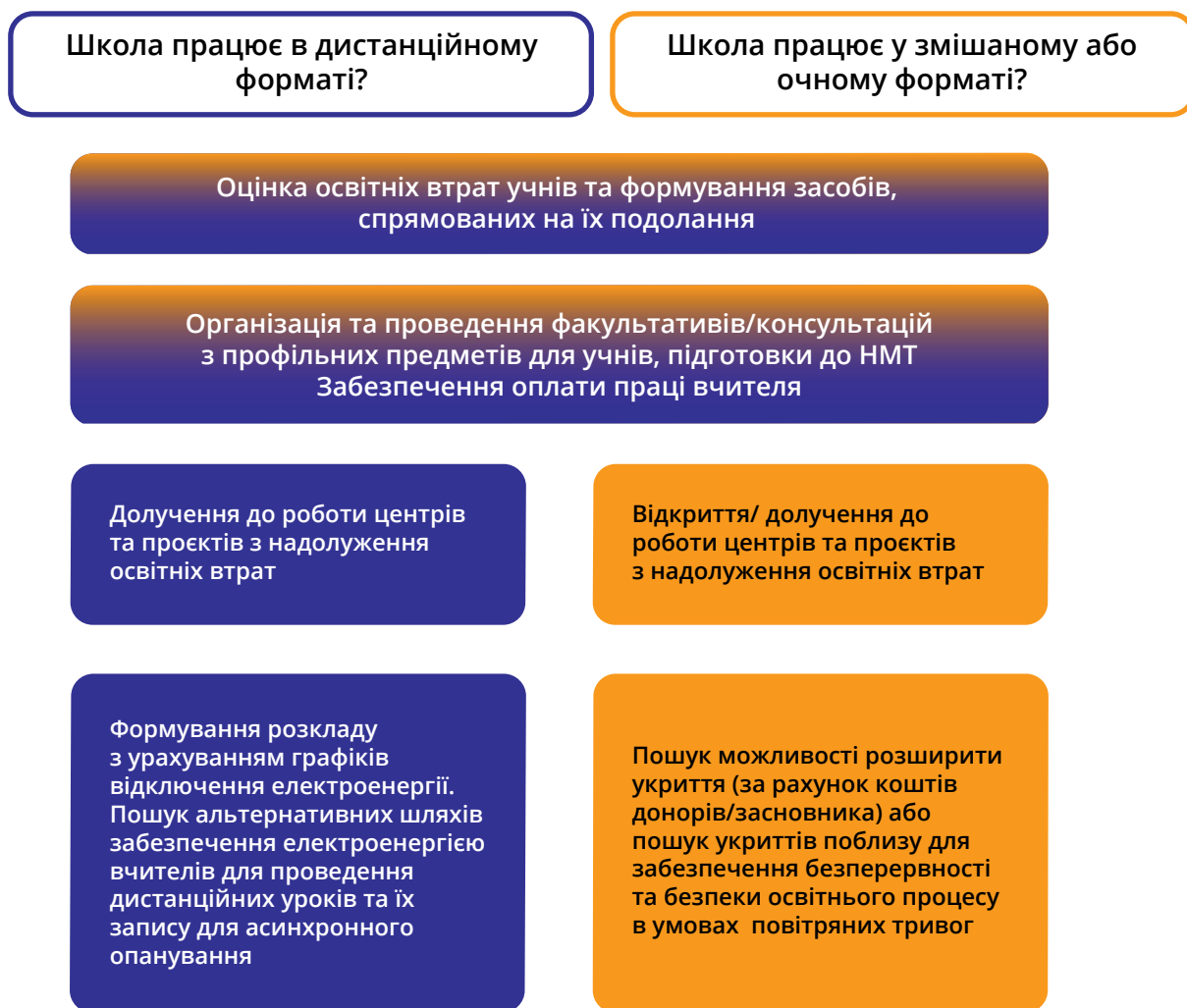

Рисунок 9. Рішення шкіл для подолання освітніх втрат учнів

Організація психологічної підтримки

Усі учасники освітнього процесу перебувають у складному психологічному стані від початку активних воєнних дій в Україні, оскільки переживають стрес, тривогу, наслідки психологічних травм.

«Є такі діти, які не сприймають інших так, як вони їх сприймали колись. Є хлопчик з манією переслідування. Проблема в тому, що ми не звикли лікувати свою психіку. Батьки не готові визнати, що з їхньою дитиною щось не те. Сходити до психолога як до лікаря дуже складно».

Людмила Дейко, директорка Богданівської гімназії(‡)

Усі учасники дослідження засвідчували, що для учнів відновлення навчання було насамперед потужним засобом психологічної підтримки.

«Перші уроки були — це психологічна підтримка учнів. Кожен вчитель по п'ять-десять хвилин приділяв увагу психологічному стану кожної дитини... Очі, повні страху, були у кожного...

Діана Савченко, директорка міжнародного ліцею «Глобус» (‡)

Директори шкіл вважають надання психологічної підтримки пріоритетом в освітньому процесі. Учителі багатьох шкіл пройшли навчання щодо психологічної підтримки учнів, виявлення ознак психологічного стресу, надання першої психологічної допомоги. Навчання організували інститути підвищення кваліфікації: на центральному рівні було підготовлено тренерів для шкільних психологів. Але здебільшого навчання вчителів та психологів здійснюється силами міжнародних проєктів та благодійних організацій (зокрема таких, як проєкт «Безпечний простір. Комплексна психосоціальна підтримка українських шкіл в умовах війни», Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», проєкт БФ «Схід СОС», проєкт *Safe space тощо*), які проводять тренінги для вчителів, навчають їх технік емоційної підтримки. Директори відзначають це як суттєву підтримку для психологічної служби.

Досвід Маріупольського ліцею міста Києва(‡)

У ліцеї є штатний психолог, який працює згідно зі своїм планом. Родзинкою ліцею є служба підтримки «Порозуміння», створена за сприяння організації «Ла Страда». У службі під керівництвом

психолога працюють самі діти. Основним завданням служби є профілактика булінгу, але, окрім цього, діти надають один одному емоційну підтримку.

Взаємопідтримка вчителів є дуже потужним ресурсом психологічної допомоги. Також ліцей має практику проведення тренінгів для вчителів психологами освітніх проєктів та благодійних організацій (зокрема, savED).

Суттєвої різниці в механізмах надання психологічної допомоги між школами різних регіонів та безпекових умов не виявлено, хоча можливостей її організації в закладах, що працюють в очному форматі, більше, особливо якщо це стосується очних зустрічей у класах безпеки та різних видів терапії: арттерапії, іпотерапії тощо (Рис. 10). У більшості закладів освіти психологічну допомогу надають шкільні психологи, проте вони не можуть задовольнити всі запити та організувати системну роботу з дітьми та вчителями, тому переважно працюють за індивідуальними запитами, які надходять від батьків учнів або від учителів, котрі виявляють психологічні проблеми дітей.

Психологічна підтримка у Харкові(‡)

У Харкові створено міський центр психологічної підтримки при інклюзивно-ресурсному центрі. Група психологів центру опікується психологічними службами всіх шкіл міста і забезпечує єдиний протокольний підхід до надання психологічної допомоги. Психологи пройшли підготовку з надання психологічної допомоги людям у стресових станах в Ізраїлі, а також програми психологічної підготовки у проєктах ЮНІСЕФ та USAID.

За свідченнями учасників нашого дослідження, психологічної підтримки наразі потребує переважна більшість учасників освітнього процесу.

Рисунок 10. Форми надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу

Робота з внутрішньо переміщеними особами

Внутрішньо переміщені діти здебільшого є учнями зі шкіл, які розташовано на окупованих або деокупованих територіях, а також будівлі яких зазнали руйнувань. Учні переважно навчаються очно за кордоном та дистанційно — в рідному закладі або в інших закладах освіти України.

«За два роки війни персонал уже вивчив своїх дітей та їхню реакцію. У школі є внутрішньо переміщені учні, що справді пережили страшні події, і в них трапляються панічні атаки. Для цього в укритті є окремі кімнати, де з ними можуть працювати психолог, медичний працівник та класний керівник».

Оксана Волощук, директорка Звенигородського ліцею(‡)

Більшість шкіл, які брали участь у нашому дослідженні, мають учнів зі статусом ВПО (Додаток 2). У школах, розташованих у східних та південних областях, є учні, переміщені з окупованих територій або із зони бойових дій.

Досвід Володимирецького ліцею «Колегіум»(‡)

Заклад було визначено як опорний для дітей з тимчасово окупованих територій. Це зумовило синхронне проведення уроків онлайн та офлайн, коли учнів залучають до процесу навчання онлайн паралельно очному уроку.

У школах центральних і західних областей країни учнів-ВПО більше. Директори окремих шкіл зазначають, що наявність у школі укриття та очного навчання впливає на вибір батьками цього закладу освіти. У школах, із представниками яких ми спілкувалися, спеціальні програми з адаптації учнів-ВПО не розробляються, додаткова робота не проводиться. Проте деякі керівники шкіл повідомляли, що переміщених дітей та їхніх батьків активно залучають до позашкільних активностей, конкурсів, волонтерської діяльності тощо (Рис. 11).

З учнями-ВПО працює психолог. Робота з батьками-ВПО має певні виклики. Сім'ї ВПО залучаються до організації заходів у школі, беруть активну участь у волонтерстві, що сприяє соціалізації батьків та учнів, кращій асиміляції в суспільстві та житті школи.

«Дуже таким важливим моментом, який зближує і дітей і батьків, є волонтерство... Ще на початку [повномасштабного вторгнення, 2022 рік] ми плели сітки, і коли приходять батьки із Тернополя і батьки з інших [областей], вони спілкуються, і це набагато більше зближує, ніж десь якісь збори батьківські. Вони шукають, вони знаходять спільні контакти, вони обмінюються якимись рецептами, а потім пригощають один одного та починають ходити в гості».

Андрій Газилишин, директор Тернопільської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 10(‡)

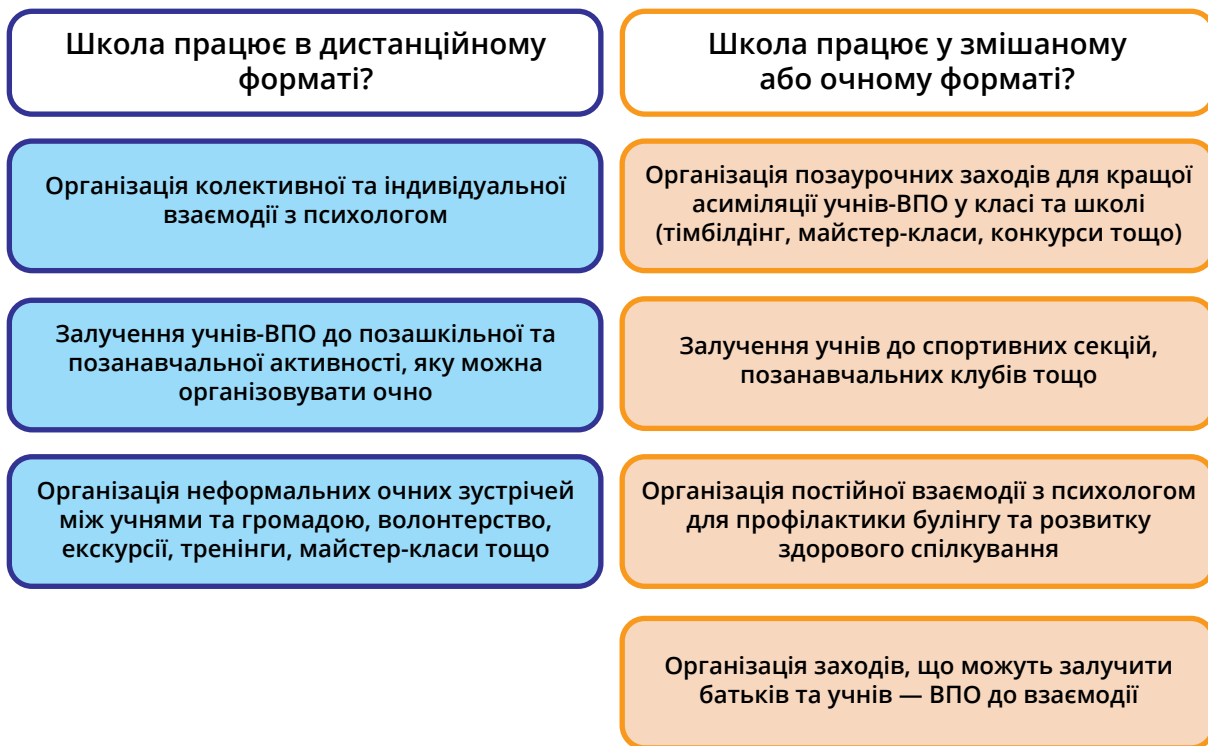

Рисунок 11. Заходи шкіл з адаптації учнів-ВПО

Робота з учнями за кордоном

Учні, котрі навчаються за кордоном, є у всіх школах, які брали участь у дослідженні. У школах східних та південних областей таких учнів більше. Якщо в регіоні ситуація стає більш безпечною, частина учнів повертається.

Учні за кордоном навчаються переважно на сімейній та екстернатній формах здобуття освіти, паралельно навчаючись у школі країни перебування. Є випадки навчання учнів на дистанційній формі, зокрема у класах та школах дистанційного навчання.

Досвід дистанційної школи «Оптима»(‡)

Війна зумовила потребу в розробленні нових пакетних освітніх пропозицій. Наприклад «Ми з України» — пакет українознавчого компонента для учнів за кордоном. Деякі предмети [які учні опановують за кордоном] перезараховуються учням автоматично. Навчальні програми не скорочувалися, тому що навчання на платформі не зупинялося, отже, фактично не відбувалося освітніх втрат. На платформі є також розроблена інтерактивна система оцінювання екстернів (розроблено тести з усіх предметів для всіх класів).

Якщо школа працює дистанційно або у змішаному форматі, учні можуть приєднуватися до дистанційного освітнього процесу і працювати з матеріалами на дистанційній платформі. Як правило, учні не мають можливості приєднуватись, оскільки мають одночасно заняття у школі за кордоном. У цьому випадку переміщені школи зміщують розклад основних занять на другу зміну, щоб надати можливість учням за кордоном приєднуватися до освітнього процесу. Вчителі деяких шкіл проводять окремі консультації для дітей у вечірній час або у вихідні дні.

«Ті діти, які зараз перебувають за кордоном, умовно поділяються на декілька категорій. Перша категорія — «пуповина», яка ще не відрізана і незрозуміло куди [підє]; друга категорія — це ті, які не розглядають майбутнє за кордоном; і є третя категорія, яка вже інтегрувалася в систему освіти країн, де вони навчаються, і трошечки халатно ставляться до навчання в Україні».

Оксана Проскура, директорка Гімназії східних мов № 1(‡)

Для учнів зруйнованих закладів освіти, які мають альтернативні приміщення, проводять індивідуальні консультації онлайн за потреби або за попереднім розкладом.

У закладах освіти, які працюють очно, учні за кордоном навчаються в окремих дистанційних класах (якщо кількість учнів дозволяє відкрити такий клас) або на сімейній чи екстернатній формах здобуття освіти. Є практика розроблення окремих пакетних дистанційних курсів для вивчення українознавчого компонента в дистанційних школах.

Зокрема, МОН рекомендує використовувати для організації навчання для учнів за кордоном Всеукраїнську школу онлайн (платформу з усіма необхідними матеріалами за календарно-тематичним плануванням з 5 по 11 класи) та Всеукраїнський розклад онлайн (платформу з інтерактивним розкладом і посиланнями на матеріали з різних ресурсів відповідного класу та календарно-тематичного планування).

«Для того щоб діти за кордоном, навчаючись в інших школах, могли приєднуватись до уроків, ліцей навчається у другу зміну. Уроки починаються о 12 годині. Першими уроками є непрофільні предмети. З 15 години розпочинається навчання за профілями. Діти, що перебувають за кордоном, приєднуються до навчання, але відвідують предмети українознавчого компонента та профільні предмети. Для них розробляються індивідуальні освітні траєкторії».

Андрій Голютяк, директор Маріупольського ліцею міста Києва(‡)

Учасники дослідження зауважили, що одночасне навчання у двох школах дуже виснажує учнів, зокрема тих, хто дистанційно вивчає предмети в українській школі в другу зміну. За результатами аналізу практик учасників дослідження ми визначили три основні траєкторії організації освітнього процесу для учнів за кордоном (Рис. 12).

Рисунок 12. Підходи до організації освітнього процесу учнів, які перебувають за кордоном

РОЗДІЛ 6. МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Українські школи під час війни працюють за одним із трьох форматів навчання: очно, дистанційно або змішано (поєднання очного й дистанційного режимів навчання). Окрім цього, українське законодавство передбачає право учнів навчатися за індивідуальною формою навчання²⁴⁹.

Міністерство освіти і науки дозволило закладам обирати форму навчання з огляду на безпекову ситуацію в регіоні та достатність укриттів²⁵⁰.

Протягом двох років повномасштабної війни тенденції застосування форматів навчання в середній освіті суттєво змінилися. Якщо навесні 2022 року більшість шкіл (95%²⁵¹) відновили навчання в дистанційному форматі, то у 2023/2024 навчальному році більшість шкіл в Україні перейшли на очне навчання (53%), у змішаному форматі працювали 28% шкіл, а в дистанційному – 19%²⁵².

Очевидно, що попри постійну небезпеку для учасників освітнього процесу, заклади освіти повертаються до очного навчання, якщо дозволяють умови. Водночас така форма навчання залишається недоступною для значної кількості українців. Тому зупинимось на альтернативних формах більш детально.

Дистанційне навчання

Дистанційне навчання охоплює різні форми освітнього процесу, коли вчитель та учні фізично не перебувають в одному приміщенні²⁵³. Уперше масовий перехід на дистанційне навчання відбувся у школах у 2020 році, на початку пандемії COVID-19. Протягом двох років школами напрацьовувався досвід організації такого навчання: створювалися електронні матеріали, які розміщувалися на електронних платформах; вчителі опановували інформаційно-комунікаційні технології; учні навчалися працювати самостійно. Як виявилось, цей досвід став рятівним на початку повномасштабного вторгнення та дозволив досить швидко відновити освітній процес майже в усій мережі шкіл.

У дослідженні наслідків війни для України, проведеному аналітичним центром CEDOS спільно з фондом savED, батьки учнів вказували на недолік дистанційної освіти: діти, які вчать дистанційно, в середньому мають більше навантаження поза відвідуванням уроків, ніж діти, які вчать в очному або змішаному форматі. 17%

²⁴⁹ Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затв. наказом МОН № 8 (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16>

²⁵⁰ Лист МОН «Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти» № 1/12186-23 (2023). <https://tinyurl.com/325h5pc3>

²⁵¹ Інститут освітньої аналітики. (2022). Оцінювання потреб України у сфері освіти (6 травня — 24 червня 2022 року). Підсумковий звіт. <https://tinyurl.com/mr2bxef2>

²⁵² Державна служба якості освіти України. (2024). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2023/2024 навчальному році. <https://tinyurl.com/48ufk2df>

²⁵³ TechSmith. (2022). What is Distance Learning? The Complete Guide. <https://www.techsmith.com/blog/distance-learning/>

батьків дітей, які навчаються дистанційно, зазначили, що їхні діти щодня проводять більше п'яти годин за навчанням удома додатково до відвідування уроків²⁵⁴.

Державною службою якості освіти України щорічно проводиться моніторингове дослідження якості дистанційного навчання в Україні.

Моніторингове дослідження, проведене на першому році повномасштабної війни (2022/2023 навчальний рік), засвідчило недостатньо високу якість організації освітнього процесу. В умовах дистанційного синхронного навчання не більше третини вчителів застосовували види навчальної діяльності, що передбачали взаємодію учнів між собою, активну участь в освітньому процесі: групову роботу, роботу в парах, практичні та лабораторні роботи. Водночас в умовах дистанційного синхронного та асинхронного навчання переважна більшість учителів пропонували учням переглянути презентації, відео, виконати вправи, самостійно опрацювати навчальні матеріали, хоча 39% вчителів вважали викликом для освітнього процесу в умовах війни те, що учні не вміють самостійно вчитися. Більшість учителів визнають навчальні втрати в учнів з багатьох навчальних предметів. Найбільшою втраченою учасники дослідження називали відсутність «живого спілкування» в учнів (про це повідомив 71% учителів)²⁵⁵.

У 2023/2024 навчальному році відбувся повторний цикл зазначеного дослідження. В цей час значна кількість дітей повернулася до очного навчання. Вчителі вважають, що цей перехід супроводжувався складнощами в адаптації і багато учнів потребували психоемоційної підтримки. У дослідженні визначено, що педагоги під час дистанційного навчання застосовують менше активних та інтерактивних методів навчання, ніж під час очного навчання. Попри перехід до очного навчання значної кількості шкіл, учителі вказали, що результати учнів погіршилися з окремих навчальних предметів²⁵⁶.

Незважаючи на певні недоліки дистанційного навчання, в умовах війни саме ця модель є єдиним способом збереження доступу дітей до освіти в регіонах на лінії розмежування, на прифронтових та окупованих територіях.

Змішане навчання

В українському законодавстві відсутнє поняття змішаної форми навчання. На практиці змішаний режим поєднує очну і дистанційну форми навчання. «Таке поєднання можливе для різного виду занять, наприклад, практичні, лабораторні заняття проводяться в очному режимі, лекційні – у дистанційному»²⁵⁷.

На основі попередніх досліджень²⁵⁸ можна виділити кілька основних моделей змі-

²⁵⁴ Когут, І., Нікуліна, О., Сирбу, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. CEDOS, savED. С. 54. <https://cutt.ly/eezjcd3E>

²⁵⁵ Державна служба якості освіти України. (2023). Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

²⁵⁶ Державна служба якості освіти України. (2024). Назв. праця.

²⁵⁷ Лист МОН № 1/12186-23 (2023).

²⁵⁸ Bart, M. (2012). Blended learning course design creates new opportunities for learning. <https://tinyurl.com/ymypd-jum>; Dziuban, C. D., Hartman, J. L., & Moskal, P. D. (2004). Blended Learning. *Research Bulletin*. Issue 7. Educause Center for Applied Research. <https://tinyurl.com/3xkwtwnt>; Greenberg, B., Schwartz, R., & Horn, M. (n.d.). Blended Learning: Personalizing education for students. *Coursera*. <https://www.coursera.org/learn/blending-learning-personalization>; Кухаренко, В. М., Березенська, С. М., Бугайчук, К. Л., Олійник, Н. Ю., Олійник, Т. О., Рибалко, О. В., Сиротенко, Н. Г.,

шаного навчання, які застосовуються в українських закладах освіти: ротаційну, гнучку, особистісно зорієнтовану моделі та модель збагаченого віртуального середовища.

Особливість **ротаційної моделі** в тому, що вона передбачає ротацію учнів у школі. Можливою є також ротація видів діяльності учнів — наприклад, роботи з електронними ресурсами, інтерактивної взаємодії за допомогою онлайн-пристроїв, створення презентації, проведення дослідження. Різновидом ротації є чергування навчання в класі та навчання за допомогою дистанційних технологій. Саме таку модель реалізує більшість шкіл в Україні, які обрали змішаний формат навчання.

Гнучка модель полягає в тому, що учні чергують види діяльності онлайн та офлайн, працюючи синхронно та асинхронно за адаптованим розкладом. Розклад складається під обрану технологію вивчення навчального предмета, може бути гнучким та передбачати переходи в різні режими навчання. Роль учителя багатофункційна: він навчає, інструктує, координує діяльність учнів, надає консультації. Деякі школи в Україні реалізували таку модель навчання на початку адаптації до умов війни та відзначали, що вона є досить складною в організації.

Особистісно зорієнтована модель уможливорює навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями завдяки використанню дистанційних технологій та цифрових ресурсів. Може використовуватися в умовах індивідуальної форми навчання, у разі поєднання очної та екстернатної форм здобуття освіти або для реалізації індивідуального підходу під час очного навчання, наприклад, для поглибленого вивчення окремих предметів.

Модель збагаченого віртуального середовища передбачає основну роботу учнів з цифровими ресурсами у віртуальному середовищі. Це може бути робота на онлайн-платформах з розробленими дистанційними курсами. Переважно така діяльність реалізується в режимі «учень — цифровий пристрій». При застосуванні такої моделі може відбутися ситуація дефіциту спілкування, тому для учнів обираються форми роботи, коли вони взаємодіють з іншими, такі як відвідування окремих уроків (якщо ця модель застосовується індивідуально) або організація заходів, коли учні збираються разом (наприклад, презентація та захист проєктів). У такому випадку «збагаченням» виступають ситуації очної взаємодії учнів.

Індивідуальне навчання

Індивідуалізація навчання дітей та можливість обирати власну траєкторію розвитку — одна з ключових ідей реформи «Нова українська школа», яка розпочалася 2017 року. Для реалізації цієї можливості передбачено здобуття освіти за однією з індивідуальних форм (екстернат, сімейна (домашня), педагогічний патронаж) або навчання за індивідуальною освітньою траєкторією без переходу на індивідуальну форму здобуття освіти²⁵⁹.

& Столяревська, А. Л. Теорія та практика змішаного навчання : монографія. Харків, Міськдрук, НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.; Шелестова, Л. В. (2021). Змішане навчання у початковій школі : методичні рекомендації. Київ, Фенікс, 48 с.; Ліннік, О. О. (2023). Змішане навчання як стратегія адаптації освітнього процесу в школі до війни. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. № 39. С. 25–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2023_39_6

²⁵⁹ Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти. Затв. наказом МОН № 8 (2016).

Екстернат передбачає самостійне вивчення учнем одного або кількох предметів. Учителі складають індивідуальний план для учня, надають незначну кількість консультацій протягом року та організують річне оцінювання навчальних досягнень. Для зарахування на екстернатну форму мають бути підстави (перебування та навчання дитини за кордоном є однією з підстав)²⁶⁰.

Сімейна (домашня) форма передбачає, що батьки учня самостійно організують навчання дітей. На відміну від екстернату, така форма передбачає більшу кількість консультацій та оцінювання результатів навчання учнів двічі на рік. Зарахування можливе для всіх категорій учнів без обмежень на підставі заяви батьків²⁶¹.

Педагогічний патронаж є єдиною індивідуальною формою, яка передбачає супровід педагога та систематичне навчання вдома, але вона може застосовуватися лише для окремих категорій дітей, переважно з особливими освітніми потребами²⁶².

За даними Державної служби якості освіти України, внаслідок повномасштабної війни росії проти України кількість учнів на індивідуальній формі здобуття освіти зросла. Найбільше ці зміни стосуються Сходу та Півдня країни, звідки близько 40% та 30% учнів відповідно були вимушені виїхати за кордон чи в інші регіони країни.

Із 2021 (до повномасштабного вторгнення російських військ) до 2023 року кількість учнів на екстернаті зросла з 11 346 до 51 740 (майже в п'ять разів), на сімейній формі – з 4 695 до 91 986 (майже у 20 разів). Натомість кількість учнів на педагогічному патронажі скоротилася майже вдвічі, з 40 867 до 23 719 осіб²⁶³. Педагогічний патронаж не доступний для дітей, які виїхали за кордон.

Індивідуальній формі навчання під час війни дослідники майже не приділяли уваги. Проте значна кількість учнів, які здобувають освіту за такою формою, свідчить про необхідність окремого дослідження моделей індивідуального навчання, які застосовуються у школах для організації освітнього процесу.

Моделі навчання в українських школах під час війни

За результатами фокус-групових досліджень та глибинних інтерв'ю було зібрано та проаналізовано практичні кейси роботи шкіл, які дозволили нам охарактеризувати моделі освітнього процесу, створені в межах очної, дистанційної, змішаної та індивідуальної форм навчання. Вони є досить різноманітними за особливостями організації освітнього процесу, які здебільшого визначаються безпековими умовами та місцем перебування здобувачів. Для опису способів організації освітнього процесу у межах різних форм навчання ми використали термін **«модель»**, оскільки передбачається їх схематичний опис для можливості відтворення у схожих умовах.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16>

²⁶⁰ Там само. Розділ II.

²⁶¹ Там само. Розділ III.

²⁶² Там само. Розділ IV.

²⁶³ Державна служба якості освіти України. (2024). Назв. праця.

Моделі освіти – сформовані засобами знакових систем мислительні аналоги (логічні) конструкти, що схематично відображають освітню практику в цілому або її окремі фрагменти²⁶⁴.

1. Очне навчання

Характеристика. Навчання учнів відбувається щодня за сталим розкладом у приміщенні школи. У випадку повітряних тривог освітній процес продовжується в облаштованих укриттях. У закладі розроблено чіткі алгоритми дій для вчителів та учнів у разі виникнення ситуацій небезпеки.

Умови застосування: відносно безпечна ситуація в регіоні, відсутність частих обстрілів, віддаленість від лінії фронту, збережене приміщення. Укриття вміщує всіх дітей та вчителів, воно обладнане для освітнього процесу. Розроблено чіткі алгоритми дій під час тривоги, відключень електроенергії та виникнення інших небезпечних ситуацій.

Переваги: доступ до якісної освіти, запобігання освітнім та навчальним втратам, соціалізація та психологічна підтримка учнів.

Недоліки: ризики, пов'язані з імовірністю потрапляння під обстріли під час освітнього процесу.

Приклади(‡): «Хаб скул» (місто Вінниця), Житомирський приватний християнський ліцей «Сяйво», Приватний заклад освіти «КМДШ» міста Києва, Звенигородський ліцей Черкаської області, Нововолинський ліцей № 8 Волинської області, Яворівський ліцей імені Осипа Маковея Львівської області, Чернівецький ліцей № 1 математичного та економічного профілів, Чопський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів № 1 Закарпатської області та ін.

Звенигородський ліцей Черкаської області

«З першого дня після завершення канікул заклад почав працювати очно, адже місткість укриття дозволяла в разі тривоги вмістити учнів, вчителів та весь обслуговуючий персонал (техпрацівників). Батьки спочатку з сумнівом ставилися до очного навчання, тому змоги вивести всі класи на очне навчання не було. Першими на навчання вивели учнів 1, 5 та 11 класів.

Пізніше в очний формат вийшли всі учні».

Оксана Волощук, директорка ліцею(‡)

²⁶⁴ Дубасенюк, О. А. (2008). Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки. Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія. Вид. друге, доп. Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 15.

«Хаб скул», м. Вінниця

«Для дітей [навчання] офлайн було таким, знаєте, рятівним колом. Вони приходили, і ми були в школі стільки, скільки їм було потрібно. Тому що вони гралися (у нас було укриття), вони займалися, вони співали, у них були свої бесіди, ігри. Ми не заважали, але ми підтримували. І це також врятувало емоційний стан учнів».

Юлія Шакула, директорка школи(‡)

2. Дистанційне навчання

2.1. Синхронна модель

Характеристика. Віддалене очне навчання з використанням дистанційних технологій. Учні зараховуються у класи на очне навчання, але навчаються з використанням дистанційних технологій. Розклад такий самий, як і під час очного навчання. Кількість навчальних занять не зменшується, але частина уроків може проводитися в асинхронному режимі (зокрема, під час повітряних тривог).

Умови застосування: таке навчання застосовується в небезпечних регіонах, якщо доступ до школи обмежений (приміщення школи повністю або частково зруйновано; школа розташована біля лінії фронту під обстрілами тощо). Модель навчання застосовується також у школах з окупованих територій, вчителі яких евакуювалися, але не мають свого приміщення. Необхідна наявність гаджетів в учнів.

Переваги: можливість організувати освітній процес, коли фізичний доступ до школи відсутній. Весь відведений навчальний час учні навчаються під керівництвом учителів (за винятком повітряних тривог та періодів відключення електроенергії).

Недоліки: відсутність живого спілкування в учнів та вчителів; ризики переривання освітнього процесу через відключення електроенергії та повітряні тривоги; недотримання санітарних вимог щодо тривалості роботи з комп'ютером.

Приклади(‡): Ліцей багатoproфільний міста Северодонецька Луганської області, дистанційні класи в Гімназії східних мов № 1.

«Ліцей багатoproфільний — це не тільки стіни, а це люди, які щиро віддані своїй справі. Тому єдине, що змінилось, — це відсутність будівлі, це неможливість фізично перебувати поряд, а все інше досі залишається сталим. Головним завданням ми вважаємо створення умов для всіх, хто хоче мати якісну українську освіту».

Вікторія Кіяшко, директорка Ліцею багатoproфільного міста Северодонецька Луганської області(‡)

2.2. Асинхронна модель

Характеристика. Учні навчаються на платформі дистанційного навчання у власному темпі за спеціально розробленими (адаптованими) електронними освітніми ресурсами. Матеріали покрокові, з вбудованим зворотним зв'язком. Консультації вчителів надаються за потреби.

Умови застосування: навчання для учнів, які перебувають за кордоном, або постійно переїжджають в межах України, або хочуть навчатися у власному темпі. Може застосовуватися для учнів, які перебувають на окупованій території.

Переваги: відпрацьована система навчання; розроблений контент, адаптований для самостійного навчання учнів (відеоматеріали, інтерактивні завдання, покрокові структуровані матеріали); можливість охоплення великої кількості учнів незалежно від місця їх проживання; створення адаптованих курсів для різних категорій учнів з різним рівнем навчальних втрат; можливість швидкого проведення оцінювання результатів навчання учнів за визначеними критеріями.

Недоліки: дефіцит живого спілкування; значні витрати на створення дистанційної платформи та її повноцінне наповнення освітнім контентом; необхідність зміни методик роботи для вчителів; ризики академічної недоброчесності.

Приклад: Дистанційна школа «Оптима скул».

2.3. Синхронно-асинхронна модель

Характеристика. Учні зараховуються на дистанційну форму навчання і навчаються за навчальними планами, адаптованими для дистанційної форми. Методика дистанційного навчання передбачає, що частину матеріалу учні опановують самостійно за розміщеними на платформі систематизованими електронними ресурсами.

Умови застосування: такі самі, як у синхронної та асинхронної моделей дистанційного навчання. На практиці модель застосовується також під час очного (офіційного) навчання з використанням дистанційних технологій.

Переваги: створення окремих дистанційних класів дозволяє полегшити роботу вчителів (не дублюють функції для різних форматів навчання); наявність розроблених навчальних планів з розподілом годин на синхронний та асинхронний режими; раціонально побудовані навчальні програми, адаптовані під самостійне вивчення окремих тем.

Недоліки: скорочення реального навчального часу; частину матеріалу учні вивчають самостійно, що негативно впливає на результати навчання; учні мають дефіцит живого спілкування.

Приклади: Дистанційний центр ліцею № 4 міста Житомира, Наталинський ліцей Харківської області, Нововоронцовський ліцей Херсонської області, Новгородівський опорний заклад загальної середньої освіти I–III ступенів № 7 Донецької області.

3. Змішане навчання

3.1. Ротаційна модель змішаного навчання

Характеристика. Класи виходять на офлайн-навчання по черзі за певним графіком (тиждень / через тиждень / через два тижні; два чи три дні на тиждень). Варіантів є дуже багато, і вони залежать від потужності укриття: на навчання виходить стільки дітей, скільки може вмістити укриття. Розклад є сталим, у певні дні учні навчаються очно, в інші — дистанційно.

Умови застосування: відносно безпечна ситуація в регіоні; вціліле приміщення школи; наявність укриття, яке вміщує лише частину дітей; дозвіл батьків на такий формат навчання. Серед учасників нашого дослідження ця модель є найбільш популярною.

Переваги: можливість хоча б частково залучити всі класи до очного навчання та безпосереднього спілкування.

Недоліки: складність організації освітнього процесу; ризик емоційного вигорання вчителів через перевантаження; ризики для академічної доброчесності.

Приклади: Новобиківський ЗЗСО Чернігівської області, Одеський ліцей № 81; Солоненський ліцей «Лідер» Запорізької області, Переяславський ліцей Київської області та інші.

3.2. Гнучка модель змішаного навчання

Характеристика. Як і в ротаційній моделі, класи виходять у приміщення школи по черзі. Педагогічна рада приймає рішення про гнучке планування освітнього процесу. Окремі предмети відносять виключно на очне, окремі — виключно на дистанційне вивчення. Можуть бути повністю очні та повністю дистанційні дні або впродовж одного дня частина уроків проводиться очно, а частина — дистанційно. Модель більш складна за ротаційну, потребує адаптації розкладу для паралельної організації очного/дистанційного, в окремих випадках — синхронного/асинхронного навчання, а також ретельного логістичного планування (переміщення дітей, графік роботи вчителів).

Умови застосування: укриття не вміщує всіх дітей для очного навчання; запит батьків/здобувачів на збільшення частки очного навчання.

Переваги: гнучкий підхід до освітнього процесу; очне вивчення частини навчальних предметів (переважно предметів природничого циклу, математики, мов); можливість живого спілкування учнів, умови для їх соціалізації та розвитку м'яких навичок.

Недоліки: складна організація освітнього процесу, графіків роботи вчителів; ризик поділу предметів на важливі та другорядні; перевантаження учнів та вчителів, якщо в один день відбувається очне і дистанційне навчання.

Приклади: Романівський ліцей № 1 Житомирської області, Михайло-Коцюбинський ліцей Чернігівської області, Богданівська гімназія Київської області (у 2022/2023 н. р.), Гімназія східних мов № 1 міста Києва (у 2022/2023 н. р.), Загальцівський ліцей Київської області (у 2022/2023 н. р.), Ліцей Боромлянської сільської ради Сумської області.

Деякі заклади мали такий формат навчання, але відмовилися від нього через складність організації освітнього процесу.

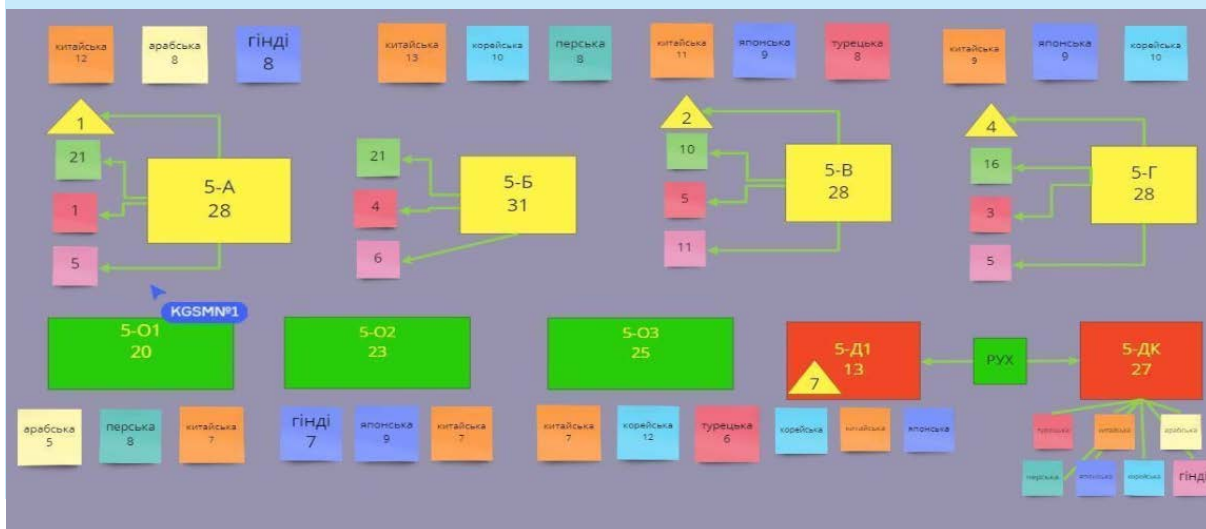
Приклад планування розкладу при використанні гнучкої моделі в Гімназії східних мов № 1 міста Києва (2022/2023 навчальний рік)

Розклад занять побудовано таким чином, що навчання відбувається у дві зміни: вранці — очне навчання у школі та дистанційне для учнів, які перебувають в Україні, а починаючи з 15:30 – дистанційне для дітей, які зараз за кордоном. Складність організації освітнього процесу полягала в тому, що кожен клас ділився на три-чотири підгрупи для вивчення різних східних мов (загалом 12 мов на паралелі). Але деякі учні обрали змішане навчання, деякі — тільки дистанційне, а деякі — навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями. До того ж одні класи вчилися дистанційно в Україні, а інші — за кордоном. Тому в закладі було вирішено утворити чотири тимчасові міжкласні групи, в які об'єднувалися учні відповідно до мов, які вони вивчали, та форм навчання, які вони обрали. Для паралелей, які перебували на очному навчанні, у школі організували міжкласні динамічні групи, в яких відбувалася внутрішня ротація учнів між класами, а інші класи на паралелі навчалися дистанційно.

На рисунку наведено схему ротації учнів (міжкласні динамічні групи). Зверху визначено, скільки учнів на паралелі вивчають кожну зі східних мов.

У другому рядку фігурами різних кольорів показано розподіл учнів за формами навчання (зелений колір — змішано за ротаційною моделлю, буряковий — дистанційно в Україні, рожевий — дистанційно за кордоном, жовтий трикутник — учні за індивідуальними освітніми траєкторіями). У третьому рядку позначено тимчасові динамічні класи: о1, о2, о3 — очні класи (змішано за гнучкою моделлю), Д1 — дистанційне в Україні + учні за індивідуальними освітніми траєкторіями, ДК — учні, які навчаються за кордоном). Для вивчення східних мов діти з дистанційних класів в Україні об'єднувалися з дітьми з дистанційних класів за кордоном.

Розклад ділився на парний і непарний тижні та був сталим за предметами. Уроки проводилися очно або дистанційно, залежно від форми здобуття освіти, яка запроваджувалася в конкретному тимчасовому класі.

Директорка Гімназії східних мов № 1 Оксана Проскура під час інтерв'ю зазначила, що це рішення працювало протягом одного навчального року і було дуже складним в організації. Але воно дозволило вирішити найголовніше завдання — поділ учнів на групи для вивчення східних мов. Через рік школа відмовилась від такої організації освітнього процесу через складність та виснаження вчителів, які фактично працювали у три зміни.

3.3. Модель збагаченого віртуального середовища

Характеристика. Навчання та інші види діяльності учнів відбуваються переважно дистанційно, у віртуальному просторі. Збагачення відбувається за рахунок очних зустрічей для соціалізації дітей.

Умови застосування: модель застосовується в умовах, коли будівля школи зруйнована, є модульне приміщення, цифровий освітній центр (див. Розділ 7) або кілька класних приміщень в іншій школі, які фізично можуть вмістити тільки невелику частину учнів. Тоді учні виводяться в очне навчання переважно для спілкування, дискутування, проведення заходів.

Переваги: організація комунікації учнів, коли інші можливості обмежені.

Недоліки: обмежена часова можливість проведення окремих очних занять для кожного класу; небезпека через відсутність повноцінного облаштованого укриття в тимчасовому або модульному приміщенні; основний час — самостійна робота учнів із цифровими ресурсами.

Приклади: Апостолівський ліцей № 3 Дніпропетровської області, Червонодолинський ліцей Миколаївської області.

Апостолівський ліцей № 3 Дніпропетровської області

Приміщення ліцею було повністю знищено. Інші два ліцеї в місті напівзруйновані. Лише в одному із закладів зберіглася частина приміщень, у яких можна навчати дітей.

Ліцею тимчасово надали приміщення в дитячому садочку та дві аудиторій в ліцеї № 1. В одному з приміщень працюють вчителі, а інше (лише одне приміщення) можна використовувати для навчання учнів.

Укриття може вмістити 50 учнів, тому три ліцеї, які всі по черзі використовують частину єдиного вцілілого ліцею, склали графік, коли вони можуть проводити очне навчання. В один день можуть ходити тільки два класи. Інших учнів педагоги ліцею періодично збирають у приміщенні на території для того, щоб вони мали змогу спілкуватися один з одним.

3.4. Модель синхронного навчання в очному та дистанційному форматах

Характеристика. Учні навчаються одночасно очно (перебувають у класі) і дистанційно (приєднуються через один із застосунків для онлайн-зустрічей).

Умови застосування: для шкіл, у яких частина учнів навчається дистанційно, а певна частина навчається очно; умова — діти мають можливість приєднуватись до уроків у синхронному режимі; відпрацьована методика проведення уроків; адаптоване обладнання: колонки, всесторонній мікрофон, інтерактивна дошка, якісна відеокамера.

Переваги: немає подвійного навантаження для вчителя; учні онлайн та офлайн можуть комунікувати між собою.

Недоліки: складність в управлінні освітнім процесом на уроці: залучення дітей, що підключаються онлайн, до офлайн-процесу, складнощі зі звуком та можливістю для таких учнів повноцінно сприймати онлайн те, що відбувається у класі.

Приклади: Володимирецький ліцей «Колегіум» Володимирецької селищної ради, Маріупольський ліцей міста Києва.

Деякі заклади застосовували таку модель на певному етапі, але відмовлялися від неї через складність реалізації.

Система навчання в Маріупольському ліцеї міста Києва

Ліцей опинився в умовах, коли одну частину учнів вдалося зібрати в Києві, інша частина учнів перебуває на тимчасово окупованій території, а ще частина – за кордоном, навчаючись паралельно в інших закладах освіти.

Тому було прийнято рішення працювати за синхронною моделлю змішаного навчання. Навчання в ліцеї починається у другу зміну, для того щоб учні за кордоном мали можливість приєднатися до навчання. Окрім цього, застосовуються індивідуальні траєкторії навчання для дітей, які перебувають за кордоном. Синхронна модель змішаного навчання передбачає проведення уроку у змішаному форматі: половина класу онлайн, половина — офлайн. Методика проведення уроків передбачає залучення учнів, які приєднуються дистанційно, до очного уроку, їх активне включення.

«10 дітей на екрані, 15 дітей у класі, і таким чином відбувається урок. Я викликаю Миколу з класу, а потім — Аню з онлайн-екрана. Кожен відповідає, всі один одного слухають».

Андрій Голютяк, директор Маріупольського ліцею міста Києва(†)

4. Індивідуальне навчання

У цій частині не відображено педагогічний патронаж як одну з форм індивідуального навчання. Респонденти нашого дослідження не описували детально моделі навчання, пов'язані зі здійсненням педагогічного патронажу.

4.1. Навчання на індивідуальній формі здобуття освіти

Характеристика. Учні зараховуються на індивідуальну форму здобуття освіти (екстернат, сімейну/домашню). Така форма передбачає надання консультацій кілька разів на рік з кожного предмета і проведення оцінювання двічі на рік (для сімейної/домашньої форми) або наприкінці року (для екстернату). Упродовж року школяр зазвичай навчається за складеним для нього індивідуальним планом. Школи також надають можливість учням користуватися всіма матеріалами, викладеними на платформі дистанційного навчання.

Умови застосування: застосовується для учнів, які перебувають за кордоном, навчаються там у школі, але хочуть зберегти зв'язок з українською школою, оскільки розраховують повернутися в Україну. Може застосовуватися і для учнів, які перебувають на тимчасово окупованій території; для учнів, які перебувають в Україні, але мають причини для вибору такої форми навчання (наприклад, неможливість бути залученим до повноцінного освітнього процесу, відсутність дистанційної форми навчання у школі тощо).

Переваги: гнучкий графік навчання; можливість поєднувати навчання в українській та іноземній школах; робота зазвичай за індивідуальним планом роботи.

Недоліки: мінімальне консультування від учителів; навчання або самостійно, або з допомогою батьків (репетиторів); навчання протягом року без систематичного зворотного зв'язку; ризик зниження якості освіти.

Приклади: майже всі школи, які брали участь у дослідженні, мали учнів на сімейній та/або екстернатній формах навчання.

«На деяких паралелях онлайн-класи не відкрили через брак учнів. Такі учні перейшли на сімейне навчання. Навчання для таких учнів відбувається за рахунок консультацій, що надають вчителі в другу зміну. Такі консультації відбуваються щодня за розкладом».

Оксана Проскура, директорка Гімназії східних мов № 1(†)

4.2. Навчання за індивідуальною освітньою траєкторією

Характеристика. Застосовується індивідуально для учнів у класі з будь-якою іншою моделлю навчання. Учні зараховуються на навчання у клас, але відвідують заняття в тій формі, в якій їх організовано, коли мають таку можливість. Такі здобувачі переважно працюють із матеріалами на дистанційній платформі, але точки оцінювання, як правило, проходять разом з усім класом.

Умови застосування: для учнів, які перебувають на тимчасово окупованій території; учнів, які перебувають за кордоном, але хочуть зберегти зв'язок зі школою, мають можливість і бажання більше долучатися до освітнього процесу. Інший вектор застосування: для учнів шкіл, які працюють дистанційно/змішано, але батьки не погоджуються відпускати учня до школи з міркувань безпеки.

Переваги: гнучкий підхід до організації освітнього процесу; порівняно з навчанням за індивідуальною формою, більша включеність в освітній процес, доступ до всіх навчальних матеріалів, консультацій учителів.

Недоліки: несистематичність педагогічного супроводу; необхідність самостійно опановувати більшість матеріалу; дефіцит живого спілкування.

Приклади: Гімназія східних мов № 1 міста Києва, Маріупольський ліцей міста Києва, Апостолівський ліцей № 3 Дніпропетровської області.

Апостолівський ліцей № 3 Дніпропетровської області

Діти, які перебувають за кордоном, вчать індивідуально, але офіційно перебувають на очному навчанні. Тільки одну дитину зараховано на сімейну форму. Предмети українознавчого компонента (українську мову, літературу, історію України) діти вивчають у школі. З інших предметів лише проходять оцінювання, деякі оцінки перезараховуються.

Для таких учнів створено особисті чати, вони мають доступ до дошки Padlet.

Вчителі початкової школи консультують цих учнів за допомогою цифрових платформ у вихідні дні.

У ході дослідження з'ясовано, що деякі школи винайшли цілісні системні рішення для організації освітнього процесу під час війни. Це метро-школи, підземні школи, бордингові школи, мережеві школи. У наступному розділі їх описано як нові формати шкіл, які виникли в Україні під час війни.

У громадах, де школи було зруйновано, створювалися цифрові освітні центри, які дозволяли організувати освітній процес у тимчасових приміщеннях, поки триває відновлення основних шкільних будівель. Такі **моделі адаптації освітнього процесу в громадах** опишемо коротко на основі аналізу результатів фокус-групових та глибинних інтерв'ю.

РОЗДІЛ 7. МОДЕЛІ ВІДНОВЛЕННЯ ОСВІТИ В ГРОМАДАХ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ ТИМЧАСОВИХ ОСВІТНІХ ПРОСТОРІВ ТА ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ЦЕНТРІВ

Громади, які були в окупації або зазнали пошкоджень закладів освіти під час обстрілів, опинилися у складній ситуації щодо забезпечення доступу до освіти. Найбільша проблема полягала у втраті фізичного приміщення, знищенні або розграбуванні російськими військами навчального обладнання, у тому числі цифрових пристроїв.

У різних областях процеси відновлення доступу до освіти відбуваються в різному темпі. Наприклад, на Чернігівщині станом на січень 2023 року було відремонтовано 59% пошкоджених закладів, на Київщині — 71% закладів. У десяти громадах області (зокрема, у Бородянській, Бучанській, Макарівській, Іванківській) відновлено всі школи.

Натомість на Харківщині ситуація значно гірша. Було відремонтовано 13 із 296 шкіл, що постраждали²⁶⁵.

Поступово було напрацьовано певні алгоритми дій щодо відновлення освіти в громадах.

Загальна схема таких алгоритмів містить три етапи: 1) збір оперативних даних щодо факту пошкоджень чи руйнувань; 2) збір та узагальнення інформації після завершення бойових дій (за підготовку цієї інформації відповідають представники органів місцевого самоврядування); 3) складання технічного звіту про стан конструкцій, де визначається ступінь їх пошкодження²⁶⁶.

Поки триває процес відновлення шкіл, у громадах приймали рішення відкривати тимчасові освітні простори, де можна організувати освітній процес у змішаному форматі або створити умови для роботи з гаджетами чи надолуженням навчальних втрат. За підтримки міжнародних організацій ЮНІСЕФ, Save the Children, IREX, проєкту SURGe, благодійного фонду savED почали створюватися тимчасові освітні простори, в яких міг розпочатися освітній процес.

Ініціатива «Забезпечення доступу до шкільної освіти» проєкту SURGe розробила моделі відновлення доступу до освіти в деокупованих громадах. Було визначено вісім громад, у яких була наявна щонайменше одна з таких умов: приміщення школи зруйновано або пошкоджено; у мікрорайоні школи живе велика кількість внутрішньо переміщених осіб шкільного віку; школа розміщена на території з високим ступенем мінно-вибухової небезпеки.

²⁶⁵ Когут, І., Нікуліна, О., Сирбу, О., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. CEDOS, savED. С. 88-89. <https://cutt.ly/eezjcd3E>

²⁶⁶ Міністерство розвитку громад та територій України. (2022). Нормативно-правове регулювання питань обстеження та виконання першочергових робіт з відновлення пошкоджених об'єктів. <https://decentralization.ua/en/news/14857>

За способом вирішення наявних викликів та особливостей вихідної ситуації громади було об'єднано у дві групи:

1) громади, в яких приміщення школи зруйновано та які потребують створення тимчасового освітнього простору, що виконуватиме функцію школи та/або центру навчання, організації змістовного дозвілля;

2) громади, в яких школа вціліла або має пошкодження, що можуть бути досить швидко локалізовані, та які потребують створення цифрових освітніх центрів з функцією підтримання додаткових активностей понад обсяг освітньої програми закладу освіти, організації змістовного дозвілля дітей та підлітків²⁶⁷.

Відповідно було розроблено дві моделі таких просторів у громадах:

- тимчасові освітні простори, що виконують функцію школи;
- цифрові освітні центри, які слугують простором для роботи з цифровими пристроями, консультацій з надолуження освітніх втрат, позашкільної діяльності, психосоціальної підтримки.

Відмінність моделей полягає здебільшого у функціях цих просторів. Перша модель передбачає використання приміщення як тимчасової школи, а друга — як освітнього центру для консультацій, надолуження освітніх втрат, місця для комунікації та роботи з цифровими пристроями. Дослідження дозволило зробити висновки, що перша модель рідко застосовується в чистому вигляді і частково охоплює функції другої моделі.

У нашому дослідженні взяли участь керівники закладів освіти Чернігівської, Київської, Дніпропетровської, Миколаївської областей, які стали учасниками проектів відновлення освіти в громадах через тимчасові освітні простори та цифрові освітні центри (SURGe, savED).

Модель 1. Тимчасовий освітній простір, що виконує функцію школи

Для цієї моделі визначальним є те, що простір має використовуватись і для навчання дітей (принаймні у змішаному форматі), і для позашкільної діяльності, вільного користування гаджетами, дозвілля, і для додаткової підтримки учнів у навчанні. Тобто простір насамперед виконує функцію школи, але також працює як відкритий простір з цифровим обладнанням, який може використовуватися учнями та вчителями для консультацій та індивідуальних занять.

«За підтримки уряду Канади нам спорудили модульне приміщення на одну кімнату. Там працює початкова школа у змішаному режимі у дві зміни».

Людмила Рибченко, директорка Загальцівського ліцею
Київської області

²⁶⁷ SURGe. (2023). Моделі відновлення доступу до освіти в умовах війни на прикладі громад Київської, Житомирської, Чернігівської областей. <https://drive.google.com/file/d/1JRq6FKd1nk96La9DfbANtpQcYNA6ELUy/view>

«Нам дали другий поверх у приміщенні сільради. Чотири кімнати. Це консультативний пункт. У ньому різні заходи, у т. ч. комунікація з батьками. Проєкт savED зробив нам три шикарні класи у будинку культури (вікна, потужний інтернет, опалення, котел, вбиральні, меблі, комп'ютери-ноутбуки...). Згодом те саме — ще у трьох класах».

Віктор Мушин, директор Червонодолинського ліцею
Миколаївської області

Модель 2. Цифровий освітній центр для консультацій та позашкільної діяльності

Такі центри створюються при школі або відкриваються у громаді для кількох шкіл. Вони слугують просторами для додаткових освітніх активностей, дистанційного навчання, роботи вчителів, а також організації дозвілля та спілкування дітей та підлітків.

Цифровий освітній центр (англ. Digital Learning Centre, DLC) — це досить швидке рішення зі створення освітнього простору в громадах, що постраждали від війни (з руйнуванням чи пошкодженнями освітньої інфраструктури; з дітьми, які пережили обстріли, окупацію, евакуацію; а також у громадах зі значною кількістю внутрішньо переміщених дітей, які потребують соціалізації та підтримки в освітньому процесі)²⁶⁸.

Благодійним фондом savED розроблено алгоритм створення таких центрів у громадах, який передбачає такі етапи: 1) відбір громад і закладів для запуску майбутніх DLC; 2) підготовка фізичного простору DLC (ремонт приміщення, матеріально-технічне забезпечення тощо); 3) забезпечення персоналом, організація освітніх активностей; 4) налагодження комунікації та залучення відвідувачів; 5) моніторинг і оцінювання діяльності; 6) гарантування сталості функціонування DLC²⁶⁹.

«Благодійний фонд savED влітку 2022 року запропонував створити на базі школи цифровий освітній центр для дистанційного навчання. До вересня 2022 р. поремонтували приміщення, наповнили його обладнанням, комп'ютерною технікою, літературою. Діти, в яких немає гаджетів, могли приходити користуватися технікою в цифровому освітньому центрі. ЮНІСЕФ надав ноутбуки для вчителів».

Микола Шпак, директор Михайло-Коцюбинського ліцею

²⁶⁸ https://decentralization.ua/uploads/library/file/896/DLC_Handbook_2023_210x210_final_online.pdf, с. 4.

²⁶⁹ https://decentralization.ua/uploads/library/file/896/DLC_Handbook_2023_210x210_final_online.pdf

Станом на 2024 рік організації, що займаються відновленням, напрацьовують алгоритми і моделі створення цифрових освітніх центрів, модульних шкіл, які передбачають не тільки надання фізичних приміщень, а й допомогу громадам у розробленні стратегій розвитку, створенні програмних рішень для роботи таких центрів. Основною проблемою є пошук фінансування та подальше утримання таких центрів у громадах.

Кейс: Тимчасовий освітній простір

Тимчасові освітні простори почали з'являтися у модульних приміщеннях, які будуються у громадах за підтримки міжнародних партнерів (IREX, USAID, SURGe) та благодійних організацій (savED).

Такі приміщення є мобільними, вони швидко монтуються (орієнтовно півтора місяця). Це є виходом для громад, у яких приміщення шкіл зруйновано. Громади можуть обирати місце для такого простору, орієнтуючись на безпекові характеристики території та наявність укриття неподалік.

Такі тимчасові освітні простори виконують функцію школи для дітей громади, поки основне приміщення школи відновлюється.

Приміщення можуть бути різними за площею: від невеликої споруди на одну класну кімнату (с. Загальці Київської області) до майже повноцінної школи на шість класних кімнат (с. Богданівка Київської області).

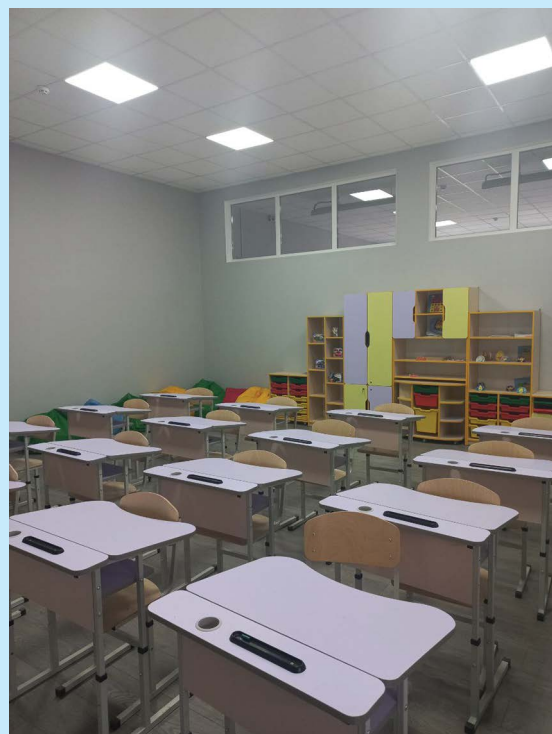

Загальцівський ліцей Бородянської селищної ради (Київська область)

Богданівська гімназія Великодимерської громади (Київська область)

На прикладі нового тимчасового освітнього простору Богданівської гімназії продемонструємо, як виглядає такий простір. Він відповідає вимогам безбар'єрності та архітектурної доступності. У приміщенні створено всі умови для навчання дітей: облаштовано класи із сучасними меблями, освітлення, кондиціонування та системи обігріву, зручні сучасні туалети та водопостачання.

Мобільність таких приміщень дозволяє досить швидко їх реконструювати, перевезти та зібрати в іншому місці. Тобто коли основну школу відбудують, таке приміщення може або залишитися в громаді та стати частиною освітньої інфраструктури, або бути перевезеним до іншої громади, де є потреба у створенні тимчасового освітнього простору.

Богданівська гімназія

З 8 по 29 березня 2022 року Богданівка була в окупації. У закладах освіти проживали росіяни. Коли вони залишали заклади, школу спалили, садочок підірвали. У населеному пункті знищено освітню та іншу інфраструктуру.

Було вирішено зробити початкову школу та цифровий освітній центр у приміщенні будинку культури (за підтримки проєктів

savED, SURGe). Загалом було облаштовано п'ять класних приміщень на 16 класів.

У 2022/2023 навчальному році перший клас навчався завжди у першу зміну очно, 2–4 класи – у першу зміну змішано. Старші класи навчалися за складним змішаним графіком, що охоплював обидві зміни (перша зміна дистанційно; один день на тиждень — друга зміна очно, без першої зміни); було скорочено тривалість уроків (30 хв.) і перерв (10 хв.).

Учителям було дуже важко: тривалий робочий день, перехід від одного формату роботи до іншого, непередбачуваність розкладу на наступний навчальний день (на випадок повітряної тривоги необхідно готувати урок у двох варіантах).

У 2023/2024 навчальному році початкова школа навчається у будинку культури. Старші класи навчаються очно у другу зміну, але це незручно, тим більше що у другій половині дня часто відбується відключення електропостачання. Тому деякі батьки вирішили перевести своїх дітей до іншої школи, де навчання організовано лише на першій зміні.

У серпні 2024 року для школи відкрили ще один тимчасовий освітній простір (у побудованому модульному приміщенні), де будуть навчатися старші класи.

РОЗДІЛ 8. НОВІ ФОРМАТИ ШКІЛ

Умови воєнного стану приводять до появи нових форматів шкіл як системних рішень з адаптації освітнього процесу до війни: релоковані школи з пансіоном, школи в метро, підземні школи та мережеві школи.

Релокована школа з пансіоном

Характеристика. Такі школи забезпечують для частини своїх учнів, окрім освітніх послуг, також послуги проживання та харчування. Мета таких шкіл — зберегти спільноти учасників освітнього процесу, переміщених із тимчасово окупованих територій, забезпечити їхню взаємну підтримку.

Умови застосування: заклад, евакуйований з тимчасово окупованої території у відносно безпечний регіон, приймає на навчання переміщених учнів з цієї території, які можуть навчатися як очно, так і дистанційно, перебуваючи на тимчасово окупованих територіях і за кордоном.

Переваги: збереження вчительської та учнівської спільноти; доступ до освіти для переміщених учнів; можливість навчатися очно; високий рівень організації освітнього процесу (педагогічна складова); можливість відчувати підтримку своєї спільноти.

Недоліки: складнощі з розміщенням дітей та створенням умов для комфортного проживання та безпечного харчування; обмеженість за віковими категоріями дітей, які можуть скористатися такими послугами; позбавлення учнів батьківського піклування та сімейного виховання.

Приклади: Маріупольський ліцей міста Києва.

Кейс ліцею може стати моделлю, за якою створиться мережа релокованих шкіл в Україні для дітей з тимчасово окупованих та прифронтових територій. Цінність таких шкіл у збереженні спільноти «своїх людей», які надають один одному підтримку, розуміють потреби один одного, допомагають разом пережити біду.

Мережа релокованих шкіл з пансіоном дозволить повернути дітей з-за кордону в Україну та з тимчасово окупованої території у відносно безпечні регіони.

Маріупольський ліцей міста Києва(‡)

«Коли постало питання, що робити з маріупольськими школами, чи їх розформувати, я звернувся до мера міста В. Бойченка... і сказав, що майже всі вчителі готові працювати далі. І ми працюємо далі, ми знайшли майже всіх наших учнів, ми готові далі працювати...»

Андрій Голютяк, директор Маріупольського ліцею міста Києва

Маріупольський ліцей став єдиним закладом у Маріуполі, який зміг відновити навчання навесні 2022 року в дистанційному форматі, оскільки більшість учителів виїхали на підконтрольну територію.

У ліцеї здійснюється навчання учнів з різними профілями: іноземна мова, інформаційні технології, історико-правовий, фізико-математичний профілі.

Релокація ліцею до Києва відбулася за підтримки Київського міського голови та Київської міської ради у 2023 році. Це був перший кейс евакуйованого з окупованої території закладу загальної середньої освіти. Ліцей розміщено у Пущі-Водиці, він займає третій поверх Спеціальної школи-інтернату для слабкозорих дітей № 4 Оболонського району. Фінансування діяльності ліцею здійснюється з бюджету Оболонського району міста Києва. При ліцеї є пансіон, де живуть 30 учнів ліцею, по восьми в кімнаті. Їм забезпечується безкоштовне п'ятиразове харчування. І навчальні кімнати, і спальні розташовано на одному поверсі. Є кімнати для проживання, душові кабінки, пральні машини. Діти перебувають у пансіоні цілу чверть, а на канікули їдуть до батьків.

У ліцеї навчаються понад 300 учнів 8–11 класів, з них 100 – очно, інші за допомогою дистанційних технологій приєднуються до уроків.

Окрім дітей з Маріуполя, є діти з інших міст Донецької області, кілька дітей з Київської області. Навчається 20 дітей, які перебувають на окупованій території.

До ліцею приймають дітей, які мають статус ВПО. Як правило, це діти із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (батьки на війні, в полоні, загинув хтось із батьків). Водночас ліцей працює з дітьми, які мають інтелектуальну обдарованість та високі результати навчання.

«Ми про навчання, ми про успіх, про знання. Це не просто, що десь треба перебути, поки батьки на війні».

Андрій Голютяк, директор

Метро-школи

Характеристика. Учні навчаються у класах, які облаштовано в переходах метрополітену. У приміщеннях забезпечено вентиляцію, встановлено кліматичні системи, підведено всі необхідні комунікації. До таких класів можуть зараховуватися всі учні, які живуть у місті, незалежно від району. Школи навчаються змішано за ротаційною моделлю, у дві зміни, щоб охопити якомога більше учнів. До школи здійснюється підвезення муніципальним транспортом.

Умови застосування: місто, яке перебуває під постійними обстрілами та в якому існує метрополітен; школа в укритті під землею – єдиний варіант очного навчання; батьки учнів виявили бажання навчати своїх дітей у такій школі.

Переваги: можливість створення умов для очного навчання та живого спілкування учнів у небезпечних регіонах; підвищення якості навчання; соціалізація та психологічна підтримка учнів.

Недоліки: обмежена кількість місць у таких закладах; небезпека у процесі транспортування дітей; необхідність перебувати під землею досить тривалий час; можливість організації лише у великих містах, де є метрополітен.

Приклади: метро-школи в місті Харкові.

МЕТРО-ШКОЛИ В ХАРКОВІ

«Ті діти, які навчаються, — це вже діти-герої. Переважна більшість школярів, що в Харкові, звичайно навчаються онлайн. Але враховуючи те, що є величезна потреба в офлайн-навчанні...»

Ольга Деменко, директорка Департаменту освіти Харківської міської ради(‡)

У Харкові майже не стихають обстріли — здавалося б, офлайн-навчання неможливе. Проте місцева влада запропонувала сміливе рішення — створити школи в метро. У 2024 році в місті діє п'ять метро-шкіл, у яких у дві зміни навчається 2 210 дітей. Планується відкриття шкіл на інших станціях метро. Більшість шкіл у Харкові працюють онлайн, і тільки в цих школах навчання відбувається у змішаному форматі. Попри все, діти продовжують брати участь у всеукраїнських конкурсах, олімпіадах, посідати там призові місця.

ЩО ТАКЕ МЕТРО-ШКОЛИ?

Метро школи — це класи, облаштовані на станціях метро. На кожній з п'яти станцій є п'ять-сім навчальних класів та спільний освітній простір. Ці класи побудовано просто в переходах між станціями за допомогою пластикових склопакетів зі звукоізоляційним склом. Школи обладнано кліматичними системами, завдяки яким підтримується оптимальний режим повітря в будь-яку пору року. Класи мають сучасні меблі та інтерактивні дошки.

ЯК ЗАРАХОВУЮТЬСЯ УЧНІ?

Якщо батьки хочуть, щоб діти навчалися в метро-школі, вони звертаються до районного управління освіти в місті Харкові із заявою. Їх тимчасово відраховують з їхньої школи та тимчасово зараховують до метро-школи. Розраховано, які школи міста до яких станцій метро можуть відноситися. За кожною школою закріплено свій клас у метро-школі. У кожному класі навчається близько 20 учнів. Здебільшого це класи початкової школи, але є і класи старшої школи.

ЯК ПРАЦЮЮТЬ ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ?

Педагогічні працівники у метро-школах мають окреме навантаження, вони працевлаштовуються до школи, до якої юридично належить клас.

ЯК ОРГАНІЗОВАНО РОБОТУ МЕТРО-ШКІЛ?

Школи працюють у дві зміни та через день. На кожній зміні по три уроки. Таким чином можна збільшити потужність та охопити в чотири рази більше дітей, ніж вміщує приміщення. Учні навчаються у змішаному форматі. Очно вивчаються такі предмети: українська мова, англійська мова, математика, фізика. Інші предмети діти вивчають онлайн.

У кожному класі перебувають одночасно троє дорослих: учитель, тьютор і психолог.

Спільно з Департаментом транспорту і патрульною поліцією організовано підвезення дітей до шкіл.

У школах організовано харчування: дітям готують їжу, яку розвозять у ланч-боксах.

Метро-школи працюють сім днів на тиждень. У вихідні дні здійснюється підготовка до школи дітей шестирічного віку. Основні напрями роботи з дітьми — соціалізація та навчання вчитися.

Підземна школа

Характеристика. Під землею побудовано сучасне, облаштоване для освітнього процесу укриття, що використовується як школа. У школі є всі комунікації, вентиляція, кліматичні системи, електропостачання. Облаштовано повноцінні класи, є туалети, які відповідають санітарним вимогам.

Умови застосування: школа розташована в регіоні з високим рівнем небезпеки, де обстріли тривають постійно; очне навчання в наземному приміщенні неможливе; до школи можуть зараховуватися учні будь-якого району міста за заявою батьків.

Переваги: облаштовані приміщення, що відповідають усім санітарним вимогам; можливість використовувати школу і як укриття, і як повноцінну школу; створення

умов для очного навчання та живого спілкування учнів у небезпечних регіонах.

Недоліки: висока вартість будівництва; небезпека транспортування вчителів та школярів до школи й додому; постійне перебування дітей під землею.

Приклади: підземна школа міста Харкова

Підземна школа міста Харкова

«У нас на сьогодні є всі форми, які ми можемо використовувати в гарячій точці, постійно під обстрілами... У нас є метро-школа, у нас є ПРУ [підземні радіоактивні укриття] в школах, і у нас є... підземна школа...»

Ольга Деменко, директорка Департаменту освіти Харківської міської ради(†)

Першу підземну школу побудовано на території однієї зі шкіл міста Харкова як укриття на 450 дітей, але воно використовується як повноцінна школа. У Харкові планується подальше будівництво підземних шкіл, бо для міста це є способом вирішення проблеми організації повноцінного освітнього процесу для дітей.

У школі є 21 класна кімната, туалети, вентиляція. Є приміщення для актової зали та невеликий харчоблок.

До школи прийняли тільки тих дітей, які живуть поруч, тому не треба організовувати підвезення. З нового навчального року планується прийняти на навчання 1 200 дітей (у дві зміни, у змішаному форматі).

Мережева школа

Характеристика. Школа працює переважно у змішаному форматі за моделлю збагаченого віртуального середовища, має мережу хабів, розташованих у містах компактного проживання тимчасово переселених учнів та учителів для їх комунікації та навчальної взаємодії. Декілька шкіл об'єднуються для створення спільної онлайн-платформи, через яку учителі проводять синхронні уроки для всіх учнів на паралелі (іноді — для кількох шкіл мережі). На базі окремих хабів може організовуватись очне навчання.

Умови застосування: евакуйований заклад освіти; здобувачі проживають у різних населених пунктах, але є місця їх компактного проживання, де створюється хаб-простір. На базі таких хабів учні можуть навчатися за однією з моделей змішаного навчання або очно. Учні, які перебувають за кордоном, на тимчасово окупованих

територіях, на території України поза межами компактного проживання спільноти, залучаються до освітнього процесу дистанційно.

Переваги: можливість відчувати залученість до спільноти своєї громади; взаємодопоміжність; можливість зберегти заклад освіти і його традиції; можливість підтримувати звичний для дітей стиль навчання.

Недоліки: переважно дистанційний формат навчання; складність синхронізації освітніх процесів; відсутність можливості зібрати наживо всіх учасників освітнього процесу.

Приклади: Мелітопольський ліцей № 16 Запорізької області.

Мелітопольський ліцей № 16

«Ця школа — це єдине, що тримає мій зв'язок з Мелітополем».

Зі слів батьків учнів ліцею

«Є випадки, коли дитина повчилася в іншій школі і повертається до нас через булінг «понаєхали».

Наталія Савченко, директорка ліцею(‡)

Ліцей потрапив в окупацію з другого дня повномасштабної війни. Вдалося відновити навчання з 1 вересня 2022 року.

Електронна вчительська дозволила скомунікувати з учнями та вчителями. Поєднали класи на паралелях для проведення синхронних уроків. Частина вчителів (зокрема ті, хто не виїхав з Мелітополя) не могли працювати синхронно, вони розробляли матеріали, завдання, перевіряли їх тощо. Створено чотири «мелітопольські» освітні хаби: у Львові, Дніпрі, Запоріжжі, Києві (розташовані в орендованих приватних приміщеннях за запитом від міста Запоріжжя). Навколо них гуртуються мелітопольські спільноти. Педагогічною спільнотою Мелітополя створено онлайн-платформу, через яку вчителі проводять онлайн-уроки за спільним розкладом для учнів незалежно від того, в якій вони школі: в якій школі є вчитель фізики, той вчитель і проводить урок для всіх. На платформі є можливість розробляти уроки за шаблоном у «конструкторі».

Частина учнів ліцею перебуває за кордоном, частина — на окупованій території. Після 17 години у ліцеї проводяться консультації для тих, хто за кордоном або на ТОТ.

«Ми вигадали коуч-сесії, які проводять наші вчителі. У перший рік: лагідна українізація, медіаосвіта, цифрові технології, демократична школа. Цьогоріч: потужна українізація, формувальне оцінювання, казкотерапія, цифрові технології, штучний інтелект, мінна безпека».

Наталія Савченко, директорка ліцею(‡)

РОЗДІЛ 9. НОВІ ПЕДАГОГІЧНІ ПРАКТИКИ

Нові педагогічні практики виникли в українській середній освіті як відповіді на виклики війни. Учителі шукали нові засоби мотивації та підтримки уваги дітей, способи організації освітнього процесу дистанційно або в укриттях, одночасної організації очного та дистанційного навчання.

Дистанційне навчання як альтернатива очному у вимушених умовах виявилось порятунком для багатьох категорій учнів. Водночас його організація потребує інших підходів та розроблення нових методик. Учасники фокус-груп та глибинних інтерв'ю зазначали, що з часом прийшло розуміння, що для якісного дистанційного навчання необхідно підвищувати цифрову компетентність учителів та розробляти нові підходи до проведення навчальних занять.

В освітньому процесі активно використовуються спеціалізовані онлайн-системи (платформи) дистанційного навчання. Популярністю користуються державна платформа «Всеукраїнська школа онлайн», платформа Google Classroom, декілька сервісів приватних українських розробників. Навчальні матеріали, розміщені на таких платформах, адаптовано для самостійного навчання учнів: їх розбито на блоки, вони містять відеосупровід, інтерактивні вправи, систему зворотного зв'язку. Функціонал платформ включає складання розкладу, створення електронних ресурсів для навчання, електронних кабінетів для учнів тощо.

Окремі комплексні рішення для організації дистанційного навчання пропонують заклади, що мають сталий досвід організації такого навчання, як-от приватний заклад «Оптима скул»(‡).

У приватному ліцеї «Ейдос» розроблено систему «Help-урок»: у таблиці на гугл-диску систематично викладаються всі методичні матеріали та посилання для проведення уроків. За цими матеріалами може провести заняття інший вчитель або, в разі скасування уроку в синхронному режимі, учні можуть працювати з матеріалами самостійно(‡).

Для створення конспектів уроків вчителі часто використовують дошки на ресурсі Padlet. Учні мають доступ до ресурсу і можуть гнучко організувати своє навчання. Керівники шкіл також використовують цей ресурс для створення матеріалів для вчителів. Освітняни відзначають, що використання подібних ресурсів значно полегшує комунікацію та обмін матеріалами.

Школи самостійно розробляють рекомендації педагогам щодо організації освітнього процесу.

Наприклад, в Апостолівському ліцеї № 3 Дніпропетровської області розроблено орієнтовну структуру дистанційного уроку тривалістю 30 хвилин (у межах чинного санітарного регламенту):

1. Мотивація та активізація уваги учнів — 5 хвилин.
2. Пояснення першої частини нового матеріалу — 5 хвилин.
3. Закріплення нового матеріалу — 5 хвилин.
4. Пояснення другої частини нового матеріалу — 5 хвилин.
5. Інтерактивна вправа — 5 хвилин.

6. Рефлексія — 5 хвилин.

Особливостями такої структури уроку є висока динаміка (постійна зміна діяльності) для переключення уваги учнів та підтримання їхньої активності протягом уроку. Також варто вказати, що новий навчальний матеріал розподіляється на блоки та супроводжується вправами на закріплення. У першому блоці закріплення відбувається шляхом узагальнення, а у другому – в інтерактивній вправі, що активізує учнів.

В Українській дитячій академії (місто Умань) під час дистанційного навчання уроки ставлять парами: 30–40 хвилин (залежно від віку дітей) учні працюють онлайн, 30–40 хвилин самостійно виконують завдання, розміщені на електронній платформі.

У Гімназії східних мов № 1 (місто Київ) впроваджено усталені вимоги до дистанційного уроку, зокрема змісту і методичного забезпечення.

За рекомендаціями, розробленими в педагогічному колективі, дистанційний урок має містити п'ять блоків:

1. Опис уроку.
2. Опис ресурсів, де можна знайти інформацію з теми уроку, назви платформ, відео, презентацію і т. д.
3. Опис засобів мотивації (для чого учням потрібен цей урок).
4. Робочі матеріали, що будуть використовуватися впродовж уроку.
5. Академічна доброчесність: опис та посилання на використані матеріали у блоках уроку.

Методичні рекомендації передбачають два шляхи застосування цього конструктора. Якщо освітній процес відбувається в синхронному режимі, то використовуються перший, другий та п'ятий блоки; у випадку непередбачуваної ситуації, коли урок із синхронного формату вимушено переводять в асинхронний, потрібно використати всі блоки.

Учителі розробляють для учнів «навігатори» — алгоритми, які допомагають їм організувати індивідуальну роботу. «Навігатор» містить такі компоненти: «заправну станцію» (повторення, активізація уваги), маршрут (план вивчення матеріалу), розклад руху (розклад вивчення матеріалів), «затор» (алгоритм дій на випадок, якщо щось пропустив), приховані перешкоди (інструкції, як діяти, якщо виникли труднощі різного характеру), «об'їзд» (проекти, індивідуальні завдання), «дорожні роботи» (сприйняття інформації, практичні, самостійні, контрольні роботи); «евакуатор» (до кого можна звернутися по допомогу), «попутника» (взаємодопомога), «пункт призначення» (ключові питання, контрольна робота), сторітелінг (рефлексія).

На дистанційних уроках учителі встановлюють певні правила, яких дотримуються впродовж усього освітнього процесу. Правила містять алгоритми дій для учнів під час сповіщення про повітряну тривогу, правила безпеки в Інтернеті, безпеки та поведінки під час дистанційного уроку (коли вмикати мікрофон, правило піднятої руки, як застосовувати «реакції», що можна писати в чаті під час уроку, підпис аватарки).

Багато учасників дослідження повідомили, що вони спостерігають наявність навчальних втрат в учнів. Практика подолання навчальних втрат у закладах різна, але основними засобами є самостійна робота учнів, надання їм додаткових консультацій, проведення занять. Цікавий досвід має приватна школа «Хаб скул» (місто Вінниця). У закладі застосовується поділ учнів 5–11 класів на підгрупи за рівнями навчаль-

них досягнень з таких предметів, як українська мова, математика, англійська мова. Три паралелі розподіляються на три-чотири міжкласні групи: сильну, стандартну, корекційну. З ними проводиться робота з урахуванням рівнів навчальних досягнень. Один раз на семестр дітей можуть переводити між групами згідно з їхніми результатами та рівнем пізнавальної мотивації. Учень може бути у різних за рівнем групах під час вивчення різних навчальних предметів. Наприклад, з математики — в корекційній групі, а з української мови — у стандартній.

Для соціально-психологічної підтримки учнів учителі застосовують практику ранкових зустрічей (одну з практик Нової української школи) як під час очного, так і під час дистанційного навчання. Учасники дослідження зазначають, що ранкові зустрічі допомагають компенсувати нестачу спілкування.

Проблема нестачі живого спілкування є однією з головних під час дистанційного навчання. У школах організуються заходи для учнів, щоб вони могли прийти та поспілкуватися між собою. Це просто неформальні зустрічі або заходи профорієнтаційної спрямованості, практики безпеки життєдіяльності в умовах воєнного часу. Це не є системою, а проводиться за потреби.

Оцінювання навчальних досягнень учнів під час війни відбувається за усталеними процедурами. Учасники дослідження зазначали, що на початку навчання в умовах воєнного стану деякі заклади відмовлялися від оцінювання учнів, розглядаючи навчання як засіб психологічної підтримки для учнів через звичні рутини.

З досвіду Української дитячої академії, місто Умань

Перші два тижні [березня 2022 року] почали з коротких зустрічей (20–30 хвилин) з метою психологічної підтримки дітей. Для дошкільнят і початкових класів — зустрічі за участю батьків. Зміст зустрічей — невеликі завдання, які можуть організувати певну зайнятість дітей, щоб відволікти їх від навколишньої ситуації. З середини березня характер занять — «освітній розвиток з метою переключення дітей від труднощів та емоційної напруги».

Проте школи досить швидко повернулися до звичайного режиму навчання та оцінювання, переконавшись, що занурення в навчання має для учнів терапевтичний ефект. Учасники фокус-групового дослідження свідчили про те, що звичні рутини, спілкування, залучення до освітнього процесу мало для дітей цінність і допомагало витримати стресову ситуацію.

«Для дітей та батьків було психологічно важливо просто побути у приміщенні школи».

Юлія Шакула, директорка Приватної школи «Хаб скул», місто Вінниця

Для учнів, які перебувають за кордоном, зазвичай перезараховуються оцінки з навчальних предметів, які не мають українознавчого компонента. Українську мову, українську літературу, історію України, географію (як правило) учні здають додатково в закладі. Протягом двох навчальних років (2022–2024) комісії з оцінювання перезараховували оцінки за власною інтерпретацією. МОН розробило рекомендації щодо відповідності систем оцінювання в різних країнах українській системі²⁷⁰. З 2024 року школи зможуть застосовувати запропоновані рекомендації під час оцінювання. Це важливий крок з боку України щодо підтримки учнів, які перебувають за кордоном і навчаються паралельно у двох закладах освіти.

В Українській дитячій академії (місто Умань) для підтримки пізнавальної мотивації учнів запроваджено практики формування оцінювання. До них можна віднести бліц-проекти «Вчуся вчитися», які містять невеликі завдання на формування та розвиток окремих навичок. Щосеместру у школі проводять усні іспити, де оцінюють навички узагальнення, запам'ятовування, відтворення інформації, відповіді на запитання. У закладі використовуються річні чек-листи, де вказано, в яких активностях учень має взяти участь і яких результатів досягти.

Найбільші труднощі, як стверджують респонденти, виникають в організації інклюзивного навчання. Під час дистанційного навчання дітям з особливими освітніми потребами необхідна підтримка з боку асистента вчителя, але коли асистент перебуває віддалено, його підтримка не є ефективною. Деякі батьки погоджуються приводити дітей до асистентів додому для навчання. Але це не є усталеною практикою та досвідом, який варто наслідувати.

²⁷⁰ МОН. (2024). Рекомендації щодо перезарахування оцінок із закордонних шкіл. <https://tinyurl.com/2p82wsrw>

ВИСНОВКИ. УРОКИ ВІЙНИ ДЛЯ ОСВІТИ

Як свідчать результати аналізу міжнародних досліджень щодо адаптації шкіл інших країн до кризових умов, вони сильно залежать від рівня економічного розвитку країни та характеру кризи, з якою стикнулося суспільство. Наприклад, основною моделлю для продовження навчання в школах окремих високорозвинених країн Західної Європи та Північної Америки під час пандемії COVID-19 стала змішана модель навчання, яка зазнавала модифікацій відповідно до стану матеріально-технічного забезпечення учасників освітнього процесу, їхнього рівня цифрової компетентності та психоемоційного стану.

Кардинально протилежною була ситуація з роботою шкіл в окремих країнах Африки, Близького Сходу та Балкан, які потерпали, а в деяких випадках — продовжують потерпати від війн та внутрішніх конфліктів протягом тривалого часу. Завдяки зусиллям міжнародних організацій, що опікуються біженцями, вдалося забезпечити мінімальні умови для продовження навчання, зокрема через відбудову пошкоджених шкіл, створення шкіл при таборах для біженців, підвищення компетенцій вчителів, розроблення та адаптацію навчальних матеріалів, надання психоемоційної підтримки учням та вчителям, збільшення тривалості навчання в школах та інші вжиті заходи. Попри спільні зусилля, невирішеними залишаються складнощі, пов'язані з подоланням гендерної нерівності в доступі до середньої освіти, недостатністю фінансування, дотриманням особистої гігієни, забезпеченням їжею, рівнем відвідуваності закладів учнями, браком учителів, освітніми втратами та шляхами їх мінімізації. Винятком є ситуація в Ізраїлі, приклад якого стосовно адаптації шкіл до навчання в умовах воєнного стану є найновішим. Країна перебуває у стані перманентної війни з часу свого створення і має відносно стабільну та міцну освітню систему. Після несподіваного нападу терористичної організації ХАМАС 7 жовтня 2023 року країні вдалося забезпечити продовження навчального процесу, який у деяких регіонах призупинявся на період від декількох тижнів до місяців. Через появу великої кількості біженців школи працювали позмінно, відкривалися нові школи, для цих учнів та їхніх сімей надавалися необхідні матеріально-технічні засоби та психоемоційна підтримка. Було відкрито Центр емоційної допомоги консультативно-психологічної служби при Міністерстві освіти Ізраїлю, а також затверджено окрему національну програму «Освіта для відродження», розраховану на чотири роки з фінансуванням у майже пів мільярда доларів США.

Для органів влади будь-якого рівня чи керівництва шкіл України, що звикли діяти за правилами і процедурами, війна є ситуацією невизначеності, коли дотримання старих правил мирного часу зазвичай не має сенсу і може навіть загрожувати життю і здоров'ю дітей, а нових правил під час війни ще немає, як немає і аналогічного досвіду інших країн, що можна було б використати негайно і без адаптації. Досвід України в частині рішень публічної політики у сфері загальної середньої освіти, прийнятих під час широкомасштабного вторгнення РФ, є унікальним через такі чинники, як масштабність та різноманітність мережі шкіл; особливості системи державного управління в системі освіти; регіональні особливості кожної територіальної грома-

ди, що виникла відносно недавно внаслідок політики децентралізації влади; нерівномірність поширення бойових дій по території України; масові міграційні процеси всередині країни і за її межі; велике різноманіття підходів приймаючих країн до організації освіти для українців; загострення питання освітніх втрат після періоду карантинних обмежень COVID-19; необхідність збереження ментального здоров'я учнів; продовження попри війну реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа». І всі ці виклики — на тлі постійних бойових дій, ракетних та бомбових ударів по інфраструктурі України.

Представникам влади України вимушено довелося створити «бібліотеку» політичних рішень, які можна назвати універсальними для країни у стані війни. Ці рішення мали запропонувати збалансовані (наскільки це можливо) підходи в максимально різноманітних умовах, проте не всі з них вдалося реалізувати повністю, а деякі довелося скасовувати. Школам у цьому контексті було дещо простіше, тому що довелося приймати низку локальних рішень для організації власного освітнього процесу, які у своїй сукупності та різноманітності склали вимушений доробок системи загальної середньої освіти України.

Серед наслідків війни в Україні є освітні та навчальні втрати. Особливий вплив на їх виникнення мають такі чинники, як проживання на тимчасово окупованих територіях; проживання в зоні активних бойових дій; зміна місця проживання; руйнування закладів освіти; повітряні тривоги; відключення електроенергії. В Україні провадиться політика подолання навчальних втрат, яка включає діагностику та виявлення навчальних втрат і розривів, створення онлайн-курсів та тренінгів для вчителів щодо подолання навчальних втрат в освітньому процесі. На державному рівні розроблено скорочені програми з навчальних предметів для дітей, які перебувають за кордоном. За підтримки міжнародних організацій та благодійних фондів створюються цифрові освітні центри, літні табори, платформи з послугами репетиторів для подолання навчальних втрат. Водночас стратегію подолання навчальних втрат на час проведення дослідження не затверджено, відтак цілісну системну роботу щодо подолання навчальних втрат наразі не запроваджено.

На основі проаналізованих наукових та аналітичних досліджень, а також проведених фокус-груп та глибинних інтерв'ю з керівниками українських шкіл вдалося виокремити ключові проблеми, з якими стикнулися українські заклади середньої освіти в умовах війни: недоступність очного навчання для багатьох учнів; відсутність повноцінно облаштованих укриттів та інколи довготривале перебування в них навіть після завершення навчального дня; часте переривання освітнього процесу через повітряні тривоги та відключення електроенергії; ускладнений доступ до української освіти для дітей, які перебувають за кордоном та на ТОТ; погіршення психо-емоційного стану учнів та вчителів; недотримання вимог санітарного регламенту щодо тривалості онлайн-уроків; невідповідність календарно-тематичного планування навчальних занять реальному освітньому процесу. Підсумовано варіанти вирішення цих проблем, які застосовували на практиці опитані в ході дослідження респонденти, та окреслено ті проблемні питання, які ще не вирішено. Наприклад, не врегульовано питання оплати праці вчителів, які залишаються в укриттях поза

робочим часом. Також не вирішеним є питання чітких інструкцій щодо порядку дій у випадку, коли в момент централізованого підвезення дітей до школи оголошується повітряна тривога.

За результатами дослідження з'ясовано, що рішення щодо адаптації освітнього процесу в закладах освіти приймалися залежно від умов, у яких опинився заклад у зв'язку з воєнними діями. Значущими чинниками для вибору рішень стали такі: підконтрольність території українській владі, близькість до лінії фронту, обстріли, наявність вцілілого приміщення школи, наявність укриття, його місткість та облаштованість для організації освітнього процесу.

Відповідно, школи у відносно безпечних регіонах країни, які мають непошкоджене приміщення та облаштоване укриття, можуть працювати очно або (якщо укриття не вміщує всіх учнів) у змішаному форматі. Зміни в освітньому процесі здебільшого пов'язані з роботою з внутрішньо переміщеними учнями, дітьми за кордоном, організацією психологічної підтримки учнів та учителів у закладі. Водночас повітряні тривоги та відключення електроенергії зумовлюють переривання освітнього процесу, змушують учителів дублювати матеріали в цифровому форматі, адаптувати календарно-тематичне планування та методику проведення уроків.

Школи, розташовані неподалік від зони бойових дій, організують навчання переважно у дистанційному форматі. Є успішний досвід створення нових форматів закладів (проте вони релевантні для великих міст) — метро-шкіл та підземних шкіл, які є єдиною можливістю навчати дітей у змішаному форматі в небезпечних регіонах. Водночас підвезення учнів до місця навчання пов'язано з безпекою.

Школи, які мають зруйновані приміщення, організують навчання або дистанційно, або у змішаному форматі, якщо знаходять тимчасові приміщення в інших закладах освіти, в тимчасових модульних школах або в цифрових освітніх центрах. Модульні школи та цифрові освітні центри створюються в Україні переважно за кошти міжнародних організацій та неурядових донорів. Як правило, у таких приміщеннях неможливо організувати освітній процес для всіх учнів, тому приймаються різні рішення щодо його оптимізації: офлайн-навчання лише перших та випускних класів, використання приміщення для несистематичних очних зустрічей дітей та живого спілкування, консультування учнів.

Педагогічні колективи шкіл, які опинилися на окупованих територіях, евакуювалися в більш безпечні регіони України (деякі — за кордон) та відновили навчання. Проте кількість учнів у цих школах зменшилася, багато дітей перебувають за кордоном і навчаються у двох закладах освіти. Більшість таких закладів працюють дистанційно.

Об'єктивні складні умови, в яких працюють заклади загальної середньої освіти в Україні, зумовили пошук нових моделей навчання та педагогічних практик. У рамках основних форматів навчання (очного, дистанційного, змішаного, індивідуального) розроблено різні моделі, що враховують особливості ситуації, в яких опинилася школа. Попри унікальність кожного кейсу, нам вдалося узагальнити та описати основні освітні моделі: очне навчання під час війни; дистанційне навчання (синхронна, асинхронна, синхронно-асинхронна моделі); змішане навчання (ротаційна, гнучка, збагаченого віртуального середовища, синхронного навчання в очному

та дистанційному форматі); індивідуальне навчання (навчання на індивідуальній формі, навчання на очній формі за індивідуальною освітньою траєкторією). Вибір кожної моделі залежить як від загальних умов, у яких працює заклад (перебування на підконтрольній території, близькість до лінії фронту, вціліле приміщення, наявність та облаштованість укриття), так і від внутрішніх характеристик (кількість учнів на різних формах навчання, кількість переміщених учнів, учнів за кордоном), а також від готовності вчителів до різних режимів роботи та їхнього володіння педагогічними технологіями. Досвід шкіл набувався складним емпіричним шляхом. Багато закладів у перший рік роботи в умовах воєнного стану розробляли моделі, які виявилися складними в організації та виснажливими для вчителів. Педагогічні колективи виявили високу гнучкість в адаптації освітнього процесу: спрощували моделі, оптимізували процеси, орієнтувалися на комфортні умови праці для вчителів та оптимальний графік для учнів, ставили у пріоритет можливість живого спілкування для більшості учасників освітнього процесу.

У процесі адаптації закладів загальної середньої освіти до викликів війни з'явилися нові формати закладів освіти: метро-школи та підземні школи (як спосіб організації змішаного навчання в небезпечних регіонах), релоковані школи з пансіоном (як спосіб зберегти учнівські та педагогічні спільноти і забезпечити якісний освітній процес під час перебування в евакуації). Цей досвід є унікальним і заслуговує на увагу вітчизняної та міжнародної педагогічних спільнот.

У громадах, які потрапили під обстріли, що зруйнували школи, створюються цифрові освітні центри за рахунок громадських та міжнародних організацій. Такі рішення вже стали типовими і передбачають дві основні моделі організації роботи закладу: 1) тимчасовий освітній простір з цифровим освітнім центром; 2) цифровий освітній центр для консультацій та позашкільної діяльності. Різниця між цими моделями полягає в тому, що в першому випадку центр фактично виконує функцію тимчасової школи (у випадках, коли приміщення зруйновано повністю або непридатне та небезпечне для перебування), а в другому випадку це консультаційний пункт, який використовується для подолання навчальних втрат, самостійного дистанційного навчання та різних позашкільних активностей учнів. І в першому, і у другому випадках такі освітні центри є рятівними для учнів громади, де заклади освіти пошкоджено повністю або частково.

Нові педагогічні практики, сформовані в закладах освіти України як відповідь на виклики війни, стосуються переважно цифровізації освітнього процесу, удосконалення систем дистанційної комунікації між учасниками освітнього процесу, застосування широкого спектру цифрових ресурсів для підвищення ефективності освітнього процесу. Заклади розробляють власні методичні рекомендації щодо навчання учнів у синхронному та асинхронному режимах, рекомендації щодо підвищення мотивації учнів до навчання, структури дистанційного уроку. Деякі заклади працюють над удосконаленням системи оцінювання, зокрема формувального, вбачаючи в цьому засіб пізнавальної мотивації учнів. Особливу увагу педагоги приділяють соціально-психологічним іграм та комунікації на початку навчального дня та під час уроків.

Психологічна підтримка учнів та вчителів більшою мірою здійснюється за раху-

нок міжнародних проєктів, які працюють зі шкільними психологами та вчителями. Переважна більшість педагогічних колективів пройшли навчання в очній або дистанційній формі щодо надання першої психологічної допомоги учням. Водночас майже всі учасники дослідження повідомили про збільшення кількості учнів, які потребують психологічної допомоги, особливого підходу та психолого-педагогічної підтримки внаслідок внутрішнього переміщення, отриманих психологічних травм, через навчальні втрати. Проте шкільні психологи не справляються з таким навантаженням. Очевидною є необхідність реформування системи психологічної служби у школах.

Питання навчання дітей з особливими освітніми потребами наразі залишається не вирішеним. Учасники дослідження зазначали, що під час дистанційного навчання інклюзивність втрачає свою ідею, оскільки діти перебувають віддалено від учителя та асистента вчителя і практично не отримують належної допомоги.

Для внутрішньо переміщених осіб не застосовуються спеціальні програми щодо їх адаптації. Як повідомили учасники дослідження, вони приділяють посилену увагу інтеграції цих учнів у загальношкільні заходи, комунікації з однокласниками. Водночас деякі керівники закладів з тимчасово окупованих територій вказували на випадки, коли їхні учні в інших закладах освіти ставали жертвами булінгу.

Учні за кордоном перебувають у складній ситуації, бо більшість із них навчається одночасно у двох закладах освіти: за кордоном та в Україні. За твердженням учасників дослідження, більшість таких учнів зберігають зв'язок зі своєю школою, бо це для них є засобом психологічної підтримки або вони хочуть повернутися. Але для цих учнів навчання стає все складнішим: педагоги або не проводять для них окремих консультацій через відсутність фінансування на них та загальне виснаження, або проводять на волонтерських засадах. Навчання цих дітей на сімейній (домашній) або екстернатній формі передбачає мінімум оплачуваних годин на консультації та оцінювання. Деякі школи мають досвід підключення учнів на дистанційні уроки, дистанційні включення учнів на очні уроки. Майже всі учасники зазначили, що надають учням доступ до навчальних матеріалів, розміщених на цифрових ресурсах. Але це не вирішує системно проблеми перевантаження таких дітей, з одного боку, та їх недостатньо якісного навчання, з іншого боку. Оцінювання результатів навчання учнів за кордоном відбувається з предметів з українознавчим компонентом (української мови, української літератури, історії України, географії). Інші предмети більшість закладів освіти перезараховує. Проте це не стосується закладів з поглибленим вивченням окремих предметів, особливо математичного та природничого циклів. Навчання дітей, що перебувають за кордоном, має стати частиною політики держави щодо збереження людського капіталу та потребує розроблення цілісних рішень.

Опитувальники для проведення напівструктурованих глибоких інтерв'ю та фокус-груп

1. Опитувальник для проведення напівструктурованих глибоких інтерв'ю з керівниками шкіл

Аналітичний центр «ОсвітАналітика» у співпраці з Державною службою якості освіти України та ГО КУНШТ, за підтримки ІСАР «Єднання» у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства» проводить дослідження «Адаптація шкіл України до воєнного стану».

Вступне слово

- У яких умовах зараз працює ваша школа?
- Яких наслідків завдала війна?
- Які найскладніші питання довелось вирішувати?
- Які стратегічні рішення було прийнято, щоб налагодити освітній процес у закладі

Блок 1. Організація освітнього процесу

- Як побудовано навчання в закладі освіти (загальний опис моделі)?
- Як змінилася організація освітнього процесу під час війни (прийом дітей, адаптація розкладу, харчування, підвезення)?
- Як школа забезпечує безпеку учнів та вчителів під час освітнього процесу (укриття, протоколи діяльності під час тривоги, інструкції для учнів та вчителів)?
- Які є виклики, пов'язані з цим?
- Чи є досвід надання психологічної підтримки працівникам та учням?
- Який орієнтовно рівень відвідуваності учнями уроків? Як він змінився з початку повномасштабного вторгнення?

Блок 2. Методика уроків у змішаному навчанні

- Як змінилася методика проведення уроків?
- Чи розроблялися нові моделі проведення уроків? Методичні рекомендації для вчителів?
- Які інструменти та ресурси використовують учителі в дистанційному форматі навчання?
- Як школа дотримується/не дотримується санітарних вимог щодо тривалості уроків в онлайн-режимі?

Блок 3

- Як організовано роботу з дітьми, які перебувають за кордоном?
- Чи є зв'язок з платформами чи організаціями, які займаються навчанням дітей за кордоном?
- Чи отримують учителі доплату за консультації, оцінювання результатів цих учнів?
- Які є основні виклики, пов'язані з роботою з цією категорією учнів? Чи вдається їх долати?

Блок 4

- Як організовано роботу з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб?
- Як відбувається їх інтеграція в освітній процес та шкільне середовище?
- Чи траплялися випадки булінгу щодо них?
- Які є основні виклики, пов'язані з роботою з цією категорією учнів? Чи вдається їх долати?

Блок 5

- Які новації з'явилися в роботі з батьками (нові канали зв'язку, форми взаємодії, гайди з дистанційного навчання, з поведінки під час тривоги тощо)?
- Чи отримуєте ви зворотний зв'язок про запити батьків?

2. Опитувальник для проведення фокус-групових інтерв'ю з керівниками шкіл

Аналітичний центр «ОсвітАналітика» у співпраці з Державною службою якості освіти України та ГО КУНШТ, за підтримки ІСАР «Єднання» у межах проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства» проводить дослідження «Адаптація шкіл України до воєнного стану».

Вступне слово

- Представлення учасників фокус-групи, закладів, де вони працюють.
- У якому форматі відбувається навчання у вашій школі?
- Яка модель змішаного навчання застосовується?
- Чи хотіли б ви змінити формат роботи? Якщо так, що для цього потрібно

Блок 1. Організація освітнього процесу

- Як змінилася організація освітнього процесу під час війни (прийом дітей, адаптація розкладу, харчування, підвезення)?
- Як школи забезпечують безпеку учнів та вчителів під час освітнього процесу (укриття, протоколи діяльності під час тривоги, інструкції для учнів та вчителів)?
- Які є виклики, пов'язані з цим?
- Чи є досвід надання психологічної підтримки працівникам та учням?
- Який орієнтовно рівень відвідуваності учнями уроків? Як він змінився з початку повномасштабного вторгнення?
- Як школа дотримується/не дотримується санітарних вимог щодо тривалості уроків в онлайн-режимі?

Блок 2. Методика уроків у змішаному навчанні

- Як змінилася методика проведення уроків?
- Чи розроблялися нові моделі проведення уроків? Методичні рекомендації для вчителів?
- Які інструменти та ресурси використовують учителі в дистанційному форматі навчання?

Блок 3

- Як організовано роботу з дітьми, які перебувають за кордоном?
- Чи є зв'язок з платформами чи організаціями, які займаються навчанням дітей за кордоном?
- Чи отримують учителі доплату за консультації, оцінювання результатів цих учнів?
- Які є основні виклики, пов'язані з роботою з цією категорією учнів? Чи вдається їх долати?

Блок 4

- Як організовано роботу з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб?
- Як відбувається їх інтеграція в освітній процес та шкільне середовище?
- Чи траплялися випадки булінгу щодо них?
- Які є основні виклики, пов'язані з роботою з цією категорією учнів? Чи вдається їх долати?

Блок 5

- Які новації з'явилися в роботі з батьками (нові канали зв'язку, форми взаємодії, гайди з дистанційного навчання, з поведінки під час тривоги тощо)?
- Чи отримуєте ви зворотний зв'язок про запити батьків?

Школи, представники яких взяли участь у фокус-групових інтерв'ю, проведених у рамках цього дослідження

З назв закладів освіти у таблиці прибрано частини, що дублюють назву району та/або області, де знаходиться заклад, якщо відповідну область вказано в таблиці, а також назву місцевої ради, якщо географічна складова цієї назви дублюється у власній назві школи, а політична наведена у стовпці «Тип місцевості». Також прибрано означення «Комунальний заклад...» і подібне. Наприклад, назву «Нововолинський ліцей № 8 Нововолинської міської ради Волинської області» подано скорочено як «Нововолинський ліцей № 8».

№ п/п	Область	Назва закладу освіти	Директор	Тип місцевості	Освітні ступені у школі	Загальна кількість учнів	Кількість учнів ВПО	Кількість учнів за кордоном	Формат навчання
1	Вінницька область	Вінницький фізико-математичний ліцей № 17	Нестюк Валентина Михайлівна	місто	I-III ст.	1171	60	98	змішано
2	Вінницька область	Тулчинський ліцей № 2	Плотицький Марат Аркадійович	місто	I-III ст.	842	25	23	очно
3	Вінницька область	Приватний дитиноцентризований заклад загальної середньої освіти I-III ступенів «ХАБ СКУЛ»	Шакула Юлія Олександрівна	місто	I-III ст.	386	27	0	очно
4	Волинська область	Нововолинський ліцей № 8	Янюк Олег Миколайович	місто	ліцей	719	49	76	очно
5	Донецька область	Новгородівський опорний заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 7	Самоздра Ольга Вікторівна	місто	I-III ст.	400	80	43	дистанційно
6	Дніпропетровська область	Дніпровський ліцей № 142 імені П'єра де Кубертена	Хмеленко Людмила Вікторівна	місто	ліцей	1480	68	130	змішано
7	Дніпропетровська область	Ліцей № 44 Кам'янської міської ради	Загородня Людмила Іванівна	місто	ліцей	1062	77	9	змішано
8	Житомирська область	Ліцей № 4 міста Житомира	Журавська Оксана Львівна	місто	ліцей	848	20	161	змішано
9	Житомирська область	Романівський ліцей № 1	Войтюк Олександр Петрович	село	ліцей	1048	26	50	змішано
10	Житомирська область	Житомирський приватний християнський ліцей «Сяйво»	Шостенко Галина Петрівна	місто	ліцей	321	6	39	очно
11	Запорізька область	Дніпрорудненська спеціалізована школа I-III ступенів «Талант»	Герасименко Людмила Іванівна	місто	I-III ст.	443	4	107	дистанційно
12	Запорізька область	Солоненський ліцей «Лідер» Павлівської сільської ради	Коровіна Олена Сергіївна	село	ліцей	174	11	10	змішано
13	Запорізька область	Приватний заклад «Ліцей інтелектуальної творчості «Ейдос» м. Запоріжжя»	Пилипенко Олександр Іванович	місто	ліцей	170	9	5	змішано
14	Закарпатська область	Чопський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 1	Демчик Євгенія Іванівна	місто	I-III ст.	730	64	25	очно
15	Закарпатська область	Великодобронський ліцей	Катона-Миронова Берта Володимирівна	село	I-III ст.	538	0	45	очно
16	Івано-Франківська область	Ліцей № 3 Івано-Франківської міської ради	Микула Наталія Петрівна	місто	ліцей	962	170	173	очно
17	Київська область	Переяславський академічний ліцей імені Івана Мазепи	Батрак Олександр Петрович	місто	ліцей	468	19	23	змішано
18	Київська область	Требухівський ліцей Броварської міської ради	Хромець Світлана Миколаївна	село	ліцей	876	28	21	очно
19	Кіровоградська область	Мультипрофільний ліцей Олександрійської міської ради	Малишева Наталія Вікторівна	місто	ліцей	1495	93	146	змішано
20	Кіровоградська область	Войнівський ліцей Приютівської селищної ради	Покотило Світлана Валеріївна	село	ліцей	263	18	36	очно
21	Луганська область	Ліцей багатoproфільний міста Северодонецька	Кіяшко Вікторія Сергіївна	місто	ліцей	138	58	55	дистанційно

22	Луганська область	Білокуракинський ліцей	Вашура Олена Григорівна	село	I-III ст.	364	46	127	дистанційно
23	Львівська область	Яворівський ліцей імені Осипа Маковоя	Моржин Наталія Романівна	місто	I-II ст.	500	6	30	очно
24	Миколаївська область	Котляревський ліцей Шевченківської сільської ради	Лупина Римма Петрівна	село	ліцей	228	83	12	дистанційно
25	Одеська область	Одеський ліцей № 81	Завтур Тетяна Миколаївна	місто	I-III ст.	1550	100	433	змішано
26	Одеська область	Прилиманський ліцей Авангардівської селищної ради	Беленко Ольга Олександрівна	село	I-III ст.	1740	157	190	змішано
27	Полтавська область	Кременчуцька гімназія № 12	Носкін В'ячеслав Олександрович	місто	гімназія	1043	47	2	змішано
28	Рівненська область	Володимирецький ліцей «Колегіум»	Остапенко Анатолій Федорович	село	ліцей	972	9	32	очно
29	Рівненська область	Рівненський ліцей № 1	Грекул Людмила Володимирівна	місто	ліцей	935	29	171	змішано
30	Сумська область	Ліцей Боромлянської сільської ради	Білоус Світлана Миколаївна	село	опорний ЗО	401	10	25	змішано
31	Сумська область	Сумська початкова школа № 30 «Унікум»	Сопіна Лариса Миколаївна	місто	I ст.	548	12	48	змішано
32	Тернопільська область	Тернопільська загальноосвітня школа I-III ступенів № 10	Газилишин Андрій Богданович	місто	I-III ст.	841	88	62	змішано
33	Тернопільська область	Мишковицький ліцей Великоберезовицької селищної ради	Чернець Андрій Ігорович	село	ліцей	449	---	47	очно
34	Харківська область	Наталинський ліцей	Гаврилова Олена Миколаївна	село	ліцей	381	24	16	дистанційно
35	Херсонська область	Нововоронцовський ліцей	Морозова Олена Леонідівна	село	ліцей	774	158	113	дистанційно
36	Хмельницька область	Ліцей № 1 імені Володимира Красицького Хмельницької міської ради	Ратушняк Святослав Петрович	місто	ліцей	660	18	64	змішано
37	Хмельницька область	Ліцей № 17 Хмельницької міської ради	Пірог Вадим Валентинович	місто	I-III ст.	1531	57	117	змішано
38	Черкаська область	Звенигородський ліцей	Волощук Оксана Володимирівна	місто	I-III ст.	474	19	0	очно
39	Черкаська область	Родниківський ліцей імені Т. Г. Шевченка Паланської сільської ради	Слупіцька Олександра Іванівна	село	I-III ст.	492	17	36	змішано
40	Черкаська область	Приватний заклад дошкільної та загальної середньої освіти «Українська дитяча академія»	Ярошинська Олена Олександрівна	місто	I-II ст.	136	11	3	змішано
41	Чернівецька область	Годилівський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Великокучурівської сільської ради	Головряк Марта Василівна	село	I-III ст.	424	7	18	очно
42	Чернівецька область	Чернівецький ліцей №1 математичного та економічного профілів	Кінащук Наталія Леонідівна	місто	ліцей	403	27	18	очно
43	Чернігівська область	Чернігівська загальноосвітня школа I-III ступенів № 3	Яковчук Олена Миколаївна	місто	I-III ст.	1899	35	372	змішано
44	Чернігівська область	Новобиківський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Новобасанської громади	Вовк Наталія Миколаївна	село	I-III ст.	192	1	8	змішано
45	м.Київ	Початкова школа № 322 Деснянського району м. Києва	Ковалевська Ірина Володимирівна	місто	I ст.	410	17	65	змішано
46	м.Київ	Міжнародний ліцей «Глобус»	Савченко Діана Володимирівна	місто	ліцей	160	0	21	змішано
47	м.Київ	Приватний заклад освіти «КМДШ»	Бортник Наталія Миколаївна	місто	I-III ст.	247	0	0	очно

Кількість зруйнованих та пошкоджених шкіл в Україні за областями та регіонами²⁶⁶

Регіон	Кількість шкіл у 2021 р., од.	Кількість шкіл у 2023 р., од.	Зруйновані школи станом на 08.2024, од.	Пошкоджені школи станом на 08.2024, од.	Частка постраждалих шкіл, % до 2021 р.
Захід	5 016	4 775	2	70	1,4%
Волинська	561	537	Немає		
Закарпатська	586	574	Немає		
Івано-Франківська	606	562	0	1	0,2%
Львівська	1 130	1 102	2	10	1,1%
Рівненська	553	541	0	2	0,4%
Тернопільська	653	587	Немає		
Хмельницька	578	531	0	57	9,9%
Чернівецька	349	341	Немає		
Північ	2 614	2 494	12	437	17,2%
м. Київ	579	590	0	81	14,0%
Житомирська	578	527	1	66	11,6%
Київська	656	632	3	128	20,0%
Сумська	375	352	6	83	23,7%
Чернігівська	349	393	2	79	19,0%
Центр	1 984	1 865	0	24	1,2%
Вінницька	654	618	0	1	0,2%
Кіровоградська	303	283	0	4	1,3%
Полтавська	534	507	0	7	1,3%
Черкаська	493	457	0	12	2,4%
Південь	2 069	1 751	54	357	19,9%
Запорізька	496	421	0	64	12,9%
Миколаївська	453	431	19	123	31,3%
Одеська	736	712	0	45	6,1%
Херсонська	384	187	35	125	41,7%
Схід	2 308	1 816	131	736	37,6%
Дніпропетровська	848	827	10	165	20,6%
Донецька	491	275	62	168	46,8%
Луганська	254	85	11	98	42,9%
Харківська	715	629	48	305	49,4%
Україна загалом	13 991	12 701	199	1 624	13,0%

²⁶⁶ Укладено за даними: Держстат. (2022). Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. Таблиця 7. <https://tinyurl.com/mvs2wz8a>; Держстат. (2024). Загальна середня освіта в Україні у 2023 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/4384e54x>; Освіта під загрозою. (б.д.). <https://saveschools.in.ua/>.

Кількість учнів у школах України²⁶⁷

Регіон	Кількість учнів станом на 01.09.2021, осіб	Кількість учнів станом на 01.09.2022, осіб	Кількість учнів станом на 01.09.2023, осіб	Зміна між 2021 та 2023 рр., осіб	Зміна між 2021 та 2023 рр., %
Захід	1 291 706	1 294 016	1 267 746	-23 960	-1,9%
Волинська	144 931	144 690	141 568	-3 363	-2,3%
Закарпатська	171 065	169 237	164 045	-7 020	-4,1%
Івано-Франківська	161 157	161 006	158 127	-3 030	-1,9%
Львівська	289 187	291 899	288 337	-850	-0,3%
Рівненська	167 633	168 240	165 873	-1 760	-1,0%
Тернопільська	110 968	110 030	106 337	-4 631	-4,2%
Хмельницька	138 791	140 278	136 922	-1 869	-1,3%
Чернівецька	107 974	108 636	106 537	-1 437	-1,3%
Північ	909 179	907 966	892 378	-16 801	-1,8%
м. Київ	335 298	338 583	336 423	+1 125	+0,3%
Житомирська	138 486	137 658	134 276	-4 210	-3,0%
Київська	240 41	241 348	238 588	-1 831	-0,8%
Сумська	98 377	96 287	92 479	-5 898	-6,0%
Чернігівська	96 599	94 090	90 612	-5 987	-6,2%
Центр	518 728	522 879	510 056	-8 672	-1,7%
Вінницька	166 368	167 546	163 168	-3 200	-1,9%
Кіровоградська	96 568	96 987	94 676	-1 892	-2,0%
Полтавська	138 594	140 328	136 110	-2 484	-1,8%
Черкаська	117 198	118 018	116 102	-1 096	-0,9%
Південь	684 829	611 245	575 735	-109 094	-15,9%
Запорізька	170 381	156 243	138 066	-32 315	-19,0%
Миколаївська	118 973	113 997	107 398	-11 575	-9,7%
Одеська	281 913	275 412	265 307	-16 606	-5,9%
Херсонська	113 562	65 593	64 964	-48 598	-42,8%
Схід	825 916	705 870	660 259	-165 657	-20,1%
Дніпропетровська	341 862	339 784	322 890	-18 972	-5,5%
Донецька	167 958	105 511	90 436	-77 522	-46,2%
Луганська	55 234	27 050	23 408	-31 826	-57,6%
Харківська	260 862	233 525	223 525	-37 337	-14,3%
Україна загалом	4 230 358	4 041 976	3 906 174	-324 184	-7,7%

²⁶⁷ Укладено за даними: Держстат. (2022). Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. Таблиця 7. <https://tinyurl.com/mvs2wz8a>; Держстат. (2023). Загальна середня освіта в Україні у 2022 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/yc57hxmm>; Держстат. (2024). Загальна середня освіта в Україні у 2023 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/4384e54x>.

Кількість вчителів у школах України²⁶⁸

Регіон	Кількість вчителів станом на 01.09.2021, осіб	Кількість вчителів станом на 01.09.2022, осіб	Кількість вчителів станом на 01.09.2023, осіб	Зміна між 2021 та 2023 рр., осіб	Зміна між 2021 та 2023 рр., %
Захід	154 111	150 925	147 017	-7 094	-4,6%
Волинська	17 792	17 497	16 932	-860	-4,8%
Закарпатська	19 051	18 582	18 061	-990	-5,2%
Івано-Франківська	20 850	20 270	19 926	-924	-4,4%
Львівська	34 009	33 476	33 080	-929	-2,7%
Рівненська	19 246	18 889	18 181	-1 065	-5,5%
Тернопільська	15 287	14 807	14 230	-1 057	-6,9%
Хмельницька	15 920	15 584	15 118	-802	-5,0%
Чернівецька	11 956	11 820	11 489	-467	-3,9%
Північ	87 294	82 592	80 944	-6 350	-7,3%
Київ	27 050	25 106	24 980	-2 070	-7,7%
Житомирська	16 439	15 712	15 092	-1 347	-8,2%
Київська	21 858	20 986	20 818	-1 040	-4,8%
Сумська	10 498	10 056	9 700	-798	-7,6%
Чернігівська	11 449	10 732	10 354	-1 095	-9,6%
Центр	57 947	56 443	54 954	-2 993	-5,2%
Вінницька	18 977	18 756	18 164	-813	-4,3%
Кіровоградська	10 720	10 247	9 971	-749	-7,0%
Полтавська	14 870	14 630	14 225	-645	-4,3%
Черкаська	13 380	12 810	12 594	-786	-5,9%
Південь	63 735	54 067	51 779	-11 956	-18,8%
Запорізька	16 626	13 867	12 567	-4 059	-24,4%
Миколаївська	11 386	10 671	10 230	-1 156	-10,2%
Одеська	24 460	23 522	22 835	-1 625	-6,6%
Херсонська	11 263	6 007	6 147	-5 116	-45,4%
Схід	71 668	57 809	55 395	-16 273	-22,7%
Дніпропетровська	28 750	27 312	26 269	-2 481	-8,6%
Донецька	14 311	8 758	7 852	-6 459	-45,1%
Луганська	6 076	2 348	2 066	-4 010	-66,0%
Харківська	22 531	19 391	19 208	-3 323	-14,7%
Україна загалом	434 755	401 836	390 089	-44 666	-10,3%

²⁶⁸ Укладено за даними: Держстат. (2022). Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. Таблиця 7. <https://tinyurl.com/mvs2wz8a>; Держстат. (2023). Загальна середня освіта в Україні у 2022 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/yc57hxmm>; Держстат. (2024). Загальна середня освіта в Україні у 2023 році. Таблиця 6. <https://tinyurl.com/4384e54x>.